

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**EPİGRAFİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA ANTİK ROMA'DA KADIN
KÖLELER VE AZATLI KADINLAR ARASINDAKİ “MATER
FAMILIAS” ÖRNEKLERİ**

(DOKTORA TEZİ)

Fulya KOCAKUŞAK KOÇBEY

BURSA – 2023

**T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**EPIGRAFIK KAYNAKLAR IŞIĞINDA ANTİK ROMA'DA KADIN
KÖLELER VE AZATLI KADINLAR ARASINDAKİ “MATER
FAMILIAS” ÖRNEKLERİ**

(DOKTORA TEZİ)

Fulya KOCAKUŞAK KOÇBEY

Danışman: Doç. Dr. Kamil DOĞANCI

BURSA – 2023

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı'nda 711342001 numaralı Fulya KOCAKUŞAK KOÇBEY'in hazırladığı "EPİGRAFİK KAYNAKLAR IŞIĞINDA ANTİK ROMA'DA KADIN KÖLELER VE AZATLI KADINLAR ARASINDAKİ "MATER FAMILIAS" ÖRNEKLERİ" başlıklı doktora tezi ile ilgili savunma sınavı, 28/02/2023 günü 14:00 – 16:00 saatleri arasında yapılmıştır. Alınan cevaplar sonunda adayın başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Doç. Dr. Kamil DOĞANCI
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Nilüfer ALKAN GÜNAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDÜZ
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Hülya BOYANA
Ankara Üniversitesi

Üye
Doç. Dr. Ali GÜVELOĞLU
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

28/02/2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:31/01/2023

Tez Başlığı / Konusu: Epigrafik Kaynaklar Işığında Antik Roma'da Kadın Köleler ve Azatlı Kadınlar Arasındaki "Mater Familias" Örnekleri

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 193 sayfalık kısmına ilişkin, 17/01/2023 tarihinde şahsım tarafından *Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 19'dur.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

31.01.2023

Adı Soyadı:	Fulya KOCAKUŞAK KOÇBEY
Öğrenci No:	711342001
Anabilim Dalı:	Tarih
Programı:	Doktora Programı
Statüsü:	☐ Y.Lisans ☒ Doktora

Danışman
Doç. Dr. Kamil DOĞANCI

Yemin Metni

Doktora tezi olarak sunduğum “Epigrafik Kaynaklar Işığında Antik Roma’da Kadın Köleler ve Azatlı Kadınlar Arasındaki “Mater Familias” Örnekleri” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

31/01/2023

İmza

Adı Soyadı: Fulya KOCAKUŞAK KOÇBEY

Öğrenci No: 711342001

Anabilim Dalı: Tarih Anabilim Dalı

Programı: Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı

Tezin Türü: ☐ Yüksek Lisans / ☒ Doktora / ☐ Sanatta Yeterlilik

“Niceleri kendi zincirlerini çözemeler de, dostlarının azatçısıdırlar.”

Friedrich Wilhelm Nietzsche

“Herkes özgür olana kadar kimse özgür değildir.”

Fannie Lou Hamer

“Köleliğin zincire vurduğu kişi azdır; kendini köleliğe zincirleyense daha çoktur.”

Seneca

BABAM'A...

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı: Fulya KOCAKUŞAK KOÇBEY
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Tarih Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Doktora Tezi
Mezuniyet Tarihi : .../.../2023
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Kamil DOĞANCI

Epigrafik Kaynaklar Işığında Antik Roma’da Kadın Köleler ve Azatlı Kadınlar Arasındaki “Mater Familias” Örnekleri

İnsanların özgürlüklerinden yoksun bırakılarak başkalarının malı olarak kabul edilmesi kölelik olarak adlandırılabilir. Kölelik kurumu, bütün Eski Çağ medeniyetlerinde olduğu gibi Roma’da da toplumsal bir olgu olarak kabul edilmiş ve hukuk sistemi tarafından düzenlenerek yasallaştırılmıştır.

Romalılar insanları özgürler (*liberi*) ve köleler (*servi*) olarak ikiye ayırmışlardı ve bu ayrım hukuken meşru sayılmıştı. Hürler hakların sahibiydi, köleler ise hakların konusunu teşkil ediyordu. Köleler, Antik Roma dönemi boyunca özgür insan gücünün yanında vazgeçilmez bir unsur olarak yer almışlar ve toplumsal ve ekonomik hayatın önemli bir parçası olmuşlardı. Roma’da kadın köleler de toplumsal ve ekonomik hayatın her alanında kullanılmışlardır. Hayatları boyunca efendilerine hizmet etmek zorunda olan kadın köleler, bir eşya gibi alınıp satılabilen, her türlü hak ve fiil ehliyetinden yoksun, sahipleri tarafından her an öldürülebilme korkusuyla yaşayan bir konumda olmuşlardır.

Roma’da kölelik konusunu ele alan bu çalışma, kadın kölelerin günlük yaşamdaki fonksiyonları, kölelik kurumunun kadın köleler üzerindeki etkisi ve özellikle azatlı kadın kölelerin toplum içindeki konumları üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışma beş bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde Roma tarihi ve antik dönem kaynakları hakkında kısa bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde kölelik kavramı ve geçmişten günümüze çeşitli kölelik sistemleri hakkında bilgi verilmiştir. Üçüncü bölümde Roma’da hukukun gelişim süreci, köleliğin ortaya çıkışı, kölelik türleri, köle-hâkimiyet ilişkisi ve köle hakları üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde kadın kölelerin yaşayış şekilleri, kullandıkları alanlar, kadın köle ticareti, kadın köle hakları ve kadın kölelerin, kölelik kurumuna karşı göstermeye çalıştıkları mukavemet ele alınmıştır. Beşinci bölümde ise köleliği sona erdiren azat işlemleri ve kadın kölelerin azat edildikten sonraki durumları hakkında bilgi verilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Roma, kölelik, kadın köleler, aile reisi, hâkimiyet, azat, azatlı kadın

ABSTRACT

Name and Surname : Fulya KOCAKUŞAK KOÇBEY
University : Bursa Uludag University
Institution : Institute of Social Sciences
Field : History
Branch : Ancient History
Degree Awarded : PhD. Thesis
Degree Date : .../.../2023
Supervisor(s) : Assoc. Prof. Dr. Kamil DOĞANCI

Female Slaves in Ancient Rome in the Light of Epigraphic Sources and Examples of “Mater Familias” Among Freedwomen

Slavery can be called as deprivation of people their freedom as the property of others. The institution of slavery was accepted as a social phenomenon in Rome as well as in all ancient civilizations and was legalized by the legal system in Rome.

The Romans had divided people into as free people (*liberi*) and slaves (*servi*) and this distinction was considered legitimate. Free people had rights, slaves were the subject of rights. The slaves were an indispensable element alongside the free manpower during the Roman period and they became an important part of social and economic life. Female slaves were also used in all areas of social and economic life in Rome. Women slaves who had to serve their masters throughout their lives were in a position to be bought and sold as an item, and who had no rights and acts, living in fear of being killed at any time by their owners.

This study which deals with the subject of slavery in Rome, focuses on the functions of female slaves in daily life, the effect of slavery institution on female slaves and especially the position of freed female slaves in society. The study consists of five chapters. In the first chapter, is given information about Roman historical and ancient sources. In the second chapter, is given information about the slavery and various slavery systems from past to present. In the third chapter, were emphasized development process of law, the emergence of slavery in Rome, the types of slavery, the relationship between slave-dominance and the rights of slaves. In the fourth chapter, were discussed the living forms of female slaves, the areas where they are used, the female slave trade, the female slave rights and the resistance of the female slaves against the slavery institution. In the fifth chapter, it is given information about the procedures ending slavery and the status of women slaves after they are freed.

Keywords: Rome, slavery, female slaves, family's father, domination, release, freedwoman

ÖNSÖZ

Bursa Uludağ Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Nurcan Abacı'nın lisans öğrenimim boyunca yapmış olduğu teşvik ve yönlendirmesi ile lisans öğrenimimden sonra, yüksek lisans yapmaya karar verdim. Yüksek lisans tezimi "Antik Roma'da Aile Kurumu" konusunda yazmıştım. Yüksek lisans tezimi hazırlarken danışmanım Doç. Dr. Kamil DOĞANCI'nın çok fazla desteği oldu. Tezimi onun yardımları olmadan yazamazdım. Doktora tezimi de yine danışmanımın önerisini alarak "Epigrafik Kaynaklar Işığında Antik Roma'da Kadın Köleler ve Azatlı Kadınlar Arasındaki "Mater Familias" Örnekleri" olarak belirledim. Antik Roma'nın büyümlü dünyası, beni doktora tezimde de yine Roma ile ilgili bir tez yazmam konusunda adeta zorladı.

Hayallerimiz, bizleri hedeflerimize götüren en büyük yardımcılarıdır. Doktora yapmak, gerçekleşmesini umduğum birkaç hayalimden biriydi. Dolayısıyla bu çalışmayı hazırlamamda, doktora tezi yazmanın sorumluluğu ve heyecanı kadar, bir hayalin gerçekleşmesinden duyduğum mutluluk da var.

Yüksek lisans ve doktora öğrenimim boyunca bana her zaman destek olan, benim böyle bir tez yazmamı sağlayan, yardımlarını unutamayacağım ve kendisinden çok fazla şey öğrendiğim danışmanım Doç. Dr. Kamil DOĞANCI'ya, tanıştığım günden beri hayatımı kolaylaştıran ve tezimi yazarken bana çok yardımcı olan sevgili eşim Eren KOÇBEY'e, tüm öğrencilik hayatım boyunca benden maddi-manevi hiçbir desteği esirgemeyen biricik aileme teşekkürü borç bilirim.

Son olarak lisans öğrenimime başladığım daha ilk günden itibaren muazzam bilgisi, hitabeti, yazdıkları ve anlattıkları nedeniyle kendisine büyük hayranlık duyduğum ve kendisi gibi iyi bir akademisyen olma hayalini bana aşıl原因 çok sevgili rahmetli hocam Prof. Dr. Hüsamettin ARSLAN'ı anmadan geçemeyeceğim. Bu tezin her satırında onun aziz ruhunun hatırası var. Çalışmamın gizli mimarı olan hocama bana kazandırdıkları için minnettarım ve sonsuza dek minnettar kalacağım...

Bursa, 2023

Fulya KOKAKUŞAK KOÇBEY

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	9

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK ROMA TARİHİ VE KAYNAKLARI HAKKINDA

1. ANTİK ROMA’NIN TARİHÇESİ.....	13
2. ANTİK YAZARLARIN VE KAYNAKLARIN TANITIMI	18
2.1. Edebi Kaynaklar	18
2.2. Epigrafik Kaynaklar	30
2.3. Nümismatik Kaynaklar	32

İKİNCİ BÖLÜM

KÖLELİK KAVRAMINA GENEL BAKIŞ VE KÖLELİĞİN TARİHSEL SÜRECİ

1. KÖLELİK NEDİR?.....	34
2. TARİH BOYUNCA ÇEŞİTLİ TOPLUMLARDAKİ KÖLELİK ALGISI	35
2.1. Eski Hint Uygarlığında Kölelik	35
2.2. Eski Çin Uygarlığında Kölelik.....	36
2.3. Sümerlerde Kölelik	37
2.4. Babil’de Kölelik.....	37
2.5. Mısır’da Kölelik	38
2.6. Hititlerde Kölelik	39
2.7. Antik Yunan’da Kölelik.....	39
2.8. Araplarda Kölelik.....	41
2.9. Avrupa’da Kölelik.....	42

2.10. Amerika’da Kölelik.....	43
3. KÖLELİK SONA ERDİ Mİ?: MODERN KÖLELİK	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTİK ROMA’DA KÖLELİK

1. ROMA HUKUKU VE GELİŞİM SÜRECİ.....	48
2. ŞAHIS (PERSONA) VE STATUS KAVRAMLARI.....	51
3. ROMA’DA KÖLELİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILMASI	55
4. TÜRLERİNE GÖRE KÖLELİK	59
4.1. Devlet ve Kölelik	59
4.2. Ev Yaşamı ve Kölelik	63
4.3. Tarım - Sanayi ve Kölelik.....	66
4.4. Askeri - Dini Yaşam ve Kölelik.....	71
4.5. Eğitim ve Kölelik	73
4.6. Eğlence Hayatı ve Kölelik	75
5. KÖLELERDE EVLİLİK (CONTUBERNIUM)	78
6. KÖLE - HÂKİMİYET İLİŞKİSİ VE KÖLE HAKLARI	81

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANTİK ROMA’DA KADIN KÖLELER

1. ANTİK ROMA KADINININ GENEL DURUMU	86
1.1. Kız Çocukları	86
1.2. Evli Kadın	88
1.3. Mater Familias	90
1.4. Anne	92
1.5. Dul Kadın	98
2. KADINLARIN KÖLE OLMA SEBEPLERİ	100
2.1. Doğum ile Köle Olma	100
2.2. Terk Edilerek veya Satılarak Köle Olma	104
2.3. Hürriyetin Kaybedilmesi ile Köle Olma	107

3. KADIN KÖLE KULLANIMI	109
3.1. Fahişelik ve Seks.....	109
3.2. Kadın Gladyatörler.....	117
3.3. Ev İşleri	119
3.4. Ebelik, Sütannelik, Diğer İşler	121
3.5. Vilica.....	128
3.6. Dayak / Cezalandırma	131
4. KADIN KÖLE TİCARETİ.....	134
5. KADIN KÖLELERİN HAKLARI	139
6. KADIN KÖLELERİN DİRENİŞİ.....	141
6.1. İntihar	141
6.2. Kürtaj.....	143
6.3. Kendi Çocuklarını Öldürme	145
6.4. Efendiyi Öldürme ve Kaçma.....	147
6.5. Direnişin Diğer Şekilleri	151

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÖLELİKTEN SAYGINLIĞA GEÇİŞ

1. ROMA HUKUKU'NA GÖRE KÖLELİĞİN SONA ERMESİ.....	154
1.1. Azat Edilme (Manumission)	154
1.1.1. Gayriresmî Azat	155
1.1.2. Resmî Azat.....	157
1.2. Diğer Sona Erme Şekilleri	162
2. AZATLI - PATRON İLİŞKİSİ.....	164
3. AZAT ETMEYE GETİRİLEN BAZI SINIRLAMALAR	172
4. AZATLI KADININ SAYGIN BİR ROMA KADINI OLABİLECEĞİNE İLİŞKİN GÖSTERGELER	175
4.1. Azatlı Kadınlar Arasındaki Mater Familias Örnekleri.....	179
4.1.1. Aurelia Philematio	180
4.1.2. Antistia Plutia	181

4.1.3. <i>Anicia Glucera</i>	182
4.1.4. <i>Plotia Prune</i>	182
4.1.5. <i>Pontia Martina</i>	183
4.1.6. <i>Passieniae Gemellae</i>	184
4.1.7. <i>Callityche</i>	184
4.1.8. <i>Alliae Potestatis</i>	185
4.1.9. <i>Vecilia Hilara</i>	187
4.1.10. <i>Dasumia Soteris</i>	187
4.1.11. <i>Pinnia Didyma</i>	188
4.1.12. <i>Sempronia Eune</i>	189
4.1.13. <i>Cocceia Philotis</i>	189
4.1.14. <i>Satriena Salvia</i>	190
4.1.15. <i>Attia Secunda</i>	190
SONUÇ	192
KAYNAKLAR	196
EKLER	215
ÖZGEÇMİŞ	232

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
A.B.D.	Akademik Bakış Dergisi
A.D.	Anno Domini (Milattan Sonra)
A.H.B.V.Ü.H.F.D.	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
A.Ü.H.F.D.	Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
A.Ü.S.B.F.D.	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
B.C.	Before Christ (Milattan Önce)
b.	Baskı
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
CIL	Corpus Inscriptionum Latinorum
çev.	Çeviren
D.E.Ü.H.F.D.	Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Dig.	Digesta
DTCFD	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
ed.	Editör
E.Ü.H.F.D.	Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
Gaius, inst.	Gaius, Institutiones
G.Ü.H.F.D.	Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
ILS	Inscriptiones Latinae Selectae
İnsamer	İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
İ.Ü.H.F.M	İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
M.Ü.H.F.H.A.D.	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi
No.	Numara
p.	Page
pp.	Page to Page
ref.	Referans
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan Sayfaya
S.	Sayı
S.D.Ü.	Süleyman Demirel Üniversitesi
RE	Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaft
Vol.	Volume
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

En genel tabiriyle insanın, başka bir insanı mal edinmesi olarak ifade edebileceğimiz kölelik, hem çok eski devirlerde bile uygulama alanı bulmuş, hem de gayrimeşruluğu çok geç kabul edilmiştir. Kölelik bütün Eski Çağ medeniyetlerinde hem önemli hem de gizli bir rol oynamıştır. Zira kölelik, Eski Çağ ekonomisinin temel taşlarından ve o zamanki toplumların ekonomik hayatı için faydalı ve vazgeçilmez bir unsurdur. Bununla birlikte kölelik, Eski Çağ'da üzerinde tartışılan bir olgu olmamış, hiçbir zaman politik bir sorun oluşturmamıştır.

“Savaşta tutsak alınan, yabancı ülkelerden zorla kaçırılıp özgürlükten yoksun bırakılan veya başkasından satın alınan kimse, kul, esir” olarak tanımlanan “köle” kelimesi Latince *servus* kelimesi ile karşılanıyordu. Romalılar insanları özgürler (*liberi*) ve köleler (*servi*) olarak ikiye ayırmışlardır. Bu ayrım Romalıların şöyle tanımlanıyor: “Özgürlük (*libertas*), silahla zorlanmadıkça ya da kanunlarla yasaklanmadıkça insanın istediğini yapabilme yetisidir. Kölelik (*servitus*) ise, kişinin bir başkasının egemenliğine tabi tutulduğu bir durumdur. Kölelerin birer mülk (*mancipium*) olarak kabul edilmeleri, onların kuvvet kullanılarak ele geçirilmiş olmalarından kaynaklanır.”¹ Köleler, Antik Roma dönemi boyunca özgür insan gücünün yanında vazgeçilmez bir unsur olarak yer almışlardır. O dönemde köle demek, istenildiğinde alınıp satılabilen, ömrünün sonuna kadar hizmet eden ve işlevini tamamlayınca bir kenara atılabilen bir mal demektir. Bir köle, hak ve fiil ehliyetinden, hatta yaşama güvencesinden yoksun olarak, bir eşya gibi alınıp satılmakta, miras bırakılmakta ve efendinin vereceği her türlü cezaya katlanmak zorunda bırakılarak hayatını sürdürmekteydi.²

¹ Dig. I, 5, 4-1-2-3: “*Libertas est naturalis facultas eius quod cuique facere libet, nisi si quid vi aut iure prohibetur. Servitus est constitutio iuris gentium, qua quis dominio alieno contra naturam subicitur. Servi ex eo appellatisunt, quod imperatores captivos vendere ac per hoc servare nec occidere solent. Mancipia vero dicta, quod ab hostibus manucapiantur.*”; Malay Hasan, 1990, s. 14.

² Bozkurt, 1981, s. 1.

Tüm Eski Çağ toplumlarında olduğu gibi Roma’da da köleler toplumsal ve ekonomik hayatın önemli bir parçası olmuşlardı. Devletler yükselir ve çöker fakat ekonominin temel değerleri süreklilik gösterir. Roma, sınırlarını genişletmek, egemenliğini sürdürmek ve varlığını korumak için sürekli savaşan bir uygarlık olarak, savaş tutsaklarını öldürmek yerine köleleştirmeyi, ekonomisi açısından daha yararlı bulmuştu ve bu durum köleliği doğurmuştu. Böylece kölelik kurumu belirli toplumsal ve iktisadi ilişkiler sonucunda ortaya çıkmış, ekonominin temeli olarak kabul edilmiş ve bedava ya da çok ucuz bir emek olarak Roma’nın ekonomik hayatında işgücü ihtiyacını karşılamıştı.

Çok eski medeniyetlerde bile çeşitli şekillerde var olduğunu bildiğimiz kölelik, altın çağını Roma’da yaşamıştır. Öyle ki devletin, fetihlerle sürekli büyümesine paralel olarak kölelerin sayısı yüz binleri bulmuştu. Roma İmparatorluğu en yüksek seviyesine ulaştığı zaman ise köle sayısı her Romalıya üç köle düşecek kadar artmıştı. Romalılar için böylesine önemli olan kölelik kurumu, bu doktora tezi çalışmasında sosyolojik bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu sayede dönem insanların kölelik sisteminden nasıl etkilendiği ve onu nasıl etkilediği, köleliği nasıl algıladıkları, kölelerin yaşayış şekilleri, köleliğin son bulduğu durumlar, köleliği sona eren kişilerin sahip oldukları haklar ve bütün bu etkileşimler sonucunda ne tür bir sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik dinamizm ortaya çıktığı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Antik Roma’da kölelik konusunu ele alan pek çok kaynak olmasına rağmen bu kaynakların kadın köle veya erkek köle diye bir ayrım yapılmadan kölelik hakkında genel bilgiler verdikleri, bu bilgilerin de köleliğin hukuki boyutu ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Altop 2002, Bradley 1988, Buckland 1908, Colognes 1993, Finley 1960, George 2013, Harper 2011, Hopkins 1978, Klein 2014, Knapp 1996, Lavan 1977, Malay 2010, Rio 2017, Stewart 2012, Westermann, 1955, Wiedemann, 1981, Antik Roma’da kölelik konusunu en geniş şekliyle ele alan kaynaklardır fakat bu kaynaklarda bir hukuki hak olan yurttaşlık karşısında köleliğin durumu, köleliğin Roma hukukundaki yeri, köle-efendi ilişkisi, köleliğin *patria potestas* altındaki durumu, köle sahibi olma şekilleri gibi konuların ayrıntılı bir şekilde ele alındığını ancak kadın köleler konusunda ya hiç bilgi verilmediğini ya da verilen bilgilerin birkaç paragrafı geçmediğini görmekteyiz.

Yine aynı şekilde Roma’da kadın konusunu ele alan kaynakların da genelde köle kadınların hizmet ettiği “özgür” kadınlarla ilgili olduğu veya kadın köleleri ele alan çalışmaların ise genelde kadın kölelerin hukuki haklarıyla ilgili olduğu saptanmıştır. Roma’da kadın konusunu en geniş şekilde ele alan kaynaklardan Clark 1981, Couch 1894, D’ambra 2007, Dixon 1992, Gardner 1986, Gönenç 2010, evlenme, boşanma, miras, kadınların hukuki hakları, çocuklar, iş yaşamında kadınlar gibi konuları ele almış, köle kadınlara kısaca değinmiştir. Oysa kadın köleler; ekonomi, tarım, sanayi, ev hayatı, devlet, eğlence, kültür, eğitim, entelektüel yaşam ve dini yaşam gibi, hayatın her alanında varlardı. Bu alanlar üzerine yapılan çalışmalarda kadın kölelerin günlük yaşamdaki fonksiyonları ve dönem insanların kölelik sistemi sonrası yaşantı şekillerinde herhangi bir değişme olup olmadığıyla alakalı araştırmalar eksik kalmıştır. Özellikle köleliği son bulan azatlı kadınların toplum içindeki konumlarına çok fazla değinilmemiştir. Bu nedenle bu doktora tezi çalışmasının amacı kadın kölelerin hukuki haklarının irdelenmesi yanında, onların günlük yaşamdaki fonksiyonlarına odaklanarak kölelik sistemine hukuk dışındaki alanlarda da bir yaklaşım getirmektir. Dolayısıyla bu çalışma, Antik Roma’da kadın köleleri ve azatlı kadınların toplumdaki yerini detaylı bir şekilde ele alarak bu alanda yapılan çalışmalara katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

Çalışmada genelden özele bir anlatım yöntemi uygulanmış olup, önce kölelik kavramı ve köleliğin tarihsel süreci üzerinde durulmuştur. Daha sonra köleliğin Roma’da nasıl uygulandığı sorgulanmış, sonrasında ise bu sistemin özellikle kadın köleler ve azatlı kadınlar üzerindeki etkisi saptanmıştır. Bu yöntemden amaç, tarih ve anlatılan konu ile ilgili bağlantı bütünlüğünü bozmamaktır. Çalışma beş bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde Roma tarihi hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra metinde kullanılan edebi, epigrafik ve nümismatik kaynaklar tanıtılmıştır.

İkinci bölümde kölelik kavramı hakkında genel bir tanımlama yapıldıktan sonra geçmişten günümüze çeşitli toplumlardaki kölelik sistemi incelenmiş ve çağımız için büyük bir sorun teşkil eden modern kölelik konusu üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde Roma hukukunun gelişim süreci hakkında kısa bir bilgi verildikten sonra şahıs kavramı ile özgür-özgür olmayan ayrımı üzerinde durularak Antik Roma’da kölelik sisteminin ortaya çıkış süreci ve kölelik türleri incelenmiştir. Ayrıca kölelerin yaptığı ve yasal olmayan evliliklere örnek teşkil eden *contubernium*, son olarak da hâkimiyet ilişkisine dayanan Roma ailesinde, aile reisinin, sahip olduğu köleler üzerinde kurmuş olduğu otorite ve bu otoritenin etkileri ile kölelerin hakları ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde Antik Roma’da kadın köleler konusu ele alınarak, öncelikle Roma’da kadınların genel durumu hakkında bilgi verilmiştir. Kadınların köle olma sebepleri, kadın kölelere yaptırılan işler, kadın kölelerin hakları, kadın köle ticareti ve kadın kölelerin direnişleri yine bu bölümde ele alınan diğer konulardır. Bu bağlamda köle olmayan kadınlar ve köle kadınlar arasındaki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel farklar da irdelenmiştir.

Beşinci bölümde Antik Roma’da köleliğin sona erme şekillerinden bahsedilerek, kölelerin, özellikle de kadın kölelerin azat edildikten sonraki yaşayış şekilleri ve sahip oldukları haklar ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Ayrıca bu bölümde çalışmanın “bir kadın köle azat edildikten sonra toplumda özgür bir kadın saygınlığına erişebilir miydi?” sorusu epigrafik örneklerle cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmada hem antik kaynaklar hem de modern kaynaklar kullanılmıştır. Yazıtlar, hukuk metinleri, pek çok Romalı tarihçi, yazar ve şairin eserlerinden yer yer alıntılar yapılmıştır. Bu alıntılarda birinci el kaynakların orijinal metinlerinden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında geçen bütün Latince sözcükler, özgün halleriyle kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANTİK ROMA TARİHİ VE KAYNAKLARI HAKKINDA

1. ANTİK ROMA’NIN TARİHÇESİ

MÖ 753 yılında bir kent devleri olarak İtalya’nın Roma şehrinde kurulan Roma; Fransa, İspanya, Mısır, Anadolu, Suriye gibi bütün Akdeniz ülkelerine hâkim olmuş ve tarihin şahit olduğu en büyük imparatorluklardan biri haline gelmiştir. Roma’nın kuruluşu mitolojik bir efsaneye dayandırılmaktadır.

Roma’nın kuruluş efsanesine göre Aeneas’ın³ oğlu Askanios Alba Longa’yı kurmuş, Alba Longa’nın Latin kralı Numitor, kardeşi Amulius tarafından tahttan indirilmişti. Numitor’u tahttan indiren Amulius, Numitor’un kızı Rhea Silvia’yı ise kendisine rakip olabilecek çocuklar doğurmaması için Vesta Tapınağı’na rahibe olarak yerleştirdi. Bunun sebebi, Vesta Tapınağı’nda hamile kalmanın, ölümle cezalandırılmasıydı fakat Rhea Silvia tapınakta Savaş Tanrısı Mars’tan hamile kaldı ve bu birliktelikten Remus ve Romulus adında ikiz erkek çocuk doğdu. Rhea Silvia’nın, Mars’ın tecavüzüne uğramış bir Vesta Bakiresi olması, ikizleri yarı tanrı konumuna getiriyordu.⁴ Amulius, ikizlerin tahta çıkmasından korktuğu için onları bir sepet içinde Tiber nehrinin sularına bıraktı⁵ fakat ikizler, Faustulus ismindeki bir çoban kendilerini bulana kadar dişi bir kurt tarafından emzirilerek büyütüldüler.⁶ Sonrasında Faustulus ve eşi tarafından yetiştirilen ikizler delikanlılık çağına gelince Amulius’u öldürüp Alba Longa tahtını dedeleri Numitor’a geri verdiler.⁷ Dişi kurt tarafından bulundukları yerde de yeni bir şehir kurmaya karar verdiler. İkizler, şehri Palatinus tepesine kuracaklardı.

³ Verg. *Aen.* I, 1: Aeneas, Troia’lı bir kahramandır. Troia Savaşı sonrasında buradan kaçarak İtalya’ya ulaşmış ve Roma kentinin kurulmasına öncülük etmiştir.

⁴ Plut. *Rom.* 3, 2; Liv. I, 3, 10-11; App. *civ. fragments*, I; Cook, 1954, s. 363-370.

⁵ Plut. *Rom.* 3, 4; Liv. I, 4, 4; App. *civ. fragments*, I; Cook, 1954, s. 363-370.

⁶ Plut. *Rom.* 4, 2; Liv. I, 4, 6; App. *civ. fragments*, I; Cook, 1954, s. 363-370.

⁷ Plut. *Rom.* 7, 2; Liv. I, 6, 2; App. *civ. fragments*, I; Cook, 1954, s. 363-370.

Romulus bu nedenle bir sabanla kentin sınırlarını çizmeye başladı ancak Remus bu sınırın üzerinden atlayınca bir anlık öfkeye kapılan Romulus kardeşi Remus'u öldürdü.⁸ Bu olay sonrasında şehre, Romulus'un adı verildi.⁹ Şehrin nüfusunu arttırmak amacıyla komşuları olan Sabinleri bir ziyafete davet eden Romulus ve çevresindekiler, bu ziyafet esnasında Sabinlerin kadınlarını kaçırmakla kendilerine eş yaptılar.¹⁰ Böylece yeni kurulan şehirde bir toplum oluşturuldu.¹¹

Roma halkı, *patriciuslar*, *plebler* ve köleler olmak üzere üç ana sınıftan oluşmaktaydı. *Patriciuslar*, geniş yetkilere ve topraklara sahip olan varlıklı ve soylu sınıftı. Askerlik ve kamu hizmetleri bu egemen sınıfın tekelindeydi.¹² *Plebler*¹³, çiftçilik, çobanlık yapan, ticaret ve zanaatla uğraşan ikinci sınıfı oluşturuyordu. Bunların vatandaşlık hak ve hukukları sınırlandırılmıştı. *Patriciuslar*la evlilik yapamıyorlardı. Askere alınmıyor ve devlet memuru olamıyorlardı. Roma halkının önemli bir bölümünü oluşturan köleler ise hiçbir siyasal hakka sahip olmayıp, üçüncü sınıfı oluşturuyordu.¹⁴

Bu şekilde yapılanmış olan Roma'nın ilk rejimi, kuruluşundan başlayıp MÖ 510 yılına kadar, 243 yıl süren Krallıktı. Krallığın başında, askeri, siyasi ve dini güçleri kendisinde toplayarak devleti yöneten Roma kralı (*rex*) bulunuyordu.¹⁵ *Rex*, seçimle işbaşına geliyordu ve yaşamı boyunca iktidarda kalıyordu. Krallık döneminde dördü Latin, üçü Etrüsk¹⁶ kökenli olan yedi kral iktidarda bulunmuştur. Bu dönemde Roma, Latin ırkından gelen, tarım ve hayvancılık yapan küçük bir kent devletiydi. Etrüsk kökenli soylu aileler, Roma'nın siyasi ve dini

⁸ Plut. *Rom.* 10, 1; Liv. I, 7, 2; App. *civ. fragments*, I; Aldrete, 2004, s. 7; Cook, 1954, s. 363-370.

⁹ Liv. I, 7, 3; App. *civ. fragments*, I; Cook, 1954, s. 363-370.

¹⁰ Plut. *Rom.* 19, 1; Liv. I, 9, 9-10; App. *civ. fragments*, I; Cook, 1954, s. 363-370.

¹¹ Plut. *Rom.* 20, 1; App. *civ. fragments*, I; Cook, 1954, s. 363-370.

¹² Plut. *Rom.* 13, 3; Cic. *leg.* II, 6.

¹³ Cic. *leg.* III, 10.

¹⁴ Tekin, 2010, s. 191.

¹⁵ Tac. *ann.* I, 1; Suet. *Cal.* 35.

¹⁶ Strab. V, 2; Erdoğan, 1995, s. 2-3: Etrüskler, Romalıların Etrusci veya Tusci adıyla andıkları bir kavimdir. İtalya'nın Etruria (bugünkü Toskana ve Lazio) bölgesinde hem askeri hem de kültürel yönden önemli bir devlet kurmuşlar ve MÖ 7. yy.'da İtalya'ya kent kültürünü getirmişlerdir. MÖ 3. yy.'da Roma'daki diğer halklarla karışarak varlığını yitiren Etrüskler, Roma sanatı ve şehirciliğini büyük ölçüde etkilemiştir.

hayatını elinde tutuyordu. Roma’da iktidarda olan ilk kral Romulus, son kral ise Tarquinius Superbus (MÖ 535-MÖ 510) olmuştur.¹⁷

MÖ 510 yılında *patriciusların* başlattığı hareketle kralın sınırsız iktidarına son verilerek *Res Publica* (Cumhuriyet) yönetimi kuruldu.¹⁸ Cumhuriyet rejimi, esasında Krallık rejiminine çok benziyordu. Çünkü siyasi hayatta yine *patriciuslar* söz sahibiydi fakat daha sonra *plebler*, *patriciuslarla* aynı siyasi haklara sahip olmak isteyince, *patriciuslar* ile *plebler* arasındaki yasal eşitliği sağlamak amacıyla XII Levha Kanunları oluşturuldu. Ancak bu kanunlar da *patriciuslar* ile *plebler* arasında bir uzlaşma sağlayamadı.¹⁹

Cumhuriyet devrinin ilk yüzyıllarında yaşanan *patricius-pleb* çatışmasına karşın, Roma, iyi kurgulanmış bir politikayla sınırlarını büyük ölçüde genişleterek toprakları dışında önemli başarılar elde etmişti ancak nüfusun ve ülke zenginliğinin hızla artması, *patriciuslar* ile *plebler* arasında yaşanan uzlaşmazlığın giderek daha da büyümesine sebep oldu. *Patriciuslar* zenginleşirken, *plebler* toplumsal ve ekonomik anlamda hep daha geride kaldı. Bu iç mücadelenin sonlanması için, tüm yetkiyi kendisinde toplayan güçlü bir yöneticiye ihtiyaç duyulmuştu. Bu ihtiyaca bağlı olarak devletin başına Iulius Caesar (MÖ 49-MÖ 44) geçti. Caesar, askeri bir diktatörlük ile devleti söz konusu karışıklıktan kurtarmak istedi. Caesar’ın Cumhuriyet rejiminin yıkılmasından korkan bazı asiller tarafından öldürülmesinin (MÖ 44) ardından yeni devletin idaresi, Augustus unvanıyla tanınan yeğeni Octavianus’a kaldı.²⁰ Octavianus’un kurduğu yeni rejime *Principatus* yani İlk İmparatorluk adı verilmiştir (MÖ 27-MS 284).²¹

Octavianus’a (MÖ 27-MS 14) göre Roma halkı, krallıkla veya diktatörlükle idare edilen bir rejime uyum sağlayamıyordu. Bunun yanında Octavianus, soyluların desteği olmadan

¹⁷ Mirković, 2014, s. 149.

¹⁸ Cic. *rep.* II, 22.

¹⁹ Tekin, 2010, s. 192-196.

²⁰ Erdoğan, 1995, s. 17-20; James, 2008, s. 8.

²¹ Sall. *Iug.* 25.

iktidarda bulunmanın imkansız olduğunu da biliyordu. Bu sebeple mevcut rejimi restore ederek, bazı kurumlarını biçimsel olarak yaşatıp, imparatorluk rejimine adapte etmeye çalıştı. Özetle, Octavianus'un imparatorluğu, eski Cumhuriyet rejiminin yeniden düzenlenmiş haliydi. Octavianus, iktidara gelir gelmez, iç karışıklıklara son vermek amacıyla uzun zamandır Roma'da yaşanan sınıf çatışmalarını baskıladı. Octavianus, bu hizmetleri karşılığında Senato tarafından tanındı ve kendisine kutsal, büyük, kudretli gibi anlamlara gelen Augustus unvanı verildi (MÖ 27).²²

Principatus döneminde Augustus'tan sonra kısa sürelerle iktidara gelen birçok imparatorla yönetilen Roma'nın sınırları oldukça genişlemiş, Cumhuriyet döneminden itibaren başlayan ekonomik büyüme devam ederek daha da artmıştı. İç savaşların ve politik huzursuzlukların da bittiği bu dönem, Roma İmparatorluğu'nun siyasi ve ekonomik yönden en görkemli, en istikrarlı dönemiydi. Bu nedenle Augustus ile başlayıp Marcus Aurelius'un MS 180'deki ölümüne kadar geçen süre *Pax Romana* (Roma Barışı) olarak adlandırılmaktadır. Marcus Aurelius'un ölümünden sonra tekrar savaşlar ve krizler başlamıştır.²³

İlk İmparatorluk dönemi Cumhuriyet kurumlarının imparatorluk içinde kısmen de olsa yaşamaya devam ettiği bir dönemdi. Bu dönemden sonra, Cumhuriyet kurumlarının yok olmaya başladığı ve tek kişinin mutlak hâkimiyetine dayalı Son İmparatorluk dönemi başladı. Bu sebeple bu döneme hâkim kişi ve efendi anlamlarına gelen ve *dominus* kelimesinden türetilen *Dominatus* dönemi adı verilmiştir (MS 284-MS 395). Bu süreçte Roma imparatorları, sınırsız iktidarlara sebebiyle halk gözünde adeta tanrı konumundaydı.²⁴

Dominatus döneminin, *Principatus* dönemine göre siyasi ve ekonomik yönden daha geride olması sebebiyle, *Dominatus* döneminde Hristiyanlık da yavaş yavaş imparatorluk içine girmeye başladı. İmparatorluğun yozlaşan kurumları, Hristiyanlığın yayılmasına zemin

²² Tac. *ann.* I, 1; Erdoğan, 1995, s. 20-21; James, 2008, s. 8.

²³ Cook, 1954, s. 690; Tekin, 2010, s. 222.

²⁴ Erdoğan, 1995, s. 30; Tekin, 2010, s. 287.

hazırlıyordu. Ayrıca Romalıların çok tanrılı, pagan bir din yapısına sahip olmaları ve farklı coğrafyalardaki inançları kendilerine uyarlamaları nedeniyle Roma dininin mistik bir yönünün olmaması da Hristiyanlığın halk arasında yayılmasını kolaylaştırdı. Roma imparatorları, Hristiyanlığın yayılmasını önlemek için Hristiyanlara karşı çok sert davranışlar da, dinin hızla yayılmasını önleyemediler.²⁵

Yeni imparator I. Constantinus (MS 307-MS 337), Hristiyanlığa daha ılımlı yaklaşarak devletin dinini paganizmden Hristiyanlığa dönüştürme sürecini başlatmıştır. I. Constantinus bu dönemde Roma'yı zayıf ve emniyetsiz gördüğü için yeni bir başkent ihtiyacı duydu ve stratejik konumu nedeniyle Byzantion şehrini kendisine başkent yaptı. Buranın nüfusunu çoğaltarak yeni tapınaklar yaptırdı ve şehre Constantinopolis (İstanbul) adını verdi. Böylece imparatorluk, doğu ve batı olmak üzere iki merkezli olarak yönetilmeye başlandı. I. Constantinus, Hristiyanların inançlarını özgürce yaşayabilecekleri bir ortam yaratarak Hristiyanlığı serbest bir din haline getirdi (MS 313). İmparator I. Theodosius dönemi ise Hristiyanlığın resmî din olarak kabul edildiği dönem olmuştur.²⁶

I. Theodosius döneminde (MS 379-MS 395) imparatorluk resmen doğu ve batı olarak ikiye ayrılmıştır. I. Theodosius, ölmeden hemen önce imparatorluk yönetimini fiili olarak iki oğlu arasında paylaştırdı ve küçük oğlu Honorius'a batının idaresini verirken, büyük oğlu Arcadius'a ise doğunun idaresini verdi (MS 395). Bu tarihten sonra imparatorluğun doğusu ve batısı bir daha birleştirilemedi.²⁷ Batı Roma İmparatorluğu, Germen kavimleri olan Got'ların saldırılarına karşı koyamayınca, varlığını fazla sürdüremedi ve MS 476 tarihinde yıkıldı. Doğu Roma İmparatorluğu ise Fatih Sultan Mehmet'in 1453 yılında Constantinopolis'i fethetmesine kadar devam etti.

²⁵ Çalık, 2010, s. 57.

²⁶ Tekin, 2010, s. 297.

²⁷ Tekin, 2010, s. 304.

2. ANTİK YAZARLARIN VE KAYNAKLARIN TANITIMI

2.1. Edebi Kaynaklar

Antik dönem tarihine ilişkin edebi kaynaklar, tarihi olayların Antik Çağ tarihçileri veya yazarları tarafından aktarılması veya tasvir edilmesi ile oluşmuştur. Sadece tarihi eser olarak yazılmış olan eserlerin dışında, biyografiler, söylevler, mektuplar, felsefe eserleri, destanlar ve şiirler de bizlere o dönemin tarihi hakkında bilgi verdikleri için edebi kaynak niteliği taşırlar. Hiçbir antik yazarın eseri özgün şekliyle günümüze ulaşmamıştır. Günümüze ulaşabilenler, eserlerin özellikle Orta Çağ'da yapılan kopyalarıdır.

Cumhuriyet devrinin sonlarına kadar Roma'da annalistik tarz yani yıllara göre düzenlenmiş resmî kayıtlardan oluşan bir yazı biçimi hâkimdi. Augustus dönemi ile birlikte Latince'nin yanında Yunanca'nın da tarih yazımında kullanılmaya başlandığını görüyoruz.

Aşağıda bu çalışmada kullandığımız edebi kaynaklar ve onların yazarları kısaca tanıtılmıştır.

Herodotos (MÖ 484-MÖ 425)

Antik Yunan tarihçi ve yazardır. Herodotos'un Halikarnassos'da (bugünkü Bodrum, Türkiye) doğduğu sanılmaktadır. Ünlü Romalı hatip Cicero tarafından “tarihin babası” olarak anılan Herodotos'un en önemli eseri Pers-Yunan savaşlarını ve gezilerinde gördüğü yerleri anlattığı *Historiae* (Herodot Tarihi)'dir. Bu çalışmada askeri-dini yaşam ve kölelik konusunda yazarın bu eserinin II, 41 bölümünden yararlanılmıştır.

Ksenophon (MÖ 430-MÖ 354)

Atinalı Yunan askeri lider, filozof ve tarihçidir. Ksenophon, Antik Çağ'ın en büyük yazarlarından biri olarak kabul edilmektedir. Eserleri birden fazla türü kapsar, sade Attika Yunancasıyla yazılmıştır ve çoğu günümüze ulaşmıştır. Bu çalışmada kadın kölelerin diğer

direniş şekilleri konusunda yazarın *Ephesus* adlı eserinin V, 7, 1-3 bölümünden yararlanılmıştır.

T. Maccius Plautus (MÖ 254-MÖ 184)

Romalı ünlü komedyacı yazardır. Düztabanlı olduğu için düztaban anlamına gelen Plautus lakabını kullanmıştır. Bir kısmı günümüze kadar ulaşabilen pek çok oyun yazmıştır. Bu çalışmada geçerli sayılmayan evlilikler konusunda yazarın *Poenulus* eserinin 102 bölümünden; *Trinummus* eserinin 3, 2 bölümünden; boşanma konusunda *Aulularia* eserinin 2, 2 bölümünden yararlanılmıştır.

Marcus Porcius Cato (MÖ 234-MÖ 149)

Romalı yazar ve devlet adamıdır. Yüksek memurluklarda görev almıştır. Zenginliğin ve Yunan kültürünün Roma toplumu üzerinde olumsuz etkiler yarattığını söylemiştir ve hayatı boyunca halktan biri gibi yaşamıştır. En önemli eserleri *Originies* (Kökenler) ve *De Agricultura* (Tarım Hakkında)'dır. Bu çalışmada tarım köleleri ve kadın kölelerin tarım işlerinde kullanılması konularında yazarın *De Agricultura* eserinin preafatio; II, 7; 5; 10-11; 143 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Marcus Terentius Varro (MÖ 116-MÖ 27)

Romalı asker, devlet adamı ve yazardır. *Res Rustica* (Tarım/Çiftlik Üzerine) ve *De Lingua Latina* (Latin Dili Üzerine) adlı 2 eseri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu çalışmada tarım köleleri ve tarımda çalıştırılan kadın köleler konularında yazarın *Res Rustica* eserinin I, 17; I, 18 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Marcus Tullius Cicero (MÖ 106-MÖ 43)

Romalı devlet adamı, yazar, hatip ve düşündürdür. Latin kökenli olan Cicero, hukuk ve felsefe öğrenimi görmüştür. Devlet kariyerinde *praetorluğa* ve *consullüğe* kadar yükselmiştir.

Toplamda 88 adet söylevi vardır ancak bunların 58 tanesi günümüze ulaşabilmiştir. Siyaset ve felsefe konularında yazdığı eserlerin dışında 780 tane edebi mektubu vardır. Bu mektuplardan oğluna yazdığı *De Officiis* en önemlilerindendir. Bu çalışmada Roma'nın kısa tarihi konusunda yazarın *De Legibus* eserinin II, 6; III, 10 bölümlerinden; *De Republica* eserinin II, 22 bölümünden; köleliğin ortaya çıkışı ve yayılması konusunda *Epistulae ad Atticum* eserinin IV, 16 bölümünden; *Paradoxa Stoicorum* eserinin XXXIII-XLI bölümünden; kadın köleler konusunda *Topica* eserinin III, 14 bölümünden; *Pro A. Cluentio* eserinin 11, 32 bölümünden; *Pro Caelio* eserinin 45, 50, 57 bölümünden; *De Republica* eserinin III, 38 bölümünden; *Tusculanae Disputationes* eserinin I, 93 bölümünden; *Laelius de Amicitia* eserinin LXXIV bölümünden yararlanılmıştır.

C. Iulius Caesar (MÖ 100-MÖ 44)

Romalı askeri ve politik liderdir. Roma'da cumhuriyetten imparatorluğa geçiş sürecinde önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda iyi bir hatip ve yazar olduğu bilinir. *De Bello Gallico* ve *De Bello Civili* adında Galya Savaşı ve iç savaşları anlatan iki eser yazmıştır. Bu çalışmada köleliğin ortaya çıkışı ve yayılması konusunda yazarın *De Bello Gallico* eserinin III, 16 bölümünden yararlanılmıştır.

Gaius Sallustius Crispus (MÖ 87-MÖ 36)

Romalı tarihçidir. MÖ 1. yy.'da yaşamıştır. Felsefe ve edebiyatla uğraşmıştır. Sallustius'tan önce tarih yazımı yıllıklar şeklinde ya da anı türündeydi. Bu nedenle tek tek olayların anlatıldığı klasik Roma tarihçiliği Sallustius ile başlamıştır. En önemli eseri Roma'nın MÖ 78-MÖ 67 arasındaki olaylarının anlatıldığı ve 5 kitaptan oluşan *Historiae*'dir. Bu çalışmada Roma'nın kısa tarihi özetlenirken yazarın *De Bello Iugurthino* adlı eserinin 25. bölümünden yararlanılmıştır.

Publius Vergilius Maro (MÖ 70-MÖ 19)

Romalı şair ve yazardır. Dante'nin İlahi Komedyası'ndaki baş karakterlerden biri olan Vergilius, bu eserde cehennemde Dante'yi gezdirmeye yardım etmiştir. Cato ve Varro gibi Roma yazarlarını örnek almıştır. En önemli eseri Roma İmparatorluğu'nun destanı olarak bilinen *Aeneis*'tir. Bu çalışmada Roma'nın kısa tarihi bölümünde yazarın bu eserinin I, 1 bölümünden yararlanılmıştır.

Strabon (MÖ 64-MS 19)

Amaseia (Amasya) doğumlu coğrafya ve tarih yazarıdır. Yapmış olduğu inceleme gezileri sayesinde Akdeniz dünyasını yakından tanıma fırsatı bulmuştur. En önemli eseri 12 ciltten oluşan ve antik dünya coğrafyası hakkında bilgiler veren *Geographika*'dır. Bu çalışmada Roma'nın kısa tarihi, köleliğin ortaya çıkışı, askeri-dini yaşam ve kölelik, madenlerde çalıştırılan köleler, kadın köle ticareti konularında yazarın bu eserinin V, 2; XIV, 5, 2; XII, 3, 40; XI, 14, 10; XIV, 5, 2; bölümlerinden yararlanılmıştır.

Titus Livius (MÖ 59-MS 17)

Romalı ünlü tarih yazarıdır. Tek eseri *Ab Urbe Condita* (Şehrin Kuruluşundan İtibaren) adlı eserdir. 142 kitaptan oluşan eserin 35 kitaplık bölümü günümüze kadar ulaşabilmiştir. Eser, Roma'nın kuruluşundan (geleneksel tarihi MÖ 753) başlayarak, MÖ 9 yılına kadar Roma'da meydana gelen olayları anlatır. Livius eserinde Romalıların yaşantılarını, geleneklerini, savaşlarda ve barışlarda elde ettikleri başarıları anlatmıştır. Bu çalışmada Roma'nın kısa tarihi konusunda eserin I, 3, 10-11; I, 4, 4; I, 4, 6; I, 6, 2; I, 7, 2; I, 7, 3; I, 9, 9-10 bölümlerinden; köleliğin ortaya çıkışı ve yayılması konusunda X, 14 bölümünden; direnişin diğer şekilleri konusunda VIII, 18, 6-7; bölümünden; azat edilme konusunda VII, 16; XXVII, 10 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Marcus Annaeus Seneca (Yaşlı) (MÖ 54-MS 39)

Genç Seneca'nın babası olan Romalı hatiptir. *Controversiae* (Hayali Yasal Davalar) adlı eseri 10 kitaptan oluşmuştur. Eserde 27 konu üzerinde tartışmalar yapılır ve tartışmayı yapan hatiplerin fikirleri değişik açılardan aktarılır. Bu çalışmada kadın kölelerde fahişelik konusunda yazarın bu eserinin IV, 10, I, 2 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Publius Ovidius Naso (MÖ 43-MS 17)

Ünlü Romalı şairdir. Genelde aşk, kadınlar ve mitoloji üzerine şiirler yazmıştır. En ünlü eseri, dünyanın oluşumunu ve yaratımını anlattığı 15 kitaptan oluşan *Metamorphoses* (Metamorfozlar) adlı eseridir. Bu çalışmada Romalı kız çocuklar bölümünde yazarın bu eserinin IX, 679-680 bölümünden yararlanılmıştır.

Plinius (Yaşlı) (MÖ 23-MS 79)

Romalı devlet adamı, yazar ve tarihçidir. Tek eseri *Naturalis Historia* (Doğa tarihi) adını taşıyan eserdir. 37 kitaptan oluşan eser günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eser insanlık tarihinin ilk ansiklopedisi olma özelliğini taşır. Eser Antik Çağ'ın bilim, sanat ve uygarlık tarihi hakkında önemli bilgiler vermekte olup aynı zamanda Yunanca bitki ve hayvan adlarının Latince karşılıklarını veren bir sözlük niteliğindedir. Bu çalışmada tarım köleleri, kadın köleler ve köle fiyatları konularında yazarın bu eserinin XVIII, 7; XXIX, 19; VII, 39, 128; XXXV, 6; VII, 69 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Lucius Annaeus Seneca (Genç) (MÖ 4-MS 65)

Romalı filozof, devlet adamı ve oyun yazarıdır. Varlıklı bir ailesi olduğu için iyi bir öğrenim görmüş ve felsefe dersleri almıştır. Ona göre felsefe; ahlak, mantık ve fizik olmak üzere üçe ayrılıyordu. Aynı zamanda Roma'da avukatlık, *quaestorluk* ve senatör üyeliği yapmıştır. Ahlaki konuları işlediği çok sayıda tragedya, deneme ve mektuplar yazmıştır. Bu çalışmada tarım köleleri, gladyatörlük, kadın köleler ve azat edilme konularında yazarın *Epistulae Ad*

Lucilium eserinin XLVII, 5; LXX, 20, 1; V, 47;. IV, 4; XLVII; LXXX, 4 bölümlerinden; *De Beneficiis* eserinin III, 18-28 bölümünden; *De Ira* eserinin III, 24, 2 bölümünden yararlanılmıştır.

Valerius Maximus (MS 1. yy.)

Romalı yazardır. En önemli eseri *Factorvm et Dictorvm Memorabilivm, Libri Novem* (Dokuz Kitapta Anılmaya Değer Sözler ve Eylemler)'dir. Eser retorik okullarında kullanılmak üzere tasarlanmış ve insan erdem ve ahlaksızlıklarını örneklemek için yazılmıştır. Kitabın esas olarak Roma tarihinden alınmış anekdotları, başta Yunanlılar olmak üzere diğer halkların yıllıklarından alıntılar içermektedir. Bu çalışmada ev yaşamı ve kölelik konusunda yazarın bu eserinin VI, 8 bölümünden yararlanılmıştır.

Lucius Junius Moderatus Columella (MS 4-MS 70)

İspanya kökenli yazardır. *De Re Rustica* adında 12 ciltten oluşan bir eser yazmıştır. Bu eserde tarımla ilgili konular dışında hayvancılıkla ilgili de önemli bilgiler verilmiştir. Bu çalışmada tarım köleleri ve kadın kölelerin tarım işlerinde kullanılması konularında yazarın *De Re Rustica* eserinin I, 8; I, 8, 19; I, 8, 20; I, 9, 6; XII; XII, 1; XII, 3; XII, 3, 9; I, 8, 5 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Gaius Petronius Arbiter (MS 27-MS 66)

Romalı komedya yazarıdır. Aynı zamanda İmparator Nero'nun gözdelelerinden biriydi. *Satyricon* adındaki 16 kitaplık eserinden sadece bazı bölümler günümüze ulaşabilmiştir. Varlıklı bir azatlığın verdiği bir ziyafeti anlattığı *Cena Trimalchionis* yazarın en tanınmış eseridir. Bu çalışmada fahişelik, kadın kölelerin direnişi ve kadın kölelere uygulanan işkence bölümünde yazarın bu eserinin XXII, XCVII, CIII, 1-4 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Marcus Fabius Quintilianus (MS 30-MS 100)

Romalı hatiptir. Babasının da hatiplik yaptığı Roma'da öğrenim görmüştür. En ünlü eseri 12 kitaptan oluşan *Institutio Oratoria* (Bir Hatibin Yetiştirilmesi Üzerine) adlı eseridir. Eğitimin küçük yaşta başlaması gerektiğini ve kız erkek ayrımı yapılmadan herkesin eğitilmesi gerektiğini belirten Quintilianus'un bu eseri, edebi bir kaynak olmasının yanında eğitim konusunda da başvurulacak bir kaynak olma özelliğini taşır. Bu çalışmada eğitim ve kölelik ile kadın köle ticareti konularında yazarın bu eserinin I, 1; IX, 4, 99; II, 15, 25 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Sextus Iulius Frontinus (MS 30-MS 103)

Romalı asker ve bürokrattır. Britannia valisi olmuştur. MS 97 yılında Roma su şebekesinin yönetimini üstlenen Frontinus, Roma şehrinin tarihi su kaynaklarını anlattığı *De Aquaeductu Urbis Romae* (Roma Kentinin Suları Üzerine) isimli bir eser yazmıştır. Bu eser su kaynaklarının nasıl kullanılacağı konusunda ve mimarlık tarihi hakkında bilgiler verir. Bu çalışmada Roma'da su yollarının yapımında çalıştırılan köleler konusunda yazarın eserinin II, 98 bölümünden yararlanılmıştır.

Marcus Valerius Martialis (MS 40-MS 104)

İber Yarımadasında doğmuş olan Romalı şair ve ozandır. En ünlü eseri 12 kitaptan oluşan *Epigrammata* (Epigramlar/Nükteler)'dir. Martialis kısa ve esprili şiirler yazarak, şiirlerinde şehir hayatını ve tanıdıklarının başına gelen trajikomik olayları anlatmıştır. Bu çalışmada ev içinde doğan köleler ve kadın köle ticareti konusunda yazarın bu eserinin V, 34-37; X, 61; VI, 66 bölümünden yararlanılmıştır.

Dion Chrysostomos (MS 40-MS 120)

Yunan asıllı tarihçi, hatip, yazar ve filozoftur. Roma eyaleti Bithynia'nın Prusa (Bursa) şehrinde doğmuş ve MS 1. yy.'da Roma İmparatorluğu'nda yaşamıştır. Yunan filozofların

İkinci Sofist okulunun bir üyesidir. Günümüze ulaşan 80 adet söylevi vardır (*Orationes*). Bu söylevler politik, ahlâki ve filozofik konular içeren denemeler şeklindedir. Bu çalışmada yazarın söylevlerinin XV, 8 bölümünden yararlanılmıştır.

Plutarchus (MS 46-MS 120)

Yunan tarihçi, biyografi ve deneme yazarıdır. Ailesi varlıklı ve kültürlü olduğu için iyi bir öğrenim görme imkânı bulmuştur. En önemli eserleri *Bioi Parallaloi* (Paralel Yaşamlar) ve *Moralia*'dır. Bu çalışmada Roma'nın kısa tarihi konusunda yazarın *Romulus* eserinin 3, 2; 3, 4; 4, 2; 7, 2; 10, 1; 19, 1; 20, 1; 13, 3 bölümlerinden; Roma'da köleliğin yayılması konusunda *Caesar* eserinin XV, 3 bölümünden; Roma'da kız çocukları konusunda 20, 3 bölümünden; devlet köleleri konusunda *Crassus* eserinin II, 4 bölümünden; kadınların köle olma sebepleri ve kadın kölelere yaptırılan işler konularında *Lucullus* eserinin XX, 1 bölümünden; *Moralia* eserinin I, 5-6 bölümünden; yararlanılmıştır.

Publius Cornelius Tacitus (MS 55-MS 117/120)

Romalı ünlü devlet adamı, hatip ve tarihçidir. Devlet hizmetinde çeşitli görevlerde bulunmuştur. *Agricola*, *Annales*, *Dialogus*, *Germania* ve *Historiae* adında 5 eseri vardır. Tacitus, *Agricola* (Iulius Agricola'nın Yaşamı ve Ölümü) eserinde aynı zamanda kayınpederi olan Romalı komutan Iulius Agricola'nın yaşamını ve Britanya adasının coğrafi özelliklerini anlatır. *Annales* (Yıllıklar) adlı eserinde Roma imparatoru Augustus'un MS 14 yılındaki ölümünden başlayarak Nero dönemi sonuna kadarki (MS 68) olayları anlatır. *Dialogus* (Hatipler Üzerine Söyleşi) adlı eserinde hitabet sanatı ile ilgili bilgiler verir. *Germania* (Germania Halkının Kökeni ve Yerleşim Yeri) adlı eserinde Orta Avrupa'daki Germen kavimlerinden ve bölgenin coğrafi özelliklerinden bahsedilmektedir. *Historiae* adlı eserinde ise İmparator Nero'nun ölümünden başlayıp İmparator Domitianus'un ölümüne kadar Roma'da yaşanan olayları ele alır. Bu çalışmada eğitim ve kölelik, gladyatörlük, Romalı kız çocukları, kadınların köle olma sebepleri, fahişelik, sütannelik ve kadın kölelerin direnişi konularında yazarın *Agricola* eserinin IV, 2; IV, 4 bölümlerinden; *Annales* eserinin I, 1; XV,

32; XV, 57, 1-2; XII, 53; II, 85 bölümlerinden; *Dialogus* eserinin XXIX bölümünden; *Germania* eserinin XX bölümünden, *Historiae* eserinin II, 88 bölümünden yararlanılmıştır.

Decimus Iulius Iuvenalis (MS 60-MS 140)

Hiciv şiirlerinin yazarı Romalı ozandır. En ünlü eseri *Saturae* (Yergiler) adlı eserdir. Bu kitap 16 satirden oluşur. Iuvenalis, şiirlerinde daha çok Roma kentindeki toplumsal yozlaşmadan ve insanların kötü davranışlarından bahseder. Bu çalışmada eğlence hayatı ve kölelik, anne, kadın gladyatörler ve kadın köleler konularında yazarın bu eserinin X, 81; XI, 20; XIV, 68-72; VI, 110; VI, 592-594; XIV, 15; VI, 222; VI, 602-609 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Plinius (Genç) (MS 61-MS 113)

Tam adı Gaius Plinius Caecilius Secundus olan Romalı yazar ve devlet adamıdır. 100 yılında *consul* olarak görev yapmıştır. 111-113 yılları arasında Bithynia valiliği yapmış olan Plinius, bu görevi boyunca İmparator Traianus'a yazdığı mektuplarla ünlenmiştir. Bu mektupları *Epistulae* (Mektuplar) adlı eserinde toplamıştır. 9 kitaptan ulaşan eser günümüze kadar ulaşmıştır. Mektuplar resmî belge niteliğindedir ve Roma imparatorluk dönemine ait siyasal tarih ve hukuk tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada tarım köleleri, Roma'da fahişelik, sütannelik ve azat edilme konularında yazarın bu eserinin III, 19; VI, 24; VII, 16, 4; VIII, 16; V, 16, 3 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Gaius Suetonius Tranquillus (MS 75-MS 150)

Biyografi yazarıdır ve hukuk eğitimi görmüştür. Suetonius, genellikle *De Vita Caesarum* (Sezarların Hayatları) olarak bilinen biyografiler yazmıştır. Eser, her bir Sezar'ın hayatını, dış görünüşünü, kehanetlerini, aile tarihini belirli bir tarihi sıralama içinde olacak şekilde anlatır. Bu çalışmada köleliğin kaynakları, kölelerde dini yaşam, geçerli sayılmayan evlilikler, köle-hâkimiyet ilişkisi, doğum ile köle olma, kadın gladyatörler, kölelere uygulanan cezalar ve kölelerin azat edilmesi konularında yazarın *Divus Augustus* eserinin 32; XVI bölümlerinden; *Caligula* eserinin 35 ve 40 bölümlerinden; *Divus Claudius* eserinin

XXV bölümünden; *Domitianus* eserinin IV, 1 bölümünden; *Nero* eserinin 28 bölümünden; *Tiberius* eserinin 8 ve 15 bölümünden; *De Grammaticis* eserinin XXIII bölümünden; *Divus Vespasianus* eserinin 3 ve 19 bölümünden yararlanılmıştır.

Appianus (MS 95-MS 165)

Alexandria doğumlu Yunan asıllı bir Romalı olan Appianus, kamu hizmetinde aktif görevler yapan bir tarihçidir. Yirmi dört kitaptan oluşan *Romaika* (Roma Tarihi) adlı eserinde çok eski dönemlerden Roma İmparatorluğu'na kadar geçen sürede ortaya çıkan pek çok devlet hakkında bilgi verir. Bu çalışmada Antik Roma'nın tarihçesi konusunda eserin *fragments*, I bölümünden yararlanılmıştır.

Soranus (MS 98-MS 138)

Soranus, antik dönemde yaşamış Efesli jinekologdur. Özellikle kadın sağlığı, cinsellik, doğum ve pediatri alanlarında çalışmalar yapmıştır. En önemli eseri doğru cinsel birleşme, doğum kontrolü, doğum ve ebelerin görevlerini detaylıca anlattığı *Gynaecia*'dır. Eser yüzyıllar sonra bile bu alanda çalışma yapan doktorlar için çok önemli bir kaynak niteliğinde olmuştur. Bu çalışmada anne, kadın kölelere yaptırılan işler, ebelik ve sütannelik konularında yazarın bu eserinin I, 3, 4; II, 2, 67; II, 18-19; I, 64, 2; II, 3, 68; II, 38; I, 63; I, 60 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Aulus Gellius (MS 125-MS 180)

Latin kökenli Romalı yazar ve gramercidir. Atina'da eğitim aldıktan sonra Roma'ya dönmüştür. Bilinen en ünlü kitabı *Noctes Atticae* (Attika Geceleri) adlı eserdir. 20 kitaptan oluşan bu eser bir nevi okuma notları derlemesidir. Eserin içinde felsefe, edebiyat, tarih, hukuk ve dilbilgisi gibi çeşitli konularda okuduğu kitaplardan aldığı notlar vardır. Bu çalışmada *patria potestas*, *pater familias* ve sütannelik konularında yazarın bu eserinin I, 12, 61; II, 24, 2; XVIII, 6, 319; XVIII, 6; IV, 2; XII, 1 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Dio Cassius Cocceianus (MS 150-MS 235)

Nicaea'da (İznik) doğan Dio, Bithynia kökenli bir Yunanlıdır. Roma senatörlüğü ve aynı zaman da *consullük* de yapmıştır. 80 kitaptan oluşan *Historiae Romanae* adında Roma tarihi kitabını yazmıştır. Eser Aeneas'ın İtalya'ya gelişinden başlayarak MS 229 yılına kadar meydana gelen olayları ele alarak Roma tarihi hakkında detaylı bilgiler verir. Bu çalışmada kölelik konusunda yazarın eserinin XLVIII, 19; LIV, 5, 2-3; LXIII, 3, 1 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Gaius (MS 2. yy.)

Romalı hukukçudur. MS 2. yy.'da yaşamış olduğu tahmin edilen Gaius'un hayatıyla ilgili çok fazla bilgi yoktur. En önemli ve günümüze ulaşabilen eseri *Institutiones* (Kurumlar) adlı eseridir. Bu eser başlangıçta hukuk öğretimi için ders kitabı niteliğinde yazılsa da sonrasında imparator tarafından hukuk kaynağı olarak tanınınca hukuki sorunların çözümünde uygulamada da kullanılan bir kaynak haline geldi. Bu çalışmada tüm hukuki metinlerde yazarın bu eserinden yararlanılmıştır.

Ammianus Marcellinus (MS 322-MS 400)

Antakya doğumlu Romalı asker ve tarihçidir. İmparator Iulianus ile birlikte Pers seferine katılmıştır. MS 390 yılında 31 kitaptan oluşan *Res Gestae* isimli eserini yazmıştır ancak bu eserden günümüze sadece MS 353-358 yılları arasındaki olayların anlatıldığı 14-31. kitaplar ulaşmıştır. Bu çalışmada Romalı kız çocukları konusunda yazarın bu eserinin XIX, 12, 14 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Augustine of Hippo (MS 354-MS 430)

Hristiyan filozof ve tanrıbilimcidir. Hippo'lu Augustinus ya da Aziz Augustinus olarak da bilinir. Numidia'daki Hippo Regius'un piskoposluğunu yapmıştır. MS 386'da Hristiyanlığı kabul ettikten sonra, felsefe ve teolojiye yönelik kendi yaklaşımını geliştirerek çeşitli yöntem

ve bakış açılarını bir araya getirmiştir. Yazıları Batı Felsefesi'ni ve Batı Hristiyanlığını etkilemiştir. Yazar, pek çok eseri bulunmakla birlikte en çok *Confessiones* (İtiraflar) ve *De Civitate Dei* (Tanrı'nın Şehri) eserleri ile tanınır. Bu çalışmada kadın kölelerin diğer direniş şekilleri konusunda yazarın *Confessiones* eserinin IX, 8, 18. bölümünden yararlanılmıştır.

Codex Theodosianus

II. Theodosius'un (MS 401-MS 450) 435 ve 438 yılları arasında hazırlattığı kanunlardır. Bu kanun sayesinde imparatorluk kararnameleri sistemli bir şekilde derlenmiş ve tasnif edilmiştir. Bu çalışmada azat edilme konusunda bu kanunların IV, 7, 1 bölümlerinden yararlanılmıştır.

Digesta

Roma Hukuku konusunda en geniş bilgileri veren *Corpus Iuris Civilis* adı altındaki hukuk külliyyatının hukuk tarihi açısından en önemli bölümünü oluşturan Digesta, MS 529-MS 534 yılları arasında Roma İmparatoru I. Iustinianus tarafından hazırlanmıştır. Toplam 50 kitaptan oluşur. Digesta'da yer alan metinler, klasik dönem hukukçularının eserlerinden alınmış parçaların özetlerinden oluşur ve bu metinler kanun gücündedir. Bu çalışmada aile, kadın, evlilik, kölelik ve köle hakları konularında eserin birçok bölümünden yararlanılmıştır.

Codex Iustinianus

Corpus Iuris Civilis'in bir bölümü olan bu kanunlar MS 6. yy. başlarında Iustinianus tarafından yaptırılan Roma Hukukunun kanun halinde toplanmasıdır. Bu çalışmada Roma hukukunun gelişim süreci konusunda bu kanunların I, 14, 12, 3 bölümlerinden yararlanılmıştır.

2.2. Epigrafik Kaynaklar

Yazıtbilim olarak tanımlayabileceğimiz epigrafya, antik dönemde taş, metal, tahta, kil gibi değişik sert malzemeler üzerine ya da bir duvara yazılmış Yunanca ve Latince yazıtların incelenmesini konu alan bir bilimdir. Edebi eserlerdeki gibi yorum yapma yerine sadece olaylarla ilgili haber verdikleri için edebi eserlere göre daha tarafsız ve güvenilir oldukları söylenebilir ancak yazıtların tek başlarına kaynak olarak kullanılmaları oldukça zordur. Çünkü yazıtlar kendi başlarına bir olayın tamamını anlatmazlar, olayın sadece belli bir kısmını konu alırlar. Bununla birlikte yazıtların yapıldığı malzemeye göre zamanla yıpranması veya yazıtta bulunan yazıları yazan kişinin yapmış olduğu kısaltmalar veya yazım hataları gibi durumlar, yazıtların okunmasını zaman zaman zorlaştırmaktadır.

Kronoloji alanında büyük önem taşıyan, önemli tarihsel olaylar ve kişiler hakkında aydınlatıcı olan yazıtların bilgi verdikleri alanlar siyasi tarih, ekonomik ve sosyal tarih, hukuk, dinsel yaşam gibi alanlardır. Bu çalışmada kölelerin sahipleri için yaptırdıkları dışında özellikle sadık köleler için ve azat edildikten sonra toplumda belirli bir konuma erişmiş olan kadın köleler için yaptırılan mezar anıtlarından sıkça yararlanılmıştır.

Günümüzde yazıtların toplandığı pek çok *corpus* (külliyat) vardır ancak bu çalışmada aşağıdaki *corpus*lar kullanılmıştır.

CIL

Corpus Inscriptionum Latinarum. Kapsamlı bir Latince yazıt koleksiyonudur. Mezar taşları ve anıtlar üzerindeki kamusal ve kişisel yazılar Roma yaşamının ve tarihinin tüm yönlerine ışık tutmaktadır. Theodor Mommsen tarafından 1863'ten itibaren yayınlanmaya başlamıştır ve yeni baskıların eklenmesi ile zamanla güncellenmiştir. Bu çalışma büyük ölçüde *CIL* ışığında hazırlanmış olup, devlet köleleri, tarım köleleri, eğitim ve kölelik, kölelerde evlilik, Roma'da kız çocukları, anne, dul kadın, kadın gladyatörler, ev köleleri, fahişelik, ebelik, sütannelik, kadın köle ticareti, kadın kölelerin direnişi ve azat edilme gibi pek çok konuda

yazıtın *CIL*, III, 3269; *CIL*, III, 7802; *CIL*, III, 7938; *CIL*, VI, 6469; *CIL*, VI, 6619; *CIL*, VIII, 20084 *CIL*, VI, 8478; *CIL*, VI, 8719; *CIL*, VI, 8845; *CIL*, VI, 8863; *CIL*, VI, 8950 *CIL*, IX, 3028; *CIL*, IV, 4173; *CIL*, X, 6561; *CIL*, II, 491; *CIL*, VIII, 6309; *CIL*, X, 3628; *CIL*, XI, 42; *CIL*, XI, 47; *CIL*, XI, 88; *CIL*, VI, 8517; *CIL*, VI, 1527; *CIL*, III, 6759; *CIL*, VI, 19128; *CIL*, VI, 27134; *CIL*, XI, 784; *CIL*, XI; *CIL*, 92237; *CIL*, VI, 3926 ff.; *CIL*, VI, 6213 ff; *CIL*, III, 25; *CIL*, VI, 22355a; *CIL*, VI, 9499; *CIL*, VI, 23773; *CIL*, VI, 11027; *CIL*, VI, 29460; *CIL*, VIII, 25006; *CIL*, XV, 7176; *CIL*, XV, 7194; *CIL*, VI, 29497; *CIL*, V, 6808; *CIL*, VI, 6339; *CIL*, VI, 6362; *CIL*, VI, 6349; *CIL*, VI, 6326, *CIL*, VI, 6325; *CIL*, VI, 6331; *CIL*, VI, 9781; *CIL*, VI, 7297; *CIL*, VI, 37823; *CIL*, VI, 15459; *CIL*, VI, 17431; *CIL*, VI, 8958; *CIL*, VI, 12800; *CIL*, VI, 10141; *CIL*, VIII, 11294; *CIL*, IV, 2193; *CIL*, IV, 5127; *CIL*, IV, 1751; *CIL*, IV, 2450; *CIL*, VII, 1335; *CIL*, XIV, 4616; *CIL*, VI, 9723; *CIL*, VI, 9478; *CIL*, VI, 8948; *CIL*, V, 3950; *CIL*, X, 6432; *CIL*, VI, 9497; *CIL*, VI, 27119; *CIL*, XI, 6345; *CIL*, XIII, 2104; *CIL*, VI, 28044; *CIL*, VI, 17313; *CIL*, VI, 28695; *CIL*, VIII, 5384; *CIL*, X, 5081; *CIL*, VI, 10971; *CIL*, III, 2267; *CIL*, IV, 3340, 24; *CIL*, IV, 3340, 25; *CIL*, III, 3572; *CIL*, VI, 12023; *CIL*, XII, 682a; *CIL*, II, 3495; *CIL*, II, 3495; *CIL*, V, 1071; *CIL*, XIII, 1880; *CIL*, VI, 35050; *CIL*, VI, 23848; *CIL*, VI, 23848; *CIL*, VI, 37965; *CIL*, VI, 8449; *CIL*, VI, 5197; *CIL*, XIV, 00472; *CIL*, III, 14206,21; *CIL*, VI, 10230; *CIL*, XIV, 2834; *CIL*, VI, 16450; *CIL*, VI, 8604; *CIL*, XIV, 1271; *CIL*, VI, 9583; *CIL*, VI, 28774; *CIL*, VI, 16753; *CIL*, VI, 7580; *CIL*, VI, 26410; *CIL*, VI, 15936; *CIL*, VI, 33087; *CIL*, III, 2197; *CIL*, VI, 1877 bölümlerinden yararlanılmıştır.

ILS

Inscriptiones Latinae Selectae. Hermann Dessau tarafından 3 cilt ve 5 bölüm olarak düzenlenen Latin yazıtlarından biridir. Kamusal veya kişisel olarak yazılmış mezar yazıtları ile loncalar veya sosyal kulüpler için yazılmış yazıtları içerir. Her yazıtın bir numarası vardır. Latince bir yazıttan alıntı yapan araştırmacılar, daha kapsamlı olan *CIL* referansına ek olarak *ILS* numarası belirtirler. Bu çalışmada ev yaşamı kölelik, tarım köleleri, eğitim ve kölelik, Roma'da kız çocukları, anne, sütannelik, dayak/cezalandırma, kadın kölelerin direnişi ve azat edilme bölümlerinde yazıtın *ILS*, 1552; *ILS*, 1604; *ILS*, 1514; *ILS*, 7755; *ILS*, 7479; *ILS*,

7367; *ILS*, 7370; *ILS*, 199; *ILS*, 8532; *ILS*, 1660; *ILS*, 8394; *ILS*, 1914; *ILS*, 8451; *ILS*, 8541; *ILS*, 1537; *ILS*, 8287; *ILS*, 7372; *ILS*, 8731; *ILS*, 8283; *ILS*, 8341; *ILS*, 7472; *ILS*, 8441; *ILS*, 1519; *ILS*, 8466; *ILS*, 9455; *ILS*, 8549; *ILS*, 8417; *ILS*, 8417; *ILS*, 8444; *ILS*, 8191; *ILS*, 8487; *ILS*, 1784; *ILS*, 5261; *ILS*, 8538; *ILS*, 8285; *ILS*, 8432; *ILS*, 7988; *ILS*, 8401; *ILS*, 1910; *ILS*, 7063 bölümlerinden yararlanılmıştır.

2.3. Nümismatik Kaynaklar

Sikke, ödeme ve tedavül aracı olarak hizmet veren, ağırlığı ve ayarı devlet tarafından belirlenen, üzerinde resim ya da yazı bulunan kullanışlı bir metaldir. Sikkelerin tasvirinde ön yüz ve arka yüz ayrımı yapılmaktadır. Modern sikkelerden farklı olarak antik dönem sikkeleri yazı ve sayılarla değil, üzerlerindeki tasvirlerle belirlenmişlerdir. Sikke sözcüğünden gelen nümismatik ise, antik dönem sikkelerini ekonomik, tarihsel, kültürel ve sanat yönleriyle inceleyen bilim dalıdır. Bu bilim dalının inceleme alanına mal-para ilişkileri, sikke basma hakkı ve tekniği, para ayarı gibi konular girmektedir. Ayrıca sikkelerin üzerinde bulunan tanrı ve tanrıça tasvirleri din tarihi çalışmalarına da ışık tutmaktadır.

Roma döneminde imparator ve Senato tarafından bastırılan sikkeler dışında, doğudaki özerk şehirler ve imparatorlar tarafından bastırılan şehir sikkeleri de vardır. Şehir sikkelerinin ön yüzünde genellikle imparatorun adı, unvanı ve resmi yer alırdı. Arka yüzünde ise önemli olayları gösteren resimler bulunurdu. Şehir sikkeleri ile belgelenen bu olaylar, yerel bir karakter taşıyordu. Sikke resimlerinde, yerel yapılar, tapınaklar, şehir surları veya halkın ticaret ve kazançları sıkça görülmektedir. Şehirlerin yalnızca bakır sikke basma yetkisi vardı.

Günümüzde sikkelerin toplandığı pek çok katalog vardır ancak bu çalışmada aşağıdaki kataloglar kullanılmıştır.

RIC

Roman Imperial Coinage. Roma İmparatorluğu sikkelerinin kronolojik bir kataloğudur. MÖ 31'den MS 491'deki geç antik döneme kadar olan süreyi kapsar. 1923'ten 1994'e kadar farklı nümismatlar tarafından yapılan onlarca yıllık çalışmanın ürünüdür. Bu çalışmada köleliğin ortaya çıkışı bölümünde kataloğun *RIC*, I, 6; *RIC*, I 310; *RIC*, II, 16; *RIC*, II, 21a; *RIC*, II, 285; *RIC*, II, 96; *RIC*, III, 1180; *RIC*, III, 9a; *RIC*, IV, 433; *RIC*, IV, 54b bölümlerinden yararlanılmıştır.

RSC

1978-1987 yılları arasında 5 cilt olarak yazılan Roma gümüş sikke kataloğudur. Bu çalışmada köleliğin ortaya çıkışı bölümünde kataloğun *RSC*, 13 ve *RSC*, 366 bölümlerinden yararlanılmıştır.

BMC

British Museum sikke kataloğudur. İlk olarak 1870-1893 yılları arasında British Museum'da Sikke ve Madalya Bölümü Sorumlusu olarak çalışan nümismat Reginald Stuart Poole tarafından tasarlanmıştır. Kataloğun 6 cildi Roma İmparatorluğu hakkındadır. Bu çalışmada köleliğin ortaya çıkışı bölümünde kataloğun *BMC*, 287 bölümünden yararlanılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KÖLELİK KAVRAMINA GENEL BAKIŞ VE KÖLELİĞİN TARİHSEL SÜRECİ

1. KÖLELİK NEDİR?

İnsanlar üzerinde tahakküm kurmanın ilk örneği diyebileceğimiz kölelik, cinsiyet ayrımı gözetmeden özgürlüğünden mahrum edilen, alınıp satılabilen ve toplumdaki diğer kişilere göre kısıtlanmış haklara sahip olan insanları tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Köleler bir sahip ya da efendinin otoritesi altında ve onun her türlü emrine bağlı olarak yaşarlar. Mal statüsündedirler. Çok eski medeniyetlerde bile var olduğunu bildiğimiz kölelik, her zaman yaygın bir iş gücü temin yöntemi olarak kullanılmıştır.

İnsanlık tarihi kadar eski olan kölelik müessesesi, iki farklı temele dayandırılmaktadır. Bunlardan ilki itaatkâr tutsaklıktır. Bu tip köleler sahibine itaat ettiği ve ona hizmet ettiği ölçüde hayatta kalabiliyordu. Aslında burada karşılıklı bir fayda söz konusudur. Çünkü köle, sahibine itaat ederken, barınma ve yemek gibi asgari yaşam gereksinimlerini karşılayabiliyor ve ölümden kurtuluyordu. Sahip ise tüketimi son derece az olan ve her türlü iş için kullandığı bu ucuz işçi sayesinde ekonomik kazanç sağlıyordu.²⁸

Köleliğin ikinci şekli ise ırk farklılığından kaynaklanır. Bu ikinci şekil, birinci sistemin kötüye kullanılmasından doğmuştur. Çünkü ilk sistemde karşılıklı fayda sonucu oluşan ortak bir yaşam varken, ikinci sistemde kendinden olmayana karşı bilinçli bir üstünlük kurma çabası bulunmaktadır. Bu sistemin köleci toplumların gelişmesini sağladığı düşünülebilir.²⁹

²⁸ Lengelle, 1993, s. 7.

²⁹ Lengelle, 1993, s. 7-8.

Köleliğin başlangıç tarihi tam olarak bilinmese de, bu kurumun göçebe hayattan yerleşik hayata geçiş sürecinde ortaya çıktığı tahmin edilebilir. Çünkü toprak sahibi zenginler, toprağın işlenmesi, sürülerin güdülmesi, ev işleri gibi en ağır işlerden en basit işlere kadar insan gücüne ihtiyaç duyuyordu. Kölelerin işlevi tarih boyunca hep aynı kalmakla birlikte, devletlerin insan unsuruna yaklaşımları farklılık göstermiş olup, söz konusu bu farklılık uygulamada da görülmüştür. Bu nedenle köleliğin tarihsel sürecini anlayabilmek için çeşitli toplumlarda kölelik müessesesinin ne şekilde uygulandığını incelemek faydalı olacaktır.

2. TARİH BOYUNCA ÇEŞİTLİ TOPLUMLARDAKİ KÖLELİK ALGISI

2.1. Eski Hint Uygarlığında Kölelik

Eski Hindistan'ın kast sistemi, köleliği son derece keskin çizgilerle belirlemişti. Kast sistemine göre Hindistan'da toplum 4 sınıfa ayrılıyordu. En üst grupta rahipler ve bilginlerden oluşan *Brahmanlar*, onun altında askerlerden oluşan *Ksatriyalar*, ondan sonra tüccarlar ve çiftçilerden oluşan *Vaisyalar* ve en altta ise en ağır işleri görmekle yükümlü olan *Sudralar* yer alıyordu. Bunlardan başka bir de kast sistemine dâhil bile edilmeyen, kast-dışı sınıf olarak görülen ve aşağılık olarak adlandırılan *Paryalar* vardı.

Kast sisteminin en altında yer alan *Sudralar*, bütün yaşamları süresince kendisinden daha üstte olan diğer üç grup için çalışmak ve hizmet etmek zorundaydı. Bunlar her türlü haktan yoksun kişilerdi. Bu kişiler genellikle lağım işleri gibi pis işlerde çalıştırılıyordu. Buna rağmen *Sudralar*, sıralamanın en altında olsalar da, hukuk tarafından tanınmış bir sınıftı ve kast sisteminde hukuken bir yerleri vardı. *Paryalar* ise sınıf olarak bile kabul edilmeyen, hukukun tanımadığı kişilerdi. Aralarındaki farka rağmen her iki grubun da köle olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz. Kast sistemine göre bir çocuk doğduğu zaman hangi kasta bağlıysa

ölene kadar aynı kast içinde yer alıyordu. Yani köle bir anneden doğan çocuk direk köle oluyordu.³⁰

Hindistan'ın kutsal metni Manu Yasaları'na göre yukarıda belirtilen köle gruplarına doğuştan dâhil olmanın dışında beş farklı köle olma sebebi vardı. Bunlar, savaş yoluyla esir düşme, para karşılığında gönüllü kölelik, satış yoluyla köle olma, miras bırakılarak köle olma ve ceza nedeniyle köle olmaydı. Manu Yasaları'na göre köleler mülk sahibi olamıyordu. Bir köle hizmet etmek amacıyla yaratılmış olup, azat edildiğinde dahi efendisine hizmet etmeye devam etmek zorundaydı. Görevde yükselme hakları yoktu. Efendilerine itaatsizlik ederlerse uzuvları kesilerek veya öldürülerek cezalandırılıyorlardı.³¹

2.2. Eski Çin Uygarlığında Kölelik

Eski Çin Uygarlığına bakıldığında kölelik müessesesinin MÖ 3. yy.'da Çin İmparatorluğu'nun kurulmasıyla birlikte önem kazandığını görüyoruz. Çin'de halk, köylüler ve asiller olmak üzere iki sınıfa ayrılıyordu ve köleler, köylüler sınıfına dâhil edilmişti. Başlangıçta sadece savaş esirleri köle olabiliyordu. Çinliler, Çin hukukuna göre köle olamazdı. Çünkü her Çinlinin bağlı olduğu bir *sip* yani kabile vardı ve eğer bir Çinli köleleştirilecekse onun bağlı bulunduğu kabile intikam alırdı. Daha sonrasında komşu kabilelerle yapılan savaşlar, iç savaşlar, işlenen bir suç karşılığında cezalandırılma, satın alma, fakirlik ve borç, köleliğin başlıca sebepleri arasında yer almıştır. O dönemde Çin'de köle sayısı oldukça azdı. MS 1. yy.'da İmparator Wang Mang, bütün kölelerin devletin kölesi olarak çalıştırılacaklarını belirterek, şahısların köle kullanmalarını yasaklamıştı. Genel anlamda bakıldığında Çin toplumunda kölelere iyi muamele ediliyordu. Köleler üzerinde şiddet ve küçültücü davranışlar uygulanmıyordu. Çin kanunları kölelere lütuf ve merhamet ile iyi davranılmasını emrediyordu. Bu insancıl tavır karşısında bazı köleler eğer güven

³⁰ Bozkurt, 1981, s. 68.

³¹ Bozkurt, 1981, s. 68.

kazanırlarsa önemli konumlara getiriliyorlardı. Bazı köleler de çalışarak kölelikten kurtulabiliyordu.³²

2.3. Sümerlerde Kölelik

Savaşlar, Sümerlerde köleliğin ana kaynağını oluşturmaktadır. Kölelerin çoğu Sümerlere komşu ülke halklarından oluşuyor ve saraylarda zengin kişilerin hizmetinde çalıştırılıyordu. Evlat edinilen bir çocuğun köle olarak satılması veya borcunu ödeyemeyen bir kişinin karısını veya çocuğunu alacaklıya köle olarak satması ile de köle olunabiliyordu. Sümerler köleyi efendinin malı olarak kabul etmişlerdir. Bir başka ifadeyle köleler Sümerlerde birer mal statüsündeydi. Bu duruma, köleye bir zarar verilmesi halinde zararın bedelini efendinin alması örnek olarak gösterilebilir. Köle evliliği Sümerlerde yasal kabul edilmiştir. Genelde Eski Çağ medeniyetlerinde bir çocuğun statüsü anneye göre belirlenirdi. Örneğin anne köle ise, özgür biriyle evlense bile çocuklar köle olarak kabul edilirdi. Bu durumun Sümerlerde farklı olduğunu görüyoruz. Sümerlerde köle bir kadın özgür bir erkek ile evlenirse çocuklar özgür babalarının statüsüne bağlanır ve özgür kabul edilirlerdi. Yine aynı şekilde Sümerlerde, diğer eski medeniyetlerde pek rastlanmayan bir durum daha vardı. Bazı Sümer kralları kölelik kurumunu tamamen ortadan kaldırmayı denemişlerdi. Örneğin Kral Urugakina (MÖ 24. yy.) köleliği kaldırmayı denemiş fakat bu çabası fazla uzun sürmemiştir. Urugakina'dan 200 yıl sonra Kral Gueada çıkardığı bir kanunla tüm kölelerin azat edilmesini emretmişti. Buna bağlı olarak, Sümer kralları kölelerin özgür bırakılması konusunda harekete geçen ilk kanun koyucular olmuştu.³³

2.4. Babil'de Kölelik

Hammurabi Kanunları'na göre Babil halkı üçe ayrılıyordu. Bunlar *Amelu* (en yüksek askeri ve sivil devlet görevlileri, rahipler), *Mushkinu* (tüccarlar, sanatkârlar) ve kölelerdi. Köle

³² Bozkurt, 1981, s. 69.

³³ Kramer, 1963, s. 78; Tosun, 1973, s. 565.

ithali, savaş esirliği, borç, işsizlik ve evli kadının kocasına itaatsizliği köle olma sebepleriydi. Babil hukukuna göre kölelik, bir kast sistemi şeklinde olmayıp, hürlerin de köle statüsüne düşme durumu olabilirdi. Köleler mal statüsündeydi ve ticarete konu olurdu. Efendi, kölesini satabilir veya rehin verebilirdi. Efendisine itaat etmeyen köleler ölümle cezalandırılırdı. Diğer Eski Çağ medeniyetlerinde olduğu gibi Babil’de de köleler damgalanıyordu. Köleler saçları tıraş edilerek damgalanıyor ve bu işleme de *abbuttum* adı veriliyordu. Hammurabi Kanunları’nda suçlu kölelere uygulanacak sert cezalar ile ilgili maddelere yer verilmiştir. Bununla birlikte eğer hür bir kişi bir kölenin ölümüne neden olursa, köle sahibine başka bir köle vermekle cezalandırılıyordu. Ayrıca Hammurabi Kanunları’nda köle ticareti ve bu ticaretin Babil ekonomisine olan katkıları ile kölelerin azat edilmesi konuları da detaylı bir şekilde yer almaktadır. Buna göre köle, efendisinin rızası ile çalışarak para kazanıp özgürlüğünü satın alabileceği gibi, efendi de onu dini bir tören esnasında azat edebilirdi.³⁴

2.5. Mısır’da Kölelik

Eski Mısır’da toplum şehirliler, köylüler ve köleler olmak üzere üç gruba ayrılmıştı. Mısır’da köleliğin çok eski yıllara (MÖ 4000) dayandığı düşünülmektedir. Mısır’da kölelerin üç türü vardı. Bunlardan ilki savaş köleleriydi. Savaşlarda ele geçirilen esirler, öldürülmek yerine ağır işlerde çalıştırılmak üzere köleleştiriliyordu. Diğer kölelik türü borç köleliğiydi. Bazen borcunu ödeyemeyen bir kişi, kendisini veya çocuğunu borç karşılığında satarak köleleştirebiliyordu. Kölelerin üçüncü türü ise köle ticareti yoluyla yabancı ülkelerden Mısır’a getirilen kölelerdi. Mısır kralları kölelerini, saltanatlarının bir başarısı ve bir güç işareti olarak görüyorlardı. Mısır’da köleler tamamen Firavun’a aitti ve sadece iş yapmak için kullanılan bir eşya olarak kabul ediliyorlardı. Mısır’da kölelere iyi muamele edildiği söylenemez. Köleler aşçılık, hizmetçilik, dadılık, bahçıvanlık, ev işleri, tarla veya maden işleri gibi çok çeşitli işlerde çalıştırılıyordu. Kölelerin hiçbir sosyal hakkı bulunmuyordu ve efendilerini tanrı gibi görüyorlardı. Okuma ve yazma bilmeleri yasaktı çünkü bu sadece

³⁴ Bozkurt, 1981, s. 74-88.

seçkin kişilerin hakkıydı. Köleler yaptıkları işler karşılığında herhangi bir ücret almıyorlardı. Sadece yiyecek karşılığında ve daha iyi bir yaşam sürme umuduyla çalışıyorlardı.³⁵

2.6. Hititlerde Kölelik

Hitit kanunlarına göre Hitit toplumu asiller, hürler, köleler ve *nam-ra* adı verilen yabancılardan (hürler ile köleler arasındaki orta sınıf) oluşuyordu. Bu nedenle Hititlerde bir köle sınıfının olduğunu ve bunların genellikle şehirlerde oturarak asillere hizmet ettiğini söyleyebiliriz.

Bununla birlikte Hititlerin, kölelerine nispeten daha iyi davrandıkları ve onlara işkence etmedikleri bilinir. Bu anlamda bakıldığında Hititlerin kölelik anlayışı Sümerlerin kölelik anlayışına benzetilebilir. Çünkü Mezopotamya coğrafyasında yaşayan Sami kavimlerin genelinde *talion* yani kısasa kısas prensibi varken, Hititlerde durum öyle değildir. Hitit kanunlarına göre köleler sosyal bir sınıf olarak kabul edilmiş ve onlara kısmi mülkiyet, miras ve evlenme konularında kısmi bazı haklar tanınmıştır. Örneğin, köleler mülk sahibi olabiliyor ve bedelini ödeyerek hürler sınıfına geçebiliyordu. Hatta *kuşata* (başlık parası) ödemek şartıyla hür bir kadınla evlenebiliyordu. Yine aynı şekilde suçlu bir köleye -ödeme gücünün az olması düşüncesiyle- aynı suçu işleyen özgür birine verilen cezanın yarısı veriliyordu. Çünkü Hititlere göre köleler yarım insandı. Dolayısıyla onlara verilen cezalar da hürlere verilen cezaların yarısı kadar olmalıydı. Bu durum, Hitit kanunlarının çağdaşlarına göre daha insancıl olmasıyla açıklanabilir.³⁶

2.7. Antik Yunan'da Kölelik

Antik Yunan'da toplum, vatandaşlar, yabancılar ve köleler olarak üç sınıfa ayrılmıştı ve köleler, sosyal ve ekonomik hayatın ayrılmaz birer parçasıydılar. Köle sahibi olmak

³⁵ Gözlü – Yılmazcan, 2017, s. 121.

³⁶ Memiş, 2011, s. 252-259.

Yunanistan’da bir statü ve saygınlık göstergesi olarak görülüyordu. Bu dönemde sadece Atina’da 125.000 köle olduğu bilinmektedir. Köleliğin en önemli kaynaklarını doğum, savaş, fakirlik, borç, korsanlık ve aile tarafından satılmak oluşturunuyordu. Özellikle MÖ 7. yy.’da borç köleliği Antik Yunan’da oldukça sık rastlanan bir kölelik türüydü. Borcunu ödeyemeyen kişiler, borçlarına karşılık bedenlerini satıyor, bedenlerini borçları nedeniyle köleleştiriyorlardı. Solon’un MÖ 6. yy.’da “*Hiçbir Atinalı’nın borcundan dolayı vücudunu rehin veremeyeceği*” hükmünü getirmesiyle borç köleliği ortadan kalktı.³⁷

Diğer medeniyetlerde olduğu gibi Antik Yunan’da da mal statüsünde olan köleler her türlü haktan yoksundu. Efendisi tarafından alınıp satılabilir, rehin verilebilir, hatta öldürülebilirdi. Mirastan yararlanamaz veya miras bırakamaz, tapınaklarda ibadet edemezlerdi. Kendilerine ait toprakları yoktu. Hukuk açısından şahıs değil, mal statüsünde oldukları için, bir kölenin verdiği zarardan efendisi sorumlu oluyordu. Bununla birlikte Yunan hukuku, sınırlı da olsa kölelere bir koruma sağlamıştı. Örneğin köleler sahibinin izniyle para biriktirebiliyor veya uğradıkları bir haksızlık karşısında mahkemeye başvurabiliyordu. Bu durumun altında, Yunan toplumunun kölelere insancıl yaklaşması değil, kölelerin verimliliğini arttırarak onlardan daha fazla yararlanma içgüdüğü yatmaktadır. Bu dönemde köle ticareti de ekonomide oldukça önemli bir rol oynamıştır. Köleler *agora* adı verilen pazar yerlerinde çıplak olarak satışa çıkarılıyordu. Boyunlarına boy, kilo, yaş, hastalık gibi kişisel bilgilerini içeren levha asılan köleler, tıpkı bir eşya gibi satılıyordu.³⁸

Antik Yunan’da kölelerin, yeteneklerine, güçlerine ve fiziksel özelliklerine göre çok çeşitli işlerde çalıştırıldığını görüyoruz. Bunlar ev işleri, madencilik, çiftçilik, kâtiplik, ayakkabıcılık, taşımacılık, dadılık, giysi yapımı, fırıncılık gibi işlerdi. Köleler ağır işlerden kaçmak için hastaymış gibi davranmak, yavaş çalışmak, çiftlik hayvanlarına, ev eşyalarına veya kendine zarar vermek, hırsızlık ve efendiye şiddet göstermek gibi direniş yollarını seçiyorlardı. Bu gibi direniş şekillerini kullanmayan ve zor koşullar altında çalışan köle için

³⁷ Bakırezer, 2008, s. 20.

³⁸ Gözölü – Yılmazcan, 2017, s. 122-124; Finley, 1960, s. 44.

kölelikten kurtulmanın en iyi yolu efendisi tarafından serbest bırakılmak, yani azat edilmektir. Bir köleyi iş yapmaya zorlamanın ve onu kullanmanın en pratik yolu ise azat etme vaadiydi. Bazen de efendi itaatkâr bulduğu kölesini kendi isteğiyle azat edebildiği gibi, vasiyetname vasıtasıyla, bir tapınağa bağışlanmak suretiyle ya da şehir meclisinin emriyle de azat edebilirdi.³⁹

2.8. Araplarda Kölelik

Cahiliye Dönemi olarak adlandırılan İslamiyet öncesi dönemde Arap toplumu, hürler, mevâlî ve kölelerden oluşmaktaydı. Köleliğin kaynakları arasında savaş, doğum, borçluluk veya kişinin kendisini köle olarak satması gösterilebilir. Nereden geldikleri net bir şekilde belli olmayan bu köleler, ya savaşlarda ele geçirilen esirler, ya kıtlık ve kuraklık gibi nedenlerle ailelerinin satışa çıkardığı çocuklar ya da ülkelerinden kaçırılarak köleleştirilmiş kişilerdi. Kölelerin büyük bir çoğunluğunu Afrikalı siyahiler oluşturuyordu. Daha sonra Hz. Muhammed'in müezziniğini yapacak olan Bilâl-i Habeşî bunlardan biridir.

Cahiliye Dönemi'nde kölelere insanlık dışı muameleler edildiği bilinmektedir. Mal statüsünde olan kölelerin hiçbir hakları yoktu. Köle pazarlarında alınıp satılıyor ve en ağır işlerde çalıştırılıyorlardı. Köleler arasında normal bir nikâh akdi aranmıyordu. Bir köle bir hür ile evlenemiyordu, aksi halde bu durumun idama kadar giden cezaları vardı. Azat edilen kölelere mevâlî adı veriliyordu ve bunlar hürler ile köleler arasındaki orta sınıfı oluşturuyordu. Köleler gibi alınıp satılmıyorlardı ama tamamen hür de değillerdi. Örneğin bunların da aynı köleler gibi hürlerle evlenmelerine izin verilmiyordu. Cezai bir işlem uygulanacağı zaman hür bir kişinin cezasının yarısına çarptırılıyorlardı.⁴⁰

İslamiyet'le birlikte kölelik kurumunun ortadan kalkmadığını ancak kölelere daha ılımlı yaklaşıldığını görüyoruz. İslamiyet, köleliği sadece savaş esirliğine ve onun doğal bir sonucu

³⁹ Bakırezer, 2008, s. 23-24.

⁴⁰ Bölükbaşı, 2020, s. 91.

olarak doğuma has bir durum olarak kabul etmiş, diğer kaynaklara izin vermemiştir. Şeriata göre insanlar, savaşta esir düşenlerin ganimet olarak cihat yapanlara dağıtılmaları ve bunların çocuklarının köle veya cariye olarak kabul edilmeleri yoluyla köleleştirilebilir. İslam hukukuna göre kölelerin şahitliği kabul edilmez. Köleler bir eşya gibi alınıp satılabilir. Bununla birlikte İslamiyet, kölelerin insanca yaşamalarına imkân sağlamıştır. Onlara karşı yapılan kötü muamelenin yasaklanmasını emretmesi, mal varlıkları olmadığı için kölelerin zekâtta ve hacdan muaf tutulması ve kölelerle yapılan evliliklere izin verilmesi, bu ılımlı yaklaşımın örneklerindendir.⁴¹

2.9. Avrupa’da Kölelik

Batı Roma İmparatorluğu’nun yıkılmasından sonra Orta Çağ Avrupası’nda feodalizm ve toprağa bağlı kölelik gelişmiştir. Bu dönemde toprak mülkiyeti ve toprak kölesinin emeğine dayalı bir ekonomik düzen kurulmuştu. Bu düzeni, üretim araçları mülkiyetini elinde tutan toprak derebeyleri ve kısmî bir mülkiyet hakkına sahip olan köylü sınıfı oluşturuyordu. Köleler, kralın ve büyük toprak sahiplerinin topraklarını işlemek zorundaydı. Toprağa bağlı kölelik sistemi, birkaç yüzyıl sonra yerini yeni ülkelerin keşfi ve sömürgeleşmeyle birlikte ırka dayalı köleliğe bıraktı.⁴²

15. yy.’dan itibaren Avrupalı kâşifler vasıtasıyla Asya, Afrika ve Amerika’daki yeni bölgelere deniz seyahatlerinin yapılmasıyla birlikte Avrupa’daki köleliğin seyri değişti. Yeni ve verimli tarım alanları bulma ihtiyacı, Avrupalı işsizlerin istihdam edilmesi, artan ekonomik taleplerin karşılanması ve ticareti yaygınlaştırma isteği, Avrupalı devletlerin deniz aşırı ülkelere yönelmesine ve buralarda sömürgeler oluşturmalarına neden oldu. Yeni toprakların işlenmesi amacıyla yoğun miktarda işgücü ihtiyacı doğdu. Bu dönemde milyonlarca Afrikalı yaşadıkları bölgelerden zorla koparılmış olup, Amerika kıtasına ve Avrupa ülkelerinin sömürgelerine götürüldü. Böylece 15. yy.’dan 19. yy.’a kadar sürecek

⁴¹ el-Bakara 2/221; en-Nisâ 4/25-36.

⁴² Ülgen, 2010, s. 3; Özdemir, 2020, s. 211.

olan, Afrikalı insanların sistematik bir şekilde köleleştirilmesi dönemi başlamış oldu. Bu yeni kölelik sistemi, eski kölelik sistemlerinden farklı olarak, siyahi yerlileri hedef alan ve tamamen ırka dayalı bir kölelik sistemidir. Bulundukları yerlerden ayak bileklerinden zincirlenmiş olarak ve çıplak bir şekilde getirilen köleler, genellikle maden ve tarım alanlarında çok ağır bir şekilde çalıştırılıyordu.⁴³

18. yy.'da Aydınlanma'nın etkisiyle bireycilik, özgürlük, eşitlik gibi kavramların ön plana çıkması, köleliğe ilişkin düşüncelerin de değişmesine neden oldu. Örneğin Adam Smith, Ulusların Zenginliği isimli eserinde köle kullanımını gereksiz bir masraf olarak nitelendirmiş, ücretli işgücü kullanımının işveren açısından köle kullanmaya göre daha düşük maliyetli olacağına dikkat çekmiştir. 19. yy.'da Sanayi Devrimi ile birlikte ise tarıma dayalı ekonomiden sanayileşmeye geçilmesi, kölelik sisteminin zayıflamasına zemin hazırladı. Makineler, çok sayıda kölenin yaptığı işi tek başına yapabilirdi. Üstelik kıyafet, yeme-içme, hastalık gibi etmenler, bir köleyi makineye göre çok daha fazla masraflı yapıyordu. Bu bağlamda Avrupa'da köleliğin kaldırılmasındaki ilk önemli adım İngiltere tarafından atıldı. İngiltere önce 1807'de köle ticaretini, daha sonra 1834'te köleliği yasakladı. 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin, ilk maddesindeki "*İnsanlar hür doğar ve hür yaşar*" ifadesine karşın kölelik bu dönemde Fransa'da kaldırılmamıştı. 1815 tarihinde köle ticaretini yasaklayan Fransa, köleliği 1848 yılında kaldırmıştır.⁴⁴

2.10. Amerika'da Kölelik

15. yy.'da keşfedilmesinden sonra Amerika kıtası toprakları, Avrupalıların Afrika'daki sömürgelerinden gemiler aracılığı ile getirdikleri insanların köle olarak kullanıldığı ve bu insanların her türlü insanlık dışı muameleye maruz bırakıldığı bir yer olmuştu. Amerika'nın geniş topraklarını işlemek, demir yolu yapımı gibi en ağır işlerde çalıştırılan ve mal gibi alınıp satılan bu kölelere olan talep, dünyadaki ekonomik dengelerin değişmesine paralel

⁴³ Yenidünya, 2018.

⁴⁴ Yenidünya, 2018.

olarak her geçen gün daha da arttı. Nihayetinde köle iş gücü, sözleşmeli işçilere göre daha ucuz bir hale gelince, kölelik Amerika’da hızla yayılmaya başladı.

Şeker kamışı ve pirinç gibi temel gıda maddeleri yetiştirilen çiftliklerde ve tütün tarlalarında sıklıkla çalıştırılan kölelerin yaşam koşulları giderek ağırlaşmış, hatta onların bu durumu hukuki bir temele dayandırılmıştı. 1705 tarihli Virginia Kölelik Yasası’ndaki bir maddede *“Bu yönetim bölgesindeki tüm zenci, melez ve Kızılderili köleler taşınmaz mal olarak elde tutulacaktır. Herhangi bir köle efendisine karşı direnirse sahibi ıslah etmeye çalışırken asi köleyi öldürecek olursa böyle bir kaza hiç olmamış gibi köle sahibi tüm cezalardan muaf tutulacaktır.”* ifadesi yer almaktadır. Bu bağlamda kölelere hiçbir yaşamsal hak tanınmamış, hatta okuma-yazma öğrenmeleri bile yasaklanmıştır. Diğer ırklarla karşılaştırıldıklarında siyahi kölelere daha sert bir yaklaşım içine girilmiştir. Örneğin siyahilerin beyazlarla aynı bölgede yaşamalarına; sağlık, eğitim, toplu taşıma gibi hizmetlerden yararlanmalarına dahi izin verilmemiştir.⁴⁵

Bu dönemde kuzey eyaletlerindeki siyahilerin asimile olduğunu, güney eyaletlerindeki ise Afrika kültürünü korumaya çalıştığını görüyoruz. Bu durum, iki grup arasında sosyal ve kültürel farklar yaratmış, güneydeki kölelere daha ağır muameleler yapılmıştır. Güneydeki kölelerin Hristiyanlığı kabul etmesiyle, kilisenin siyahi topluma kazandırdığı manevi güç ve kuzey eyaletleri ile güney eyaletleri arasındaki siyahilere karşı olan farklı tutum, 1830’lu yıllar itibariyle büyük bir gerginliğe neden oldu. Kölelik karşıtı eylemler kuzeye oranla güneyde daha yoğun bir şekilde yaşandı. 1834 yılında köleliğin İngiliz kolonilerinde yasaklanmasından sonra Amerikan Kölelik Karşıtı Topluluğu oluşturuldu. Akabinde kuzey ve güney arasındaki bölgesel gerginlikler, 1861 yılında iç savaşın çıkmasına sebep oldu. 1863 yılında iç savaşın ortasında Abraham Lincoln’ün, Azat Bildirgesi’ni yayınlamasıyla güneydeki tüm kölelere özgürlük tanındı. 1865 yılında savaşın sona ermesinden hemen sonra ise anayasada yapılan değişikliklerle kölelik tüm ülkede tamamen kaldırıldı.⁴⁶

⁴⁵ Mızrak, 2017, s. 2.

⁴⁶ Mızrak, 2017, s. 2-4; Yenidünya, 2018.

3. KÖLELİK SONA ERDİ Mİ?: MODERN KÖLELİK

19. yy.'dan itibaren köleliğin yasaklanması ve kaldırılması için pek çok düzenleme yapılmış olmasına rağmen, köleliğin ortadan kalkmadığını, aksine kapsamı genişleyerek ve biçim değiştirerek bugün halen varlığını sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Klasik köle anlayışının bir nevi çağdaş veya güncel şekli olan modern kölelikte, klasik kölelikten farklı olarak bireyler özgür görünümündedir. Modern kölelik, klasik kölelik gibi aleni değildir. Tüm dünyada kontrol edilemez bir şekilde artan nüfus, yoksulluk, işsizlik, doğal afetler, hastalıklar, savaş, terör, katliamlar ve soykırımlar, modern köleliğin başlıca sebepleri arasında gösterilebilir. Bu sebeplere bağlı olarak modern köleliğin türleri de oldukça çeşitlidir.

Zorla çalıştırma, modern kölelik kavramının başlıca türlerinden biridir. Zorla çalıştırma kavramı işsizlik ve yoksulluğun doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmak mecburiyetinde olan çalışanların fiziki olarak zarar görmeleri, çalışanların ücretlerine el konulması veya kesinti yapılması, çalışanların pasaportuna ya da kimlik belgesine el konulması, çalışan eğer kaçak bir göçmense ihbar edileceği yönünde tehdit edilmesi, kadınların istekleri dışında seks işçisi olarak çalıştırılmaları ve cinsel sömürü, iş yerlerinde uygulanan baskı ve çalışana kendini değersiz hissettirme, zorla çalıştırmanın örneklerindendir. Zorla çalıştırma, yalnızca gelişmemiş veya az gelişmiş ülkelerin sorunu olmayıp, gelişmiş ülkelerin de sorunudur. Günümüz ekonomik koşullarında, iş yaşamında bedensel değil zihinsel gücüyle var olan ve beyaz yaka olarak adlandırılan eğitilmiş kesimin bile çoğu zaman sevmediği işlerde düşük ücretlerle uzun süre çalışması ve uzun çalışma saatleri nedeniyle sosyal yaşamdan uzak kalması ne yazık ki zorla çalıştırmanın tezahürlerinden biridir.

Çocuk emeği, modern köleliğin en sorunlu türlerinden bir diğeridir. Çocukların çeşitli nedenlerle ve gerekli önlemler çerçevesinde istihdam edilebilmeleri (örneğin çıraklık eğitimi) normal karşılanabilir ancak çocukların istekleri dışında çalıştırılması veya

dilendirilmesi, organ ticareti gibi sebeplerle onlar üzerinden büyük paralar kazanılması, bazı kız çocuklarına seks işçiliği yaptırılması, çocukların satışı gibi durumlar, modern köleliğin çocuklar üzerinde ne denli tehlikeli olduğunu göstermektedir.

Borçlanma, bir başka modern kölelik türü olarak karşımıza çıkıyor. İnsanların borçlarına teminat olarak emeklerini ortaya koyması, ödeme gücü zaten bulunmayan çalışanların, borçlarını ödeyebilmek için daha fazla çalışmak zorunda olması, modern köleliğin en temel sorunlarından biridir.⁴⁷ Aslında bu kapitalist bir kısır döngüdür. İnsanlar borcunu ödeyebilmek için daha çok çalışır ve çalışıkça daha çok borçlanır. Kapitalizm tarafından lüks tüketimin kişilere özendirilmesi ve bu lükslüğe erişemeyen insanların kredi ile kolay bir şekilde erişebileceği algısı yaratılmaktadır. En basit örneğiyle taşıt veya konut kredisi çeken bir kişi, hayatının çok uzun bir dönemi için krediyi çektiği bankaya borçlanır ve borcunu ödeyebilmek için daha fazla çalışmak zorundadır. Bu, modern köleliktir.

Özellikle gelişmemiş ve az gelişmiş toplumlarda kadınların ve kız çocuklarının zorla evlendirilmesi, bir diğer modern kölelik türüdür. Aileleri tarafından maddi kazanç uğruna istemedikleri kişilerle zorla evlendirilen kadınlar, bir anlamda ticarete konu olmaktadır. Eşleri tarafından her türlü hizmet beklenen bu kadınlar, tıpkı klasik kölelikte olduğu gibi ev içinde her türlü işte çalıştırılıp adeta köle gibi kullanılmaktadır.

Kısmen zorla evlenme ile ilişkilendirilebilecek bir başka modern kölelik türü ise, son zamanlarda ülkemizde de sık sık meydana gelen kadın cinayetleri ve kadına karşı şiddet konusudur. Şiddet, kölelikte var olan tahakküm ilişkisinin sürekliliğini sağlayan bir unsurdur.⁴⁸ Herhangi bir kazancı olmayan, maddi olarak eşlerine bağımlı olan veya sadece erkek egemen toplumun bir çıktısı olarak erkekler tarafından baskı altına alınan kadınlar, adeta köle-efendi ilişkisi içinde ne yazık ki bu şiddete maruz kalmaktadır.

⁴⁷ Güler, 2015, s. 30.

⁴⁸ Güler, 2015, s. 24.

Görüldüğü gibi modern kölelik hangi isimde ve hangi biçimde olursa olsun, hepsinin temelinde bir insanın başka bir insan tarafından hak ve özgürlüklerinden yoksun bırakılması vardır. Bu nedenle köleliği geçmişte kalmış bir kavram olarak değerlendirmek yanlış olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ANTİK ROMA'DA KÖLELİK

1. ROMA HUKUKU VE GELİŞİM SÜRECİ

Roma'da *ius civile* adı verilen eski hukuk devrinde temel olarak davranış kuralları hâkimdi. Sadece Roma vatandaşlarına uygulanan ve en eski hukuk kuralları olarak nitelendirilen bu kurallar yazılı değildi. Romalılar bu kurallara toplumsal davranış geleneğinin bir sonucu olarak itaat ediyorlardı. Yani bu kurallar Romalıların toplum halinde yaşayabilmelerini sağlayan davranışlarının örf ve âdet biçiminde belirlediğini göstermektedir.⁴⁹ Ancak bir süre sonra sosyal sorunların zorladığı, devletin düzeninin tehlikeye girdiği durumlarda yazılı hukuk yaratılmasına ihtiyaç duyuldu. Bu sayede Romalıların bilinen ilk kanunlaştırma hareketi oluşmuş oldu. MÖ 5. yy.'da oluşturulan ve XII Levha Kanunları adı verilen Roma'nın ilk yazılı kanunları (*ius scriptum*) aslında *patriciuslar* ile *plebler* arasında yasal eşitliği sağlamak amacıyla oluşturulmuştu.⁵⁰ Levhalarda aile hukuku, veraset hakkı, dava hakkı, borç ve ceza kanununa dair hükümler yer alıyordu. Bu kanunlar Roma halkının etnik, kültürel ve ekonomik alanda tek bir kavim olarak teşkilatlanmasında önemli bir rol oynamıştır. XII Levha Kanunları Roma devleti mevcut olduğu sürece yürürlükte kalmış ve Roma hukukunun hiç değişmeyen esaslarını teşkil etmiştir.⁵¹

Eski hukuk döneminde Roma'nın ilk hukukçuları rahiplerdi. *Pontifex* adı verilen rahipler toplumun geleneklerini iyi bilen, bilgili ve otoriteleri olan kişilerdi. Rahiplerin görevleri; kişiler arasındaki ilişkileri düzenlemek (*cavere*), kanun hükümlerini yorumlamak (*interpretare*) ve kendilerine sorulan hukuki meselelere cevap vermektir (*respondere*).⁵²

⁴⁹ Erdoğan, 1995, s. 36-37.

⁵⁰ Erdoğan, 1995, s. 37-39; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 9.

⁵¹ Erdoğan, 1995, s. 40.

⁵² Erdoğan, 1995, s. 46-47.

Cumhuriyet döneminin son yılları ile *Principatus* dönemini kapsayan Roma hukuku dönemine klasik hukuk devri denmektedir. Roma hukukunun gelişmesinde bu dönemin çok fazla katkısı olmuştur.⁵³ Romalı hukukçuların çeşitli hukuk çalışmalarında yapmış olduğu faaliyetler Roma hukukunu oldukça geliştirmişti.⁵⁴ Romalı hukukçu Gaius’a göre; “*klasik hukuk devrinin kaynakları kanunlardan, imparator emirnamelerinden, beyanname çıkarmak hakkına sahip olanların beyannamelerinden, hukuk âlimlerinin cevaplarından meydana gelmiştir*”.⁵⁵

Roma’nın ekonomik yapısında meydana gelen değişiklik, tarım yanında ticaretin de önem kazanmaya başlaması, yabancılarla yapılan ticaretin artması; sadece Romalılar arasındaki hukuki ilişkileri kapsayan *ius civilen* artık yetersiz kalması sonucunu da beraberinde getirmişti.⁵⁶ Klasik hukuk devrinde başlangıçta şehirde oturan ve Roma vatandaşlarının birbirleriyle olan ilişkilerinden doğan ihtilaflara bakan şehir *praetorları* (*praetor urbanus*) vardı. Bu *praetorların* görevi *imperium* yani emretme yetkisine dayanarak fertler arasında çıkan anlaşmazlıklarda hangi hukuk kurallarının uygulanacağını belirlemektir. MÖ 242 yılında Romalılar ile Roma Devleti içinde yaşayan yabancılar arasındaki hukuki ve ticari ilişkileri düzenlemek üzere yabancılar *praetorluğu* (*praetor peregrinus*) adında bir *praetorluk* daha kuruldu.⁵⁷ *Praetor urbanus* ve *praetor peregrinus* yeni kurallar getirerek, Roma hukukunu zamanın ihtiyaçlarına göre şekillendirirken *consiliuma* da danışıyorlardı. *Consilium*, genellikle hukukçulardan oluşan bir danışma kuruluydu. Roma vatandaşlarına ek olarak Roma’da yaşayan yabancılara da uygulanabilen bu yeni hukuk kurallarının tümüne *ius gentium* (kavimler hukuku) adı verildi. Romalılar, genişlemenin ve bunun sonucunda da yeni ekonomik hayatın bir gereği olarak yabancılarla daha sık hukuki ilişkiye girmek zorunda kaldıkları için *ius gentiuma* ihtiyaç duymuşlardı.⁵⁸

⁵³ Ceylan, 2004, s. 5.

⁵⁴ Erdoğan, 1995, s. 51.

⁵⁵ Gaius, *inst.* I, 2: “*Constant autem iura populi Romani ex legibus, plebiscitis, senatus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium.*”

⁵⁶ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 68.

⁵⁷ Ceylan, 2004, s. 3.

⁵⁸ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 11; Erdoğan, 1995, s. 52.

Cumhuriyet devrinde *Senatus*'un kanun niteliğinde kararlar alması mümkün değildi. Ancak *Principatus* döneminin ilk yıllarında bir müddet çalıştırılabilen ve bazı toplumsal sorunları çözmek için kanunlar çıkaran halk meclislerinin toplanamaz ve sağlıklı kararlar alamaz hale gelmesiyle birlikte *Senatus* kararları kanun niteliğinde olmaya başladı.⁵⁹ Augustus'un ve Augustus'tan sonraki imparatorların *Senatus*'un itibarını arttırmak istemeleri, *Senatus*'u en yetkili devlet organı haline getirdi ancak *Senatus* zamanla imparatorun otoritesinin artmaya başlaması sonucunda imparatorun isteğine göre hareket eden bir meclis haline geldi. Hatta *Senatus* kararları genellikle teklifi getiren imparatorun adıyla anılmaya başladı. Örneğin *Senatus consultum Claudianum*, imparator Claudius'un hür kadınların başkalarına ait kölelerle cinsel ilişkide bulunmasını yasaklamak üzere teklif ettiği ve *Senatus*'un da kabul ettiği bir kanundur.⁶⁰ Böylece imparatorların mutlak güçleri, hukukun işleminde en önemli kaynağın imparator emirnameleri olması sonucunu doğurdu. İmparator emirnameleri; *edicta* (beyannameler), *decreta* (kararlar), *rescripta* (yazılı cevaplar) ve *mandata* (talimatlar) şeklinde ayrılıyordu. Bu emirnamelerde hukukçuların katkısını göz ardı etmemek gerekir. İmparatorun danışmanı olarak *consilium*da yer alan hukukçular imparatorun kararlarının temelini atan kişilerdi.⁶¹

Roma'da *Dominatus* dönemiyle birlikte klasik sonrası hukuk devri başlamıştır. Bu dönemde mutlak otorite olan imparator yanında başkalarının hukuk yapması mümkün olmadığı için artık klasik hukuk devrindeki gibi hukukçulardan söz etmek mümkün değildi. Bu dönemde yeni kuralların konması yanında, hukuki sorunların çözüme kavuşturulması, hükme bağlanması ve yorumlanması da imparatorun yetkisindeydi. Bu durum yeni kuralların tek bir kaynaktan çıkması açısından kolaylık sağlasa da toplumun yeni ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak kalmıştır.⁶²

⁵⁹ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 12.

⁶⁰ Erdoğan, 1995, s. 60.

⁶¹ Erdoğan, 1994, s. 60-68.

⁶² Cod. Iust. I, 14,12,3: "...si enim in praesenti leges condere soli imperatori concessum est, et leges interpretari solum dignum imperio esse oportet..."; Erdoğan, 1995, s. 70.

Yeni hukuk sisteminin büyük bir idari kadroya ihtiyaç duyması sonucunda klasik sonrası devrin önemli özelliklerinden biri de hukuk okullarının kurulması olmuştur. Bu okullarda hukuk öğreniminin konusunu ilk başta klasik hukukçuların eserleri oluşturuyordu. Okullarda öğrenim görenler düzensiz klasik hukuk metinlerini analiz ederek, sistematik bir hale getirmeye çalışmışlardır.⁶³

İmparator Iustinianus döneminde 10 yılda tamamlanması öngörülen kanunlaştırma hareketi başladı.⁶⁴ Iustinianus bu kanunnameye, hukuk öğrenimi için bir hukuka giriş kitabı oluşturulmasını (*institutiones*), klasik hukukun derlenmesini (*digesta*) ve imparator emirnamelerinin toplanmasını (*codex*) başarmıştır. Bu kanunnameye sonradan Iustinianus'un imparatorluğu sırasında çıkarılmış olan emirnameler de eklenerek yeni bir bölüm daha (*novellae*) oluşturulmuş, böylece 4 bölümden meydana gelen kanunnameye 16. yy.'da *Corpus Iuris Civilis* adı verilmiştir.⁶⁵ Bu kanunnamenin Roma hukukunun gelişim sürecine herhangi bir etkide bulunmadığını ancak Roma hukukunun gelecek kuşaklara aktarılacak üzere muhafaza edilmesinde önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

2. ŞAHIS (PERSONA) VE STATUS KAVRAMLARI

Günümüz modern hukuklarında hiçbir istisna olmadan, tam ve sağ doğmuş olan her insan şahıs sayılmaktadır. Fakat antik dönemlerde her insanın şahıs sayılacağı ilkesine ulaşılammış, hukuk düzenleri, insanlar arasında ayırım yaparak sadece bir kısmına kişilik tanımıştır.⁶⁶ Antik Roma'da da durum farklı değildir. Bugün şahıs/kşi anlamında kullandığımız kelimenin kökeni Latince *persona* kelimesine dayanır. *Persona* kelime anlamı ile antik dönemlerde tiyatro sahnesinde aktörün yüzüne taktığı maske ve bununla temsil ettiği kişiliktir.⁶⁷

⁶³ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 27.

⁶⁴ Erdoğan, 1995, s. 74.

⁶⁵ Buckland, 1921, s. 38-41; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 29-31.

⁶⁶ Erişgin, 2012, s. 1408.

⁶⁷ Altop, 2002, s. 17; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 75.

Modern hukuklarda şahsın, hak elde edebilme ve bazı yükümlülükler üstlenebilme ehliyeti vardır. Bu yönüyle şahıs, hukuk süjesidir. Yaşı, cinsiyeti ve sağlığına bakılmaksızın hukukun insana tanıdığı hak ve yükümlülükler ehlil olmak hukuk süjesi olmak demektir.⁶⁸ Oysa Roma, bu ehliyeti yalnızca özgür olan insanlara vermişti. Özellikle kölelerin hak ehliyetleri yoktu. Bunun dışında bazı özel durumlarda özgür olanların da hukuki ehliyetleri kısıtlanabiliyordu. Vatandaş olmayanlar veya Roma vatandaşı olarak başka bir Roma vatandaşının aile hâkimiyeti altında olanların da ehliyetleri kısıtlanmıştı. Roma’da şahıs sayılmak için *persona* yani insan olmak yeterli değildi, ayrıca bazı *status*lara da sahip olmak gerekiyordu. Durum, vaziyet gibi anlamlara gelen *status*, insanın hukuk düzeni içindeki yerini belirlemek için kullanılan bir kavramdır.⁶⁹ Buna göre Roma’da 3 farklı *status* vardı. Bunlar; özgürlük durumu anlamına gelen *status libertatis*, vatandaşlık durumu anlamına gelen *status civitatis* ve aile durumu anlamına gelen *status familiae*’dir. Romalı hukukçu Paulus, “*Sahip olduğumuz durumlar üç tanedir. Hürriyet, vatandaşlık ve aile.*” ifadesi ile bu üç duruma dikkat çekmiştir.⁷⁰

Status libertatis, kişinin özgürlük durumunu belirten bir kavramdır. Roma’da insanlar hürler ve köleler olmak üzere ikiye ayrılıyordu. Gaius, *Institutiones*’te “*Kişiler hukukunda yapılan en esaslı ayırım, insanların hür veya köle olmasına aittir*” diyerek bu ayrımı net bir şekilde dile getirir.⁷¹ Roma, sadece hür olanları şahıs olarak kabul etmiş, köleleri bunun dışında tutmuştur. Köleler bir eşya (*res Mancipi*) sayılıyor ve hukuki işlemlere konu oluyorlardı. Yani hür olanlar tarafından alınıp satılabiliyor, kiraya verilebiliyorlardı. Bu durumda köleler hukuk objesiydi. Yani başkasının mülkiyetindeydiler. Efendisi, köle üzerinde sınırsız bir hâkimiyet hakkına sahipti. Köleler şahıs sayılmadıkları için, hak sahibi olamaz, borç altına giremez, davalı ve davacı olamaz, miras bırakamaz, ailesi ve vatani olamazdı.⁷² Bununla

⁶⁸ Sayın, 2020, s. 50.

⁶⁹ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 75-76.

⁷⁰ Dig. Paul. IV, 5, 11: “...tria enim sunt quae habemus, libertatem civitatem familiam...”; Sayın, 2020, s. 55.

⁷¹ Gaius, *inst.* I, 9: “Et quidem summa divisio de iure personarum haec est, quod omnes homines aut liberi sunt aut servi.”; Weiss, 1930, s. 2230.

⁷² Koschaker – Ayiter, 1977, s. 75-76.

birlikte her ne kadar şahıs olarak kabul edilmeseler de köleler birer insandı ve Romalılar ticari hayatlarında ihtiyaç duydukları iş gücünü onlar aracılığı ile yürütmüşlerdi.

Roma’da hür-köle ayrımının dışında, köleler kendi içlerinde erkek köleler (*servi*) ve kadın köleler (*servae-ancillae*) olarak ikiye ayrılırken, hürler de doğuştan hür olanlar (*ingenuus*) ve başta köle olup azat edilerek hürriyetine kavuşanlar (*libertinus*) olarak ikiye ayrılıyordu⁷³: “...Bir insan ya özgür ya da köledir. Özgür insanların bir kısmı doğuştan (*ingenui*) bir kısmı da sonradan (*libertini*) özgür olmuşlardır.”⁷⁴

Status civitatis, kişinin vatandaşlık durumunu ve özellikle Roma vatandaşı olup olmamasına göre haklarını belirleyen bir kavramdır. Roma’da vatandaşlık, medenî haklardan istifade etmenin kaynağı idi. Vatandaşların ehliyeti iki şey içeriyordu: *Commercium* yani Roma Hukuku’na ait işlemlere ve alışverişe taraf olarak katılabilme ehliyeti ve *conubium*⁷⁵ yani evlenebilme ehliyeti. Roma’da köleler *conubium*a sahip değildi. Köleler arasındaki veya hürler ile köleler arasındaki ilişki, yasal bir evlilik olarak adlandırılmıyordu. Yabancılarla (*peregrinus*) Romalılar arasında gerçekleşecek bir evlilikte ise yabancıya bu hakkın tanınmış olması lazımdı. Roma vatandaşı olan bir erkeğin yabancı bir kadınla evlenebilmesi için özel bir izin alması gerekirdi.⁷⁶

*Peregrinus*lar, çoğu kez siyasi olarak Roma’ya bağlı müstakil bir bölgenin vatandaşıydı. Bunların medenî haklardan yararlanma ehliyeti vatanları olan bölgelerin hukukuna bağlıydı. Romalılarla yaptıkları işlemlerdeki hak ehliyetleri ise *ius gentium*a göre belirlenirdi. Bir de Romanın, hukuken ve fiilen özgürlüklerini tanımadığı Roma’ya sığınmış olan *peregrinus*lar vardı. Bunların hak ehliyetleri ise sadece *ius gentium*a göre belirlenirdi.⁷⁷

⁷³ Altop, 2002, s. 23.

⁷⁴ Gaius, I, 10-11: “*Rursus liberorum hominum alii ingenui sunt, alii libertini. Ingenui sunt, qui liberi nati sunt; libertini, qui ex iusta servitute manumissi sunt.*”

⁷⁵ Verg. *Aen.* I, 73: “*Conubio iungam stabili propriamque dicabo.*”

⁷⁶ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 80; Kunkel, 1930, s. 2263; Akıncı, 1999, s. 228; Ayiter, 1963, s. 9; Ceylan, 2010, s. 66; Gönenç, 2010, s. 93.

⁷⁷ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 80: *Ius gentium*: Roma ile yabancılar arasındaki ilişkileri düzenleyen, bir bakıma modern uluslararası hukukun ilk örneğini teşkil eden, kavimler hukuku.

Roma’da tam özgürlük, vatandaşlıkla birlikte mümkündü. Romalılara göre özgürlük ve vatandaşlık aynı şeyi ifade ediyordu. Bununla birlikte Romalılar, hiçbir zaman yeni vatandaşların gelmesi yolunu kapamayış seçmemişler, hiçbir zaman yeni insanlardan korkmamışlardı. Romalılar için, yabancı kültürler ve diller, tarihsel ve kültürel kişiliklerini kaybettireceği konusunda tehlikeli görülmemişti.⁷⁸

MS 212 yılında imparator Caracalla (MS 211-MS 217) *Constitutio Antoniniana* isimli kanunu çıkararak, imparatorluk sınırları içinde yaşayan bütün özgür insanların Roma vatandaşı olarak kabul edilmesine karar verdi. Böylece artık Roma sınırları içinde yabancı olan kimse kalmamış, Roma vatandaşları ile yabancılar arasındaki ayrım ortadan kalkmıştı.⁷⁹

Status familiae ise kişinin aile durumunu belirleyen bir kavramdır. Roma’da iki tür aile vardı. Bunlar *cognatio* yani kan bağına dayalı olan aile ve *agnatio* yani hâkimiyet ilişkisine bağlı olan aile idi. *Cognatio*, cinsel ilişki ve doğum yoluyla meydana gelirdi. *Cognatio*, herkes arasında, Roma vatandaşı olsun olmasın, tüm vatandaşlarla yabancılar arasında da mümkün olabiliyordu. *Agnatio* ise sadece Roma vatandaşları arasında mevcuttu ve Roma vatandaşlığının kaybı ile son buluyordu. *Agnatio*, aynı eve mensup olan bütün Roma vatandaşlarını kapsıyordu. Bunlar aile reisinin (*pater familias*) baba hâkimiyetine (*patria potestas*) bağlıydı ve *pater familias* yaşadığı müddetçe baba hâkimiyeti altındaki bu bağ devam ediyordu.⁸⁰ Ulpianus, aile babasının, annenin, erkek ve kız çocukların, erkek ve kız torunların, hâkimiyet ilişkisine dayanan bu aileye dâhil olduğunu belirtir.⁸¹ Ulpianus’un sözünü ettiği bu aileye kardeşler, yeğenler, torunlar, evlat edinilmesi sonucu aileye girenler

⁷⁸ Colognes, 1993, s. 308-311.

⁷⁹ Tekin, 2010, s. 266.

⁸⁰ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 82-86.

⁸¹ Dig. Ulp. L, 16, 195, 2: “*Familiae appellatio refertur et ad corporis cuiusdam significationem, quod autiure proprio ipsorum aut communi universae cognationis continetur. Iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate aut natura aut iure subiectae, ut puta patrem familias, matrem familias, filium familias, filiam familias quique deinceps vicem eorum sequuntur, ut puta nepotes et neptes et deinceps.*”; Erdoğan, 1995, s. 120.

ile onların eşleri ve çocukları da dâhildi. Aile, bu kişileri olduğu kadar, köleleri ve aile mal varlığını da kapsayan geniş bir anlam ifade ediyordu.⁸²

3. ROMA'DA KÖLELİĞİN ORTAYA ÇIKIŞI VE YAYILMASI

Romalılar için kölelik, bir ırk ya da etnisite meselesi değildi. Roma'da köleliğin asıl kaynağını savaşlar oluşturunuyordu. Savaşı kazanan taraf, kaybedeni öldürme hakkına sahip olabildiği gibi, hayatını bağışlayarak onu köle konumuna getirme hakkına da sahiptir. Bu nedenle kölelik *ius gentium* ait bir konudur ve meşrudur.⁸³ Nitekim savaş esirlerini öldürmek yerine, onları köleleştirerek ekonomik yaşama entegre etmek, sadece Roma'ya değil, bütün antik dünyaya egemen olan bir durumdu. Romalılar, tüm barbar kavimlerin köle olmak üzere yaratıldıklarına inanıyorlardı ve bu nedenle onlar için en önemli ve en ucuz köle kaynağı savaşlardı.⁸⁴ Roma için her yeni savaş, büyük bir köle ithali demekti. Cicero, Romalıların her denizaşırı seferden sonra getirilecek köleleri merakla beklediklerini şu sözlerle anlatır: “*Britannia seferinin sonuçları sabırsızlıkla bekleniyor ama şimdi anlaşılıyor ki adada gümüş madeni olduğuna ilişkin herhangi bir belirti yok. Bu durumda tek umudumuz bolca köle toplamak ama sanırım getirilecek köleler arasında edebiyat ve müzik dehasına sahip birine rastlamayı ummuyorsunuzdur!*”⁸⁵

Savaşta esir düşenler, Roma devletinin malı haline geliyordu. Esir alınan kişilere ne yapılacağına ilişkin karar, savaş sırasında savaşı kazanan komutan tarafından veriliyordu. Bir komutan, savaşta ele geçirdiği esirleri köle olarak alıkoyabilir, askerleri arasında paylaştırabilir, satabilir, öldürölmelerine veya serbest bırakılmalarına karar verebilirdi. Savaş esirlerinin köleleştirilmesi, esirlerin Roma ordusunu takip eden esir tüccarlarının eline geçmesiyle başlıyordu.⁸⁶ Bazı durumlarda zafer kazanan Romalı askerlerin, tüm mağlup

⁸² Long, 1859, s. 519.

⁸³ Gaius, *inst.* I, 52: “...*Quae quidem potestas iuris gentium est...*”

⁸⁴ Sayın, 2020, s. 124-125.

⁸⁵ Cic. *Att.* IV, 16; Bradley, 1988, s. 482.

⁸⁶ Malay, 2010, s. 16-17; Sayın, 2020, s. 130.

erkekleri katlettikten sonra sadece kadınları ve çocukları köleleştirdikleri de olurdu. Savaşta ele geçirilen esirler, boyunlarından, ellerinden ve ayaklarından bağlanarak, birbirlerine zincirli bir şekilde, komutanın arabasının arkasında Roma sokakları boyunca yürütülerek şehre getiriliyordu.⁸⁷ Savaşta ele geçirilen köleler Roma sikkelerinde detaylı bir şekilde tasvir edilmiştir (bkz. Ek 1: Sikkeler, Sikke: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11).

MÖ 3. yy.'da Romalıların askeri başarılarının artmasıyla birlikte Roma'daki köle sayısı hızla yükselmeye başlamıştı. Livius, sadece MÖ 297-MÖ 293 yılları arasında yaklaşık 80.000 insanın esir alınarak köleleştirildiğini söyler.⁸⁸ MÖ 2. yy.'da ise savaşlarda esir alınan kişilere karşı son derece acımasızca davranıldığı bilinmektedir. Plutarchus, Caesar döneminde ele geçirilen savaş esiri sayısının 1 milyonun üzerinde olduğunu belirtmiştir.⁸⁹ Esirlere karşı gaddarlığı ile tanınan Caesar, kendisinin kaleme aldığı *De Bello Gallico* adlı eserinde kendi elçisini esir alan yerel bir kabileye verdiği cezayı şöyle anlatır: “...*Caesar, Veneti halkına karşı çok sert bir önlem aldı. Kabilenin tüm ileri gelenlerini öldürttü. Geri kalanlarını da köle olarak sattı.*”⁹⁰

Augustus döneminde yaşanan kısmi barış ortamıyla birlikte hem pazarlara getirilen savaş esiri sayısı azalmış, hem de onlara karşı daha insancıl davranılmaya başlanmıştır. Bu dönemde köleler, hem ekonomik yaşamın hem de tarımsal yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiş ve köleler üzerindeki hukuki işlemler, Roma yaşamında özel bir öneme sahip olmuştur. Ayrıca bu dönemde savaşlar yoluyla genişlemenin sona ermesi, köle sayısında azalmaya, bu azalma da kölelerin değerindeki artışa yol açmıştır. Romalılar hem

⁸⁷ Sayın, 2020, s. 131.

⁸⁸ Liv. X, 14.

⁸⁹ Plut. *Caes.* XV, 3; Eren, 2017, s. 292.

⁹⁰ *Caes. Gall.* III, 16: “*Quo proelio bellum Venetorum totiusque orae maritimae confectum est. Nam cum omnis iuventus, omnes etiam gravioris aetatis in quibus aliquid consilii aut dignitatis fuit eo convenerant, tum navium quod ubique fuerat in unum locum coegerant; quibus amissis reliqui neque quo se reciperent neque quem ad modum oppida defenderent habebant. Itaque se suaque omnia Caesari dederunt. In quos eo gravius Caesar vindicandum statuit quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conservaretur. Itaque omni senatu necato reliquos sub corona vendidit.*”

topraklarında ve evlerinde köleleri çalıştırmış, hem de ticarî yaşama köleleri aracılığıyla katılmışlardır.⁹¹

Köleliğin ortaya çıkmasındaki diğer etmenler ise korsanlık ve haydutluktu. Korsanlık, özellikle güvensizliğin hâkim olduğu dönemlerde ortaya çıkıyordu.⁹² Korsanlar, ele geçirdikleri gemilerin mallarına el koydukları gibi, gemide bulunan bütün yolcu ve tayfaları köle pazarlarında satıyorlardı. Roma’da korsanlar, sadece Roma’nın ticaretini baltalamakla kalmıyorlar, aynı zamanda denizlerde yolculuk eden Romalılar için de büyük bir tehdit oluşturuyorlardı. Roma’da korsanlığı cazip hale getiren olay, Romalıların Rodos’u yıkmak amacıyla MÖ 166 yılında Delos adasını serbest bir liman haline getirmesiydi. Bu tarihten sonra Delos, korsanların ve Romalı tüccarların köle alıp sattıkları ünlü bir Pazar haline gelmişti. Strabon, bu olayı şöyle anlatır: “...Köle ticaretinin çok kârlı bir iş haline gelmesi korsanlığı körükledi. Köle temin etmek kolaydı ve köle ticaretinin önemli ve zengin bir pazarı olan Delos adası pek uzakta değildi. Burada bir günde on binlerce köle alınıp satılmaktaydı...”⁹³

Roma İmparatorluğu’nun en güçlü dönemlerinde dahi herkesin haydutlar tarafından kaçırılıp köle olarak satılma korkusu vardı. Hatta başkasına ait bir köleyi bile kaçırıp uzak pazarlarda satan haydutlar oluyordu. Kaçırılıp köle olarak satılan biri, sonradan azat edilse bile doğduğu yer ile tüm ilişkilerini kaybediyor ve satıldığı yer onun vatanı olarak kabul ediliyordu.⁹⁴ İtalya dışındaki köle pazarlarında satılan insanların büyük bir kısmı özgür insanlardan oluşuyordu. Romalıların haydutluğu engellemeleri pek mümkün olmasa da Augustus ve Tiberius’un bu konuda bazı önlemleri vardı. Suetonius bu önlemlerden şöyle söz eder: “Haydutlar bellerinde kılıçlarla dolaşıp bunları kendilerini savunmak için taşıdıklarını söylüyorlardı. Şehir dışında yolculuk edenler köle ya da özgür olmalarına bakılmadan kaçırılıp, büyük çiftliklerin ergastulum adı verilen hapishanelerinde tutuluyorlardı. Bu

⁹¹ Erişgin, 2012, s. 1411.

⁹² Malay, 2010, s. 20.

⁹³ Wiedemann, 1981, s. 105; Strab. XIV, 5, 2.

⁹⁴ Malay, 2020, s. 24.

eşkıyalar kendilerine Yeni Dernekler adını vermişlerdi. Bu nedenle imparator çeşitli noktalara polis merkezleri kurdurarak haydutluğu kontrol altına aldı ve dernekleri kapattı.”⁹⁵ “Tiberius ise iki resmî kurumu denetim altına aldı. Bunlardan biri tahıl işlerini yürüten kurum, diğeri de İtalya’daki köle kampları idi.”⁹⁶

Kölelik öylesine aşağılayıcı bir durumdu ki, savaş ya da kaçırılma kurbanı olmaktansa bazen kendi yaşamlarına son verenler oluyordu. Dio Cassius bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Tüm özgürlük umudunu yitirdiklerini gördüklerinde, hayatlarını koruma arzularını da yitirdiler. Bazıları kalelerini ateşe verip boğazlarını kestiler, bazıları isteyerek arkadaşlarıyla kaldı ve alevler içinde öldü, diğerleri ise herkesin gözü önünde zehir içti.”⁹⁷

Tüm bunların dışında -ve mecazi anlamda- Cicero, özgür bir insanın da bazen köle gibi algılanacağı aşağıdaki durumlara işaret etmiştir:

- Kölelik, bir kişinin özgür iradesinin eksikliği ile tanımlanabiliyor veya karakterize edilebiliyorsa, açgözlü, şiddete eğilimli veya basit fikirli bir yapıya sahip olan herkes köle olarak kabul edilebilir.

⁹⁵ Suet. Aug. 32: “Pleraque pessimi exempli in perniciem publicam aut ex consuetudine licentiaque bellorum civilium duraverant aut per pacem etiam exstiterant. Nam et grassatorum plurimi palam se ferebant succincti ferro, quasi tuendi sui causa, et rapti per agros viatores sine discrimine liberi servique ergastulis possessorum supprimebantur, et plurimae factiones titulo collegi novi ad nullius non facinoris societatem coibant. Igitur grassaturas dispositis per opportuna loca stationibus inhibuit, ergastula recognovit, collegia praeter antiqua et legitima dissolvit. Tabulas veterum aerari debitorum, vel praecipuam calumniandi materiam, exussit; loca in urbe publica iuris ambigui possessoribus adiudicavit; diuturnorum reorum et ex quorum sordibus nihil aliud quam voluptas inimicis quaereretur nomina abolevit condicione proposita, ut si quem quis repetere vellet, par periculum poenae subiret.”; Malay, 2010, s. 24-26.

⁹⁶ Suet. Tib. 8: “Civilium officiorum rudimentis regem Archelaum Trallianus et Thessalos, varia quosque de causa, Augusto cognoscente defendit; pro Laodiceis Thyatirensis Chiis terrae motu afflictis opemque implorantibus senatum deprecatus est; Fannium Caepionem, qui cum Varrone Murena in Augustum conspiraverat, reum maiestatis apud iudices fecit et condemnavit. Interque haec duplicem curam administravit, annonae quae artior inciderat, et repurgandorum tota Italia ergastulorum, quorum domini in invidiam venerant quasi exceptos supprimerent non solum viatores sed et quos sacramenti metus ad eius modi latebras compulisset.” Malay, 2010, s. 26.

⁹⁷ Dio Cass. LIV, 5, 2-3; Bradley, 1994, s. 44.

- Bir kadının sürekli emrinde olan ve o ne dese yapan bir erkeğe özgür demek çok zordur. Karısı çağırdığında gelen, kovduğunda giden, tehdit ettiğinde korkan bir erkek ne kadar soylu bir aileden gelirse gelsin, bu durum köleliğin en düşük biçimlerinden biri olarak kabul edilir.
- Sanat eserlerini beğenmeye ve edinmeye aşırı miktarda zaman ve çaba harcayan insanlar, mülkiyet yoluyla kontrol etmeyi arzuladıkları şeylerin kölesi olarak kabul edilebilirler.
- Para için her şeyi yapanlar, ne kadar aşağılayıcı olursa olsun kölelere eşit sayılabilir. Örneğin yaşlı bir kişi öldüğünde büyük bir kazanç umuduyla dulluğuyla gurur duyan miras avcılarını gibi.
- Siyasi bir makam uğruna aşırı hırs gösteren ve bu hırs için şerefini satmaya razı olan özgür bir kişi köleye dönüşmüş demektir.
- Bir kişi suçlu bir vicdanın neden olduğu korkunun esiriyse o kişi köle olmuş demektir. Mantık ve gerçek onu özgür bırakmasaydı, Roma hükümetindeki en güçlü adam bile bir köle olurdu.⁹⁸

4. TÜRLERİNE GÖRE KÖLELİK

4.1. Devlet ve Kölelik

Köleler üzerindeki mülkiyet hakkı her zaman bireylere değil, bazı durumlarda devlete, imparatora veya herhangi bir tapınağa da ait olabilirdi. Roma’da kamu hizmetlerinin çoğu, köleler kullanılarak yapılıyordu. Kamu hizmetlerinde görevli olan kölelerin bir kısmının devlete (*servi publici*), bir kısmının imparatorlara (*servi caesaris*) ait olduğu bilinmektedir.⁹⁹

⁹⁸ Cic. *parad.* XXXIII-XLI; Matz, 2002, s. 20-21.

⁹⁹ Sayın, 2020, s. 389.

Romalıların çok sayıda resmî köle çalıştırdıkları kamu işlerinden biri MS 1. yy.'da uygulamaya konan Roma'nın su yolları projesiydi. Roma için en önemli hizmetlerden biri su kemerlerinin bakımı, korunması ve yapılandırılmasıydı. Esasında bu hizmet, özel kişiler tarafından yürütülüyordu ancak bu kişiler mevcut hizmetin yerine getirilebilmesi için yanlarında köle çalıştırıyorlardı. Özel kişilerin mülkiyeti altındaki bu köleler, hizmetleri sırasında yarı-resmî bir gözetim altında tutuluyordu.¹⁰⁰ MÖ 97 yılında Roma su yollarının sorumluluğunu (*curator aquarum*) üstlenen ve bu konuda bir eser yazan Frontinus, hem bu su sisteminin çalışması hem de resmî kölelerin işlevleri hakkında pek çok bilgi verir. Frontinus'a göre Roma'da su işlerini yürüten kurumun ilk yöneticisi Marcus Agrippa adında biriydi: “*Agrippa, su yollarını, dağıtım kulelerini ve depolarını kontrol etmek için bir köle grubu oluşturdu. Bu köleler imparatora miras yoluyla geçmiş ve o da bunları devlete bağlamıştı. Bu köle grubu ikiye ayrılıyordu. Biri devlete, diğeri imparatora ait kölelerdi.*”¹⁰¹

Kamu hizmeti yapan bir başka köle grubu ise itfaiyeci kölelerdi. Romalı zengin Marcus Licinius Crassus, yanan evleri kölelerinden oluşan bir itfaiyeci grubuna söndürterek meskeni yeniden yapılandırma için uygun hale getiriyordu. Yine aynı şekilde *aedilis curilis* olarak görev yapan Egnatius Rufus da kamu menfaati ve güvenliği için kölelerine itfaiyecilik yaptırıyordu.¹⁰²

Mübaşirlik, nöbetçilik, habercilik gibi kamu görevlerinde de çalışabilen köleler, yaptıkları bu hizmet karşısında devlet tarafından herhangi bir ücret almıyordu. Aynı görevleri yapan özgür kişilerin maaşlı olarak bu görevleri yaptığı bilinmektedir.¹⁰³ Bir devlet kölesi, kendi işlerini yaptırabileceği başka bir köle satın alırsa azat edilebiliyordu. Köleler arasındaki sosyo-ekonomik farklılıklar, daha zengin ve güçlü olan kölelerin kendilerine hizmet edecek

¹⁰⁰ Sayın, 2020, s. 391.

¹⁰¹ Frontin. agu. II. 98: “*Primus M. Agrippa post aedilitatem, quam gessit consularis, operum suorum et munerum velut perpetuus curator fuit. Qui iam copia permittente discipulis, quid aquarum publicis operibus, quid lacibus, quid privatis daretur. Habuit et familiam propriam aquarum, quae tueretur ductus atque castella et lacus. Hanc Augustus hereditate ab eo sibi relictam publicavit.*”; Westermann, 1942, s. 155-156; Smith, 1859, s. 111; Nilsson, 1926, s. 348; Visky, 1968, s. 689.

¹⁰² Plut. Crass. II. 4; Sayın, 2020, s. 391-392.

¹⁰³ Sayın, 2020, s. 392.

köleler edinmelerine imkân tanıyordu. Kölenin kölesi olan bu kişilere *vicarius* adı veriliyordu ama *vicariusun* kaçması veya ölmesi durumunda onu vekil bırakan kişinin eski görevine dönmesi şarttı.¹⁰⁴

Devlet kölelerinin evlenmelerine pek çok sınır getirilmişti. Onlar, başka bir köle ile birlikte yaşayabilirlerdi ancak doğacak çocukları köle olmak zorundaydı. Bununla birlikte imparator saraylarında sayıları az da olsa hadım edilmiş köleler bulunuyordu. Hadım edilmiş köleler daha çok imparatorların yatak odalarından sorumlu olurlar, imparator ve ailesini her türlü tehlikeden korurlardı.¹⁰⁵ Hadım kölelerin erkeklik fonksiyonları daha küçük yaşlarda yok ediliyordu ve bu operasyon sırasında hadım edilen çocukların çok büyük bir kısmı ölüyordu. Bu nedenle hadım kölelerin fiyatları oldukça yüksekti. Aslında Roma vatandaşları için hadım edilme yasaktı bu nedenle hadım kölelerin çoğunun doğu ülkelerinden ithal edildiğini görüyoruz.¹⁰⁶

Roma'daki diğer bir resmî köle grubu da imparator ailesinin mülkü sayılan kölelerdi. Bu köleler, imparatorun denetimi ve gözetimi altında kamusal harcamalarla veya kazançlarla ilgileniyorlardı ve farklı kademelerde çalışabiliyorlardı. İmparatorlar, çok başarılı ve sadık buldukları kölelerini azat edebilir ve bu azatlı köleler büyük zenginliklere ulaşabilirlerdi. Bu nedenle imparator köleliği, birçok özgür insanın bile gönüllü olarak üstleneceği bir görevdi.¹⁰⁷ İmparator azatlılarının yaşamları boyunca elde ettikleri saygın mevkileri mezar anıtlarında dile getirmeye çalıştıklarını görüyoruz. Bu anıtlardaki yazıtlar, imparator kölelerinin hangi işlerde çalıştıklarına dair de bilgi vermektedir. Örneğin sağlığında vergi bürosunda çalışan ve sonradan azat edilen bir imparator kölesinin mezar anıtında şunlar yazmaktadır:

¹⁰⁴ Warmington, 1970, s. 1119; Kabağaç – Alovera, 1995, s. 635; Pek çok yazıt bize *vicariusun* varlığı hakkında bilgi vermektedir: *CIL*, III, 3269; *CIL*, III, 7802; *CIL*, III, 7938; *CIL*, VI, 8719; *CIL*, VI, 8845; *CIL*, VI, 8863; *CIL*, VI, 8950.

¹⁰⁵ Malay, 2010, s. 139.

¹⁰⁶ Malay, 2010, s. 140.

¹⁰⁷ Malay, 2010, s. 134.

CIL, VI, 8449 = ILS, 1552

“İmparator azatlısı olan, veraset vergisi bürosunda yardımcılık yapan ve 26 yaşında ölen Titus Flavius Januarius burada yatıyor. Flavia Erotis bu anıtı onun eski efendisi için yaptırdı.”¹⁰⁸

Devlet hizmetinde çalışırken yerine bir vekil (vicarius) bırakarak görevinden ayrılan bir imparator azatlısına, vekil olarak bıraktığı kölesi tarafından yaptırılan mezar anıtında ise şunlar yazmaktadır:

CIL, VI, 8478 = ILS, 1604

“İmparator kölesi ve Devlet Çalışma Bürosu şefi Hierocles için! Bu anıtı kölesi (vicarius) Eros diktirdi.”¹⁰⁹

Roma’da bir de devlete ait tapınakların mülkü durumundaki tapınak köleleri vardı. Kutsal köle adı verilen bu köleler, yasalar karşısında birer köle sayılmakla birlikte, ait oldukları tapınağın veya tanrıların malı durumundaydılar ve bu nedenle de diğer kölelere oranla ayrıcalıklı bir konuma sahiptiler. Bununla birlikte tapınak köleleri de diğer köleler gibi ağır işler yapıyordu. Tapınakların temizlenmesi, aydınlatılması ve bakımı, tapınak kölelerinin sorumluluğundaydı.¹¹⁰ Strabon, Kappadokia’daki Artemis Taurike tapınağına bağlı 6000 kadın ve erkek köle bulunduğunu yazmıştır. Tapınaklarda bu kadar fazla köle bulunmasının nedeni o dönemin yöneticilerinin sempati toplamak amacıyla tapınaklara köle bağışlamasından kaynaklanmaktadır.¹¹¹

¹⁰⁸ CIL, VI, 8449 = ILS, 1552: “D(is) M(anibus) / T(ito) Flavio Aug(usti) l(iberto) / Ianuario / adiutori tabul(arii) / XX hereditatium / vix(it) ann(os) XXVI / Flavia Erotis / patrono / idem coniugi / bene merenti / fecit”; Wiedemann, 1981, s. 157.

¹⁰⁹ CIL, VI, 8478 = ILS, 1604: “Hierocli / Aug(usti) dis(pensator)i / operum / publicorum / Eros vicarius.”; Wiedemann, 1981, s.157.

¹¹⁰ Malay, 2010, s. 139.

¹¹¹ Malay, 2010, s. 140.

4.2. Ev Yaşamı ve Kölelik

Antik Roma’da bir aile; aile reisi olan *pater familias*ın hâkimiyeti altındaki eş, bütün çocuklar, torunlar, evlat edinme yoluyla aileye girenler ve kölelerden oluşuyordu.¹¹² Daha önce de değinildiği gibi *pater familias*a ait olan bu köleler, istenildiğinde alınıp satılabilen, ömrünün sonuna kadar hizmet eden ve görevini tamamlayınca bir kenara atılan, hatta aile reisi tarafından öldürülebilen bir mal demektir. Köleler evlenemezler, ancak efendileri izin verirse bir kadınla birlikte yaşayabilirlerdi. Bir kölenin mahkemeye başvurma hakkı bulunmadığı gibi mahkemede tanıklık etmesi de mümkün değildi. Roma’da eski dönemlerden itibaren fikirsel ve bedensel çalışma arasında bir fark olmuştu. Fikirsel çalışmalar, özgür kişilere uygun görülürken, her türlü bedensel çalışma kölelerin yapması gereken bir iş olarak görülüyordu.¹¹³ Kuşkusuz ev içindeki tüm işler kölelere yaptırılıyordu ve her bir köle sadece bir özel işlev için kullanılıyordu. Bir efendi köleleri arasında yaş, cinsiyet, eğitim, güvenilirlik gibi özellikleri göz önünde bulundurarak iş bölümü yapabiliyordu. Roma’da bulunmuş olan bir yazıt, bir imparator kölesinin bile sefere çıktığında yanına 16 yardımcı köle aldığını ve bu köleler arasında iş bölümü olduğunu göstermektedir:

CIL, VI, 5197 = ILS, 1514

***“Tiberius Caesar Augustus’un kölesi ve Lyon Eyaleti’nin maliye sorumlusu olan Musicus Scurranus için. Bu anıtı öldüğü sırada kendisi ile birlikte Roma’da bulunan köleleri (satın alma görevlisi, hekim, veznedar, giysi görevlisi, yazman, aşçı) şükran borcu olarak yaptırdılar.”*¹¹⁴**

¹¹² Dig. Ulp. I, 6, 4: “Nam civium romanorum quidam sunt patres familiarum, alii filii familiarum, quaedam matres familiarum, quaedam filiae familiarum. patres familiarum sunt, qui sunt suae potestatis sive puberes sive impuberes: simili modo matres familiarum; filii familiarum et filiae, quae sunt in aliena potestate. Nam qui ex me et uxore mea nascitur, in mea potestate est: item qui ex filio meo et uxore eius nascitur, id est nepos meus et neptis, aequae in mea sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps ceteri.”

¹¹³ Wiedemann, 1981, s. 117.

¹¹⁴ *CIL*, VI, 5197 = *ILS*, 1514: “Musico Ti(beri) Caesaris Augusti / Scurrano disp(ensatori) ad fiscum Gallicum / provinciae Lugudunensis / ex vicariis eius qui cum eo Romae cum / decessit <f=E>uerunt bene merito...”; Wiedemann, 1981, s. 118.

Bu durumda ev içindeki köle sayısının ne kadar fazla olduğunu tahmin etmek zor olmuyor. Örneğin MS 1. yy.'ın sonlarına doğru Genç Plinius'un evinde yaklaşık 500 kölesi olduğu bilinmektedir.¹¹⁵ Bir aile içinde görev alan kölenin efendisi tarafından beğenilme, onunla dostluk kurabilme ve azat edilmeye kadar giden pek çok ayrıcalık kazanabilme ihtimali vardı. Bu nedenle ev kölelerinin kendilerini ispat etmek için çok çalıştıklarını ve efendilerine karşı çok fazla sadakat gösterdiklerini söyleyebiliriz. Örneğin efendilerini zor durumlardan kurtarmak için büyük fedakârlıklar yapan çok sayıda köle vardı. Valerius Maximus eserinin bir bölümünde köle sadakatının örneklerine yer verir: Seçkin hatip M. Antonius'un kölesi, efendisinin iffetsizlik (ensest) suçlamasıyla yargılanmaya zorlandığı zaman efendisinin masumiyetini kanıtlamak için işkence görmekte ısrarcı olmuştur. Bir başka köle ise, MÖ 43 yılındaki şiddetli yasaklar sırasında efendisinin kimliğini üstlenmek için asil bir şekilde gönüllü olmuş ve hayatını kurtarmak için onun yerine ölmüştür.¹¹⁶

Ev köleleri ya efendilerinin oturdukları şehir evlerinde (*villa urbana*) ya da uzaklaşmak için gittikleri kır evlerinde (*villa rustica*) görev alıyorlardı.¹¹⁷ Ev köleleri hücre de denilen küçük odalarında kalıyorlardı ve birden fazla kölenin bir arada konakladığı bu odaların mahremiyetleri yok denecek kadar azdı. Ev içinde kölelere yaptırılan işler arasında kapı bekçiliği, ayak yıkayıcılığı, çöp taşıyıcılığı, kuaförlük gibi işler vardı. Efendilerinin isimlerini hatırlamalarına yardımcı olan köleler bile vardı. Dansçılar, cüceler, ucubeler gibi köleler efendilerini eğlendirmekle görevliydi. Aşçılık, mektup yazarlığı, fırıncılık, garsonluk, temizlik, kiler bekçiliği, masa silme, bulaşıkçılık, tuvalet temizleme gibi işler, kölelere yaptırılan işlerin sadece bir kısmıydı. Bazı köleler uzmanlaşarak doktorluk, öğretmenlik gibi işler yapıyordu.¹¹⁸ Bir mesleğe sahip olan köle için biçilen değer niteliği olmayan kölelere göre oldukça fazlaydı. Şüphesiz, entelektüel bir efendinin hizmetinde olan köleler daha şanslıydı. Efendilerinin sağ kolu olan bu köleler, hekimlik, muhasebecilik, kütüphanecilik,

¹¹⁵ Carcopino, 1941, s. 77.

¹¹⁶ Val. Max. VI, 8; Edmondson, 2011, s. 341.

¹¹⁷ Malay, 2010, s. 66.

¹¹⁸ Carcopino, 1941, s. 66.

kitap kopya etme, okuyuculuk, hocalık, yazmanlık gibi konularda eğitiliyordu. Bazı yazıtlar efendilerinin gözdesi haline gelen kölelerden söz etmiştir:

CIL, XIV, 00472 = ILS, 7755

***“Yer altı tanrılarına! Burası muhasebeci Melior’un mezarıdır. 13 yıl yaşadı.
Öyle bir zekâsı vardı ki...”¹¹⁹***

Diğer bir yazıtta ise şu ifadeler yer almaktadır:

CIL, III, 14206,21 = ILS, 7479

***“Gaius Larius’un oğlu ve kölesi olan Vitalis bu evde doğdu ve buraya
gömüldü. 16 yıl yaşadı. Taberna Apria’nın yöneticisi idi.”¹²⁰***

Zengin bir Roma evinde, efendilerin kendi başına yapması gereken çok az şey oluyordu. Daha az varlıklı olan evlerde de köle kullanımı vardı ancak bu evlerde kullanılan köleler diğer köleler kadar uzmanlaşmış değildi. Roma’da ev işleyişi köle emeğine bağlı değildi. Elbette eşler ve çocuklar da ev işi yapabiliirdi fakat köle kullanan evler toplumda prestij sahibi oluyordu. Bu durumda köle kullanımını halkın saygınlığını arttırıcı bir faktör olarak düşünebiliriz.

¹¹⁹ CIL, XIV, 00472 = ILS, 7755: “D(is) M(anibus) / Melioris calculatoris / vixit ann(os) XIII hic tantae memoriae et scientiae / fuit ut ab antiquorum memori[a] usque in diem / finis suae omnium titulos superaverit...”; Malay, 2010, s. 70.

¹²⁰ CIL, III, 14206,21 = ILS, 7479: “Vitalis C(ai) Lavi Fausti / ser(vus) idem f(ilius) verna domo / natus hic situs est vixit / annos XVI institor tabernas / Aprianas a populo acceptus / idem ab dibus ereptus rogo / vos viatores si quid minus / dedi me(n)sura ut patri meo adicere(m) / ignoscatis rogo per superos / et inferos ut patrem et matre(m) / commendatos (h)abeatis / et vale.”; Malay, 2010, s. 70.

4.3. Tarım - Sanayi ve Kölelik

Roma tarihinde tarım ve çiftçilik, yalnızca ekonomiye indirgenemeyecek kadar önemli bir konuydu. Roma, savaşlar sonunda elde ettiği topraklarla sadece sınırlarını genişletmiş olmuyor, aynı zamanda o toprağı işleyerek bir nevi güvence altına alıyordu. En az toprak ve tarım kadar önem verilen bir başka konu ise çiftçilikti. Romalılar çiftçiyi, Roma toplumunun omurgası olarak görüyordu. Bir çiftçi, adeta Romalılığın, ahlaklı ve çalışkan erkek modelinin simgesiydi. Çiftçilerin övgüye layık olduğunu düşünen Cato, bu konuda şöyle yazmıştır: “Eğer değerli bir erkek övülecekse iyi bir koca, iyi bir çiftçi olarak övülür.”¹²¹

Bir köle, ev içinde aile reisinin uygun gördüğü işleri yürütebileceğı gibi, çiftliklerde kâhyanın (*vilicus*) emrinde de çalıştırılabiliyordu. *Familia rustica* adı verilen çiftlik köleleri için çiftlikte çalıştırılmak, istenmeyen ve ceza niteliğinde bir görevdi. Çünkü ev içinde çalıştırılan köle efendisine daha yakın olur, onunla dostluk kurabilir, bu durum da onu azat edilmeye kadar götürebilirdi.¹²² Ayrıca ev köleleri için yiyecek, giyecek, barınma gibi basit gereksinimlerini karşılamak yeterliyken, çiftlik kölelerinin çiftliğin düzenini sağlamak gibi büyük bir sorumlulukları vardı. Çiftlik köleleri efendilerine performanslarını gösterebilecek yeterli enerjiye sahip olmak için çok iyi beslenmek ve işlerini zamanında tamamlayabilmek için yaratıcılıklarını kullanmak zorundaydı. Çiftlik köleleri efendilerini neredeyse hiç görmezlerdi. Bu durum da onların sık sık ayaklanmalarına neden olurdu ancak Romalılar için asıl tehlike çiftlik kölelerinin ayaklanması değil, tarım köylülerinin hızla köleleşmekte oluşuydu. Borçlarını ödeyemeyen köylüler önce topraklarını, sonra da kendilerini satarak köleliği tercih ediyorlardı.¹²³

Tarımsal üretimi sadece köle emeğı üzerine dayandırmak çiftlik sahibi açısından sakıncalı bir durumdu. Çiftlik sahiplerinin, çiftlikte çalışan köleleri tarafından her zaman aldatılma,

¹²¹ Cato. *agr. preafatio*: “Et virum bonum quom laudabant, ita laudabant: bonum agricolam bonumque colonum.”; Sayın, 2020, s. 342-343.

¹²² Edmondson, 2011, s. 340.

¹²³ Edmondson, 2011, s. 340-341.

soyulma ve hatta öldürölme korkusu vardı. Hatta yaygın bir Roma atasözüne göre bir kişinin ne kadar çok kölesi varsa, o kadar çok düşmanı vardı.¹²⁴ Bu nedenle sürekli kaçmayı ve efendisini öldürmeyi düşünen köleleri çok sıkı denetlemek gerekiyordu. Bu da çiftlikte maliyeti arttıran bir unsurdu. Genç Plinius, bir arkadaşına yazdığı mektupta yeni bir tarla satın almayı düşündüğünü belirterek, tarlasında çalıştırmayı planladığı köleler hakkında şunları yazar: “*Bu tarlalara köle de bulmak gerekli ama dürüst köle pahalya mâl oluyor...*”¹²⁵ Cato için de bir çiftliğin kârlılığı her şeyden önce gelmeliydi. Bunun için gerekirse çiftlikteki hasta ve yaşlı köleler satılmalıydı: “*İşe yaramayacak kadar yaşlı öküzleri, kalitesiz inekleri, koyunları, yünleri, derileri, eski arabaları, eski aletleri, yaşlı veya hasta köleleri ve kullanmadığın diğer her şeyi sat.*”¹²⁶

Burada, *vilicus* adı verilen çiftlik kâhyalarından da bahsetmekte fayda var. Kölelere gözetmenlik yapan bu kâhyalar, köleler arasından seçilen en yetenekli kişilerdi ve bunlar aynı zamanda tüm çiftliğe yöneticilik yapıyordu. Çiftlik sahibinin, gündelik koşturma içinde ne kadar meşgul olduğu ve çiftlik ile ilgilenmeye hiç vakit ayıramadığı göz önüne alındığında, *vilicusun* önemi daha fazla anlaşıyor.¹²⁷ Antik dönem tarım yazarları *vilicusun* görevleri ve bir *vilicusta* bulunması gereken özellikleri detaylıca yazmışlardır. Örneğin Cato, *De Agricultura* adlı eserinde *vilicusun* yapması gerekenleri şöyle sıralamıştır: “*Bir vilicus, efendisinin emirlerini yerine getirmenin dışında, kölelerin ihtiyaçlarını da karşılamak zorundadır. Tartışmalardan uzak durmalı ve köleler arasında çıkan tartışmalara çözüm bulmalıdır. Ödenmemiş kredilerin ödenmesini sağlamalı ve hesapları sık sık kontrol etmelidir. Çiftliği terk etmemeli, her zaman ayık olmalıdır. Hiç kimseye tohum, arpa, şarap ve zeytinyağını ödünç olarak vermemelidir. Kimseyi kayırmamalıdır. Hata yapanı cezalandırmalı, iyi çalışanı ise ödüllendirmelidir. Her zaman yataktan ilk kalkan ve en geç yatan kişi olmalıdır, çiftliğin kapatıldığını ve hayvanların yemlendiğini görmeden yatmamalıdır.*”¹²⁸

¹²⁴ Sen. *epist.* XLVII, 5; Hezser, 2005, s. 150.

¹²⁵ Plin. *epist.* III, 19.

¹²⁶ Cato. *agr.* II, 7.

¹²⁷ Stewart, 2012, s. 51.

¹²⁸ Cato, *agr.* 5; Stewart, 2012, s. 51.

Kendisi de bir çiftlikte büyüyen Columella'ya göre; “*bir vilicus, çok genç, çok yaşlı veya çok çekici olamazdı. Çiftlik işlerinde yetenekli olmalıydı. Acımasız olmamalı ve suçluları cezalandırmalıydı. Fal, büyü ve astroloji gibi saplantıları olmamalıydı ve efendisinden daha fazla bilgi sahibi olduğunu düşünmemeliydi.*”¹²⁹

Tarım hakkında eser yazan bir diğer yazar Varro'ya göre ise *vilicusa* bazı ayrıcalıklar tanınmalı ve evlenip çocuk sahibi olmalarına izin verilmeliydi. Çünkü aile onları çiftliğe daha çok bağlayacaktı. *Vilicus*, bir miktar para biriktirmek ayrıcalığına da sahip olmalıydı. Böylece *pecilium* adı verilen bu parayı ileride özgürlüklerini satın almak için kullanabilirlerdi.¹³⁰

Çiftlikte çalışan köleler esasında bir değeri olan ve sermaye olarak görülen kişilerdi. Bu nedenle genel olarak iyi bakıldıkları ve sağlıklarının korunduğu söylenebilir ancak bir de çiftliklerde bulunan köle hapishanesi (*ergastulum*) gerçeği vardı. Bu hapishaneler, sahibine itaat etmeyen ve görevini düzgün bir şekilde yerine getirmeyen, bu sebeple de ceza almış olan kölelerin el ve ayaklarından zincirle bağlanmış bir şekilde tutulduğu yerlerdi. Çoğu zaman bu zincirler çalışma sırasında da sökülmezdi.¹³¹ Bu uygulama özellikle MS 1. ve 2. yy.'larda bazı tepkilere neden olmuştur. Uygulamaya tepki verenlerden biri de Yaşlı Plinius'tu. Plinius'a göre “*tarlaların mahkûm köleler tarafından ekilip biçilmesi utanç verici bir şeydi.*”¹³²

Çiftlikte çalıştırılan kölelerin öldüklerinde bir mezar taşına sahip olmaları çok nadir görülen bir durumdur. Buna karşın bazı köleler emrinde çalıştıkları kâhyaları için mezar anıtı yaptırabiliyordu. Örneğin Plautus'un çiftliğinde çalışan *vilicus* için yaptırılan anıtta şöyle yazıyor:

¹²⁹ Colum. I, 8.

¹³⁰ Varro. *rust.* I, 17; Özdemir, 2005, s. 109; Westermann, 1955, s. 72; Gardner – Wiedemann, 1991, s. 71.

¹³¹ Sayın, 2020, s. 347.

¹³² Plin. *nat.* XVIII, 7.

CIL, IX, 3028 = ILS, 7367

“Çiftlik köleleri (familia rustica) Plautus’un kâhyası olan ve kendilerine hoşgörü ile davranan Hippokrates için bu anıtı diktirdiler.”¹³³

Bir başka mezar anıtında ise şu ifadeler yazmaktadır:

CIL, VI, 9989 = ILS, 7370

“Yer altı tanrılarına! Sahibesi Memmia Juliana iyi bir insan ve sadık yöneticisi Sabinianus için bu anıtı yaptırdı.”¹³⁴

Kölelik, Roma’da ekonomik hayatın temelini teşkil ediyordu. Tarım dışında madencilik, demircilik, marangozluk, seramik yapımı, gemicilik ve ticari hayatın büyük bir bölümü kölelerin beden gücüne dayanıyordu.¹³⁵ Özellikle MÖ 2. yy. ile MS 2. yy. arasında ticaretle köle kullanımı oldukça yaygındı. Köleler başlangıçta gemilere yük yüklemek ve boşaltmak; depolarda ürünleri taşımak için kullanıldı. Tüccarlar taşıma için hayvan yerine köleleri kullanıyordu. Köleler kendilerine bağlanmış halatlarla nehrin bir kıyısından diğer kıyısına yük taşıyabiliyorlardı. Bazı köleler ise binaların inşa edilmesinde kullanılıyordu.¹³⁶

Maden yatakları, kölelerin en yaygın olarak çalıştırıldığı alandı. Madenlerde çalıştırılmak, köleler tarafından istenmeyen, ceza niteliğinde bir işti. Ceza karşılığında belirli bir süre veya ömür boyu madenlerde çalışmak zorunda kalanlar olduğu gibi, madenlerde çalışanlara yardımcı olmak zorunda kalanlar da oluyordu. Maden işçiliği için özel bir yetenek gerekmiyordu ve bu nedenle bu iş için daha çok savaş esirleri kullanılıyordu. Savaş esirleri

¹³³ *CIL, IX, 3028 = ILS, 7367: “Hippocr/ati / Plauti vilic(o) / familia Rust() / quibus imp/eravit mode/ste”; Gardner – Wiedemann, 1991, s. 144.*

¹³⁴ *CIL, VI, 9989 = ILS, 7370: “D(is) M(anibus) / Sabiniano vi/lico et homi/ni bono et <f=E>i/delissimo / Memmia Iuli/ane(!) domina”; Wiedemann, 1981, s. 143.*

¹³⁵ Visky, 1968, s. 689.

¹³⁶ Malay, 2010, s. 108-111.

köle pazarlarında en ucuza satılan kölelerdi. Bu köleleri oldukça ucuza satın alan kişiler onları madenlerde ölesiye çalıştırıyordu.¹³⁷ Madenler tehlikeli ve sağlık açısından riskli yerlerdi. Dolayısıyla bu ağır işi sadece köleler yapabiliirdi. Strabon, Karadeniz kıyılarındaki bir madeni şöyle anlatır: “*Sandarakurgion (Zonguldak civarı) madenciler için bir arı kovanı gibidir. Suç işledikleri için madenlerde köle olarak çalıştırılmak üzere satılan köleler, bu madende çalıştırılırlar. İşin zorluğu bir yana, maden cevherinin ağır kokusu kölelerin kısa sürede ölmelerine neden olmaktadır.*”¹³⁸ Çok sayıda kölenin madenlerde çalıştırıldığını görüyoruz. O dönemde İspanya’nın Cartaghena bölgesindeki gümüş madeninde 40.000 kölenin çalıştırıldığı bilinmektedir.¹³⁹

Kölelerin çalıştırıldığı bir başka alan ise silah sanayisiydi. Roma, sürekli savaşta olan bir devlet olarak silah, zırh ve kalkan üretimine son derece önem veriyordu. Bu ürünlerin ihtiyacı başlangıçta özel kişilerce karşılanırken, İmparatorluk devrinde devlet tarafından üretim yerleri açılmış ve buralarda çalışan işçilerin büyük çoğunluğunu köleler oluşturmuştur.¹⁴⁰

Sanayinin geri kalanında da köle kullanımı yaygındı. Köle sahipleri yeteneği olan kölelerini eğittikten sonra yardımcı olarak kendi iş yerlerinde çalıştırıyordu. Böylece ilerleyen yıllarda emekli olduklarında kazandıkları para ile zengin bir yaşam sürmeyi planlıyorlardı. Ayrıca sanayide özgür kişiler yerine kölelerin kullanılması, işverene hem zaman hem de ödeme tasarrufu sağlıyordu.¹⁴¹ Yeteneklerine göre kalifiye ve kalifiye olmayan diye ikiye ayrılan köleler atölyelerde çanak çömlek yapımında kullanılıyordu. Efendiler bazen kölelerine bir iş kurması için izin verebiliyorlardı fakat bunun için efendi hem yüzde olarak kâra ortak oluyordu hem de köle her yıl kazancın belli bir kısmını efendisine ödemek zorundaydı.

¹³⁷ Finley, 1960, s. 191.

¹³⁸ Strab. XII, 3, 40.

¹³⁹ Finley, 1960, s. 192.

¹⁴⁰ Sayın, 2020, s. 355.

¹⁴¹ Sayın, 2020, s. 355.

4.4. Askeri - Dini Yaşam ve Kölelik

Roma'da kölelerin özellikle dışarıda tutuldukları belirli görevler vardı. Askerlik hizmeti bu görevlerin başında geliyordu. Roma'da köleler iki sebepten ötürü askerlik yapamıyordu. Bunlardan ilki kölelerin askerlik hizmeti esnasında isyan etmelerinden duyulan endişeydi. Diğerisi ise, askerlik onurlu bir görev olduğu için bu onurun kölelere verilmek istenmemesiydi.¹⁴² Ancak Romalılar bazı savaş ve tehlike durumlarında kölelerden asker olarak yararlanmışlardır. Bunun için de onları önce azat edip sonra cepheye göndermişlerdir. Bunu Dio Cassius'un eserinden öğreniyoruz: “*Pompeius donanmanın yönetimini üstüne aldı ve İtalya'dan gelen çok sayıdaki köleyi alarak gücünü hayli arttırdı.*”¹⁴³ Bununla birlikte Augustus, MÖ 1 yy.'da 20.000 köleyi ordusunda kullanmak üzere serbest bırakmıştı. Onlar da donanmada kürekçi olarak görev yaptılar.¹⁴⁴

Kölelerin orduda başka bir rolü daha vardı. Pek çok asker, hizmetleri sırasında emir eri veya silahtar olarak yanlarında köle bulunduruyordu. Bazı köleler ise askerlerin kişisel hizmetlerine bakıyordu. Daha varlıklı askerler birden fazla köle bulundurabiliyordu. Askerlerin genellikle köle ticaretine girdiklerini görüyoruz. Savaş esirlerini alabilecek askerler için bu durum oldukça kolaydı.¹⁴⁵

Roma'da yüzlerce tanrı, tanrıça ve birbirinden farklı inanç grupları bulunmasına rağmen, resmî olarak tanınmış olan bütün dinlere özgürlük verilmişti. Toplumda yaşayan her birey, birbirinin dini inancına saygı gösteriyordu. Yerel tapınaklarda gerçekleştirilen ibadetler, öldükten sonraki yaşamda rahatlık ve umut getireceğine inanılan *Mithras* ve *Isis* için

¹⁴² Sayın, 2020, s. 389-390.

¹⁴³ Dio Cass. XLVIII, 19.

¹⁴⁴ Suet. Aug. XVI: “...donec navibus ex integro fabricatis ac viginti servorum milibus manumissis et ad remum datis...”

¹⁴⁵ Finley, 1980, s. 110.

gerçekleştiriliyordu. Roma’da bazı tanrıların koruyucu bir gücü olduğuna inanıldığı için insanlar tapınaklarda bu tanrılar adına kurbanlar sunuyordu.¹⁴⁶

Romalılar, bazı istisnalar dışında genelde Hristiyanlık dönemine kadar herkesin kişisel dinlerini sürdürmelerine izin vermiştir. Romalılar bu dinleri sosyal, ahlaki ve politik açıdan tehlikeli görmüyorlardı. Din, kölelerin hayatında da önemli bir rol oynamıştır.¹⁴⁷ İçinde bulunduğu ailenin dinine mensup olan köleler, ayinlere ve dini festivallere katılır ve dualara eşlik ederlerdi. Köleler, dini konularda ve dini festivallerde neredeyse özgür insanlarla eşitlerdi. Her yıl aralık ayında düzenlenen ünlü *Saturnalia* festivalinde sınıfsal farklılıklar ve köle-efendi ayrımı ortadan kalkıyordu. Bu festival sırasında köleler kısa bir süre için sembolik olarak efendileriyle rollerini değiştirip, onların yerine geçebiliyordu. Geçici bir süre için efendisinin kılığına bürünen köleler, efendilerinin kıyafetlerini giyebiliyor, *pillei* adı verilen özgürlük şapkalarını takıyorlardı. Bu festivalde ev içindeki alışılmış düzen birkaç günlüğüne tersine dönüyordu.¹⁴⁸ Aynı şekilde her yıl 1 Mart’ta düzenlenen *Matronalia* festivalinde evin kadınları, kısa bir süre için kölelerine hizmet ediyordu.¹⁴⁹ Hristiyanlığın gelişi ile birlikte kölelere yeni haklar tanındı. Buna göre manastıra katılan bir köle, en azından manastır hayatını terk edene kadar özgür olacaktı.¹⁵⁰ Bununla birlikte bazı dinler pis oldukları gerekçesi ile köleleri dışlamaktaydı. Örneğin İtalya’da bulunmuş bir yazıt üzerinde şöyle bir ifade yer alır:

CIL, IV, 4173

“Bu sunak Mars’a adanmıştır. Kölelerin dokunması günahdır!”¹⁵¹

¹⁴⁶ Strab. XI, 14, 10; Hdt. II, 41, 2; Garnsey – Saller, 1987, s. 163; James, 2008, s. 50.

¹⁴⁷ Buckland, 1908, s. 73.

¹⁴⁸ Buckland, 1908, s. 74.

¹⁴⁹ Suet. *Vesp.* 19.

¹⁵⁰ Buckland, 1908, s. 600.

¹⁵¹ *CIL*, IV, 4173; Malay, 2010, s. 152; Bradley, 1985, s. 3.

4.5. Eğitim ve Kölelik

Eğitim, yetişkinliğe ulaşıldığında değerlendirilecek olan yetenekleri geliştirme faaliyeti olduğu için, Roma’da zeki çocukların daha küçük yaşlarda yetişkin nitelikleri olduğu düşünülürdü ve bu çocuklar şanslı ve kişilik sahibi olarak kabul edilirdi.¹⁵² Roma’da her çocuk iyi bir “Romalı” olmak üzere eğitiliyordu. Roma’daki eğitim devletin sorumluluğunda değildi. Bunun yerine, bir çocuğun eğitimi ebeveynlerin, özellikle de babanın sorumluluğundaydı. Ev, Roma toplumundaki küçük çocuklar için adeta bir okul niteliğindeydi. Annelerin çocuklarına bizzat kendilerinin bakması gerektiği yönündeki sosyal baskılara rağmen, varlıklı aileler çocuklarını yine de satın aldıkları ya da kiraladıkları dadılara veya öğretmenlere (*paidagogos*) teslim ederlerdi. Çocuklardan sorumlu olan dadı ve öğretmenler, çocuklara eşlik eder ve onları korurlardı. Çocuklar, okula *paidagogos* eşliğinde gidiyordu.¹⁵³ *Paidagogos*, güvenilir köleler ya da azat edilmiş köleler arasından seçilen özel öğretmenlerdi:

CIL, X, 6561 = ILS, 199

“Tiberius Claudius Nero Germanicus ile nişanlı olan Camillus’un kızı Medullina için: Azat edilmiş köle olan Acratus, onun pedagoguydu.”¹⁵⁴

CIL, VI, 6331

“Titus’un azatlı kadını, Statilia’nın pedagogu...”¹⁵⁵

*Paidagogos*un vazifesi, çocuğu okula götürerek, onunla birlikte okulda zaman geçirmek ve onu eve geri getirmektir.¹⁵⁶ Çocuklara bakıcılık yapmak, köleye sonradan bazı avantajlar

¹⁵² Gardner, 1990, s. 398.

¹⁵³ Bonner, 1977, s. 17.

¹⁵⁴ *CIL, X, 6561 = ILS, 199: “Medullinae Camilli f(iliae) / Ti(beri) Claudii Neronis / Germanici sponsae / Acratus l(ibertus) paedagogus”*; Gardner – Wiedemann, 1991, s. 105.

¹⁵⁵ *CIL, VI, 6331: “[St]atilia T(iti) l(iberta) Tyranis / paedagoga / Statiliaes(!)”*; Hemelrijk, 2021, s. 71.

¹⁵⁶ Poynton, 1934, s. 8.

sağlayabiliyordu. Bazen efendiler, kendilerini büyüten dadılarını ve öğretmenlerini saygı ile anıyordu.

Bununla birlikte nadir de olsa bazı köleler, bakıcılık yaptıkları çocukları sırf efendilerini cezalandırmak için -bir direniş biçimi olarak- kaçırabiliyor veya onlara zarar verebiliyordu. Bu nedenle Romalılar, çocuk yaşta bile olsa özgür bir insanın bir köle dadı veya öğretmen tarafından yetiştirilmesini pek hoş karşılamıyorlardı. Tacitus bu konuda oldukça katıdır: “Şimdilerde çocuklarımızı Yunanlı bir kıza ve ona yardım eden iki erkek köleye emanet ediyoruz. Bunlar da genellikle evin işe yaramayan, değersiz köleleridir. Ne yazık ki pırıl pırıl olan çocuk zihni bu kölelerin uydurdukları öykülerle dolduruluyor...”¹⁵⁷ Bununla birlikte çocuklarına küçük yaşta Yunanca öğretmek isteyen varlıklı Romalıların bu konuda Yunanlı köleleri görevlendirmekten başka yolları yoktu. Quintilianus, bu nedenle dadı ve öğretmen seçiminde titiz davranılması gerektiğini savunmuştur: “Her şeyden önce çocuğun dadısının dilimizi iyi konuşup konuşmadığına dikkat ediniz. Paidagogosa gelince, onun da iyi bir eğitimden geçmiş olması taraftarıyım.”¹⁵⁸

Roma’da çocuklara temel olarak okuma, yazma, gramer, aritmetik ve retorik dersleri veriliyordu. Bir çocuk aile içinde ne kadar iyi bir eğitim alırsa, köle tarafından eğitilmesine o kadar az ihtiyaç duyuluyordu.¹⁵⁹ Muhafazakâr inançlarına sıkı sıkıya bağlı olan Cato, oğlunun bilgi ve öğrenim elde etmek için bir köleye borçlu hissetmesini istemediği için oğluna bu dersleri kendisi vermiştir.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Tac. dial. XXIX: “At nunc natus infans delegatur Graeculae alicui ancillae, cui adiungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus nec cuiquam serio ministerio adcommo-
datus. Horum fabulis et erroribus [et] virides [teneri] statim et rudes animi imbuuntur.”

¹⁵⁸ Malay, 2010, s. 70-71; Quint. inst. I, 1.

¹⁵⁹ Poynton, 1934, s. 12.

¹⁶⁰ Hopkins, 1978, s. 76; Poynton, 1934, s. 3.

4.6. Eğlence Hayatı ve Kölelik

Antik Roma’da gösteri ve oyunlar, toplumun işleyişinde yadsınamaz bir rol oynamışlardı. Juvenalis bu konuda: “*Oyunlar, Roma halkının yemek ile birlikte en çok arzuladığı iki şeyden biridir.*” demiştir.¹⁶¹ Gösteriler başlangıçta cenaze törenlerinde uygulanan bir ritüel olarak, dini bir karakter taşısalar da, sonradan mevcut siyasal gelişmelerle birlikte bozulmaya uğramışlar ve zaman içerisinde politik rekabet aracı durumuna gelmişlerdi. Roma, modern bir kent olarak, şehir sakinlerine pek çok hizmet ve olanak sunabiliyordu. Bu bağlamda Romalıların iş saatleri dışındaki zamanlarını geçirebilecekleri tüm sosyal alanlar, eğlence sektörü olarak adlandırılabilir.¹⁶²

Özellikle zengin ve soylu ailelerin öğleden sonralarının vazgeçilmez etkinliği olan gösterilerde en çok sergilenen oyunlar, gladyatör oyunları, atlı araba yarışları, tiyatrolar, kavga ve av gösterileri ile çeşitli yarışmalardı.¹⁶³ Roma’da Cumhuriyet devrinin sonlarında, halk sınıfları arasındaki sosyal ve ekonomik fark sebebiyle zenginler yaşamını lüks içerisinde sürdürürken, yoksul halk açlık içinde ve devletin sağladığı yardımlar sayesinde ayakta kalıyordu. Fetihlerle birlikte gelen milyonlarca köleyle oluşan ucuz iş gücü, alt sınıfların işsiz kalmasına da yol açmıştı. Bu nedenle devleti yönetenler, işsiz ve yozlaşmış olan geniş halk kitlesini, bir düzen içerisinde tutabilmek için bu tür oyunları daha fazla düzenler olmuştu.¹⁶⁴

Oyunlarda dövüştürülen gladyatörlerin büyük çoğunluğu satılmış veya köleliğe mahkûm edilen savaş esirleri ve suçlulardı. Bazı Romalı komutanlar ellerine geçirdikleri savaş esirlerinin bir kısmını arenada gladyatör olarak veya vahşi hayvanlarla dövüşmek üzere ayırırdı. Özellikle imparatorluk devrinde Roma halkının en büyük eğlencesi arenalara giderek mahkûmların veya savaş esirlerinin dövüşmelerini seyretmektir.¹⁶⁵ Bu eğlence

¹⁶¹ Iuv. sat. X, 81: “...nunc se continet atque duas tantum res anxius optat, panem et circenses.”

¹⁶² Sayın, 2020, s. 360-364.

¹⁶³ Uzunaslan, 2005, s. 22.

¹⁶⁴ Karakoç, 2015, s. 155.

¹⁶⁵ Uzunaslan, 2005, s. 30.

anlayışının giderek artması, güçlü ve kuvvetli köleleri satın alıp eğiterek arenalarda dövüştüren bazı organizatörlerin ortaya çıkmasına yol açtı. Öyle ki, bazı zenginler, yüksek dereceli memurlar ve hatta imparatorlar bile gladyatör okulları açarak kaliteli gladyatörlerin yetişmesini sağladılar. Örneğin ünlü gladyatör Spartacus, bu okullardan birinde yetiştirilmişti.¹⁶⁶

Okula alınan gladyatörler çok zorlu bir eğitimden geçiyordu. Gladyatörler, *ludus gladiatorius* adı verilen gladyatör okulunda başlarında iyi bir uzman antrenör (*lanistae*), onun emrinde görev yapan bir kılıç öğretmeni (*doctor*) ve sağlık durumlarını sürekli olarak kontrol eden bir hekim gözetiminde uzun ve sıkı bir taktik ve pratik eğitimden geçiriliyorlardı.¹⁶⁷ Gladyatörler, kendileri için özel olarak yaptırılan hücrelerde yaşıyorlar ve sıkı bir şekilde kontrol ediliyorlardı. Kaçmaya kalkışmaları durumunda çok sert cezalar alıyorlardı. Oyunların başlamasından bir gün önce gladyatörlere cellât yemeği (*cena libera*) adı verilen bir ziyafet sunuluyordu. Bu yemeğin amacı, gladyatörlerin dövüş günü en yüksek kaloriye erişmelerini sağlamaktı.¹⁶⁸

Genelde bir gladyatörün sonu er ya da geç arenada ölmekti ancak sayıları çok az olmakla birlikte bazı gladyatörler arenada çok büyük başarılar kazanmışlar ve sahiplerini büyük bir üne kavuşturmuşlardı. Böyle bir gladyatör özgürlüğüne kavuşabilir ve antrenör olabilirdi. Şüphesiz gladyatörler de diğer köleler gibi alınıp satılabilir, kiraya verilebilirdi ama bunların ücretleri son derece pahalıydı.¹⁶⁹ Diğer kölelere oranla daha imtiyazlı olan gladyatörlerin, hayatlarından memnun olduklarını söylemek oldukça güçtür. Çünkü onların kaderi, sonunda rakipleri tarafından arenada öldürülmekti. Bu nedenle bazı gladyatörlerin arenada ölmek yerine intihar ettiklerini görüyoruz. Seneca, *Epistulae* adlı eserinde Germanialı bir

¹⁶⁶ Malay, 2010, s. 116-118; MÖ 73 yılında Capua’da, yetiştirildiği okuldaki gladyatörleri okulu terk etmeleri için yönlendiren ve Roma’ya karşı bir isyan başlatan Spartacus’un isyanı, Roma’da kölelerin potansiyel gücünü göstermesi açısından oldukça önemlidir.

¹⁶⁷ Uzunaslan, 2005, s. 35.

¹⁶⁸ Uzunaslan, 2005, s. 33; Tac. *hist.* II, 88; Iuv. *sat.* XI, 20.

¹⁶⁹ Uzunaslan, 2005, s. 37.

gladyatörün kendini tuvalette boğduğunu, bir başkasının da arabaya bindirilip arenaya götürülürken başını arabanın tekerleklerinin arasına sokarak boynunu kırdığını yazmıştır.¹⁷⁰

Gladyatör oyunları kadar bir başka popüler gösteri de atlı araba yarışlarıydı. Bu yarışlar, atlar tarafından çekilen dört arabanın 7 tur boyunca yaklaşık 10 kilometrelik bir mesafede yarışmasıyla oluyordu. Atlı araba yarışçıların çoğunluğunu köleler ya da azat edilmiş köleler oluşturuyordu. Circus Maximus'ta gerçekleştirilen yarışlar, yarışçılar için oldukça tehlikeliydi. Yarışlar esnasında atların dizginleri yarışçıların boyunlarına dolanabiliyordu veya herhangi bir kaza olması durumunda bu kaza ölümle sonuçlanabiliyordu.¹⁷¹

Bunlar dışında Roma'da hamamlar da eğlence hayatının vazgeçilmez unsurlarıydı. Roma'da hamamların, sosyal yaşam açısından oldukça büyük bir önemi vardı. Hamamlar asıl amaçlarıyla ilgili bölümlerinin dışında, spor salonu, yürüyüş alanı, kütüphane, resim sergisi ve konser salonu gibi kısımları da içerirdi. Bu nedenle hamamları, günün önemli bir kısmının geçirildiği sosyal aktivite mekânları olarak düşünebiliriz.¹⁷² Hamama gitmek, Romalıların yaşam tarzı haline gelmişti. Üstelik hamamda güzel vakit geçirmek, yalnızca belirli bir kesime özgü değildi. Küçük bir ücret karşılığında herkes hamamlara girebiliyordu. Köleler, şüphesiz hamama gelenlere hizmet etmek amacıyla orada bulunuyordu. Gelenlere masaj yapma, yağ sürme, parfüm sürme, yeme-içme servisi yapma, hamamlarda bulunan kölelerin görevlerinden bazılarıydı.¹⁷³

Romalıların eğlenceye çok düşkün oldukları bilinmektedir. Onların hayatında en az oyun, ziyafet ve müzik kadar, cinselliğin de önemli bir yeri vardı. Ovidius ve Catullus gibi ünlü

¹⁷⁰ Malay, 2010, s. 119; Sen. *epist.* LXX, 20, 1: “*Nuper in ludo bestiariorum unus e Germanis, cum ad matutina spectacula pararetur, secessit ad exonerandum corpus - nullum aliud illi dabatur sine custode secretum; ibi lignum id quod ad emundanda obscena adhaerente spongia positum est totum in gulam farsit et interclusis faucibus spiritum elisit. Hoc fuit morti contumeliam facere. Ita prorsus, parum munde et parum decenter: quid est stultius quam fastidiose mori?*”

¹⁷¹ Carcopino, 1941, s. 216; Sayın, 2020, s. 369.

¹⁷² Livraga, 2008.

¹⁷³ Deighton, 1999, s. 39-40.

Roma şairleri, cinselliği eserlerinde de kullanmışlar ve herkes tarafından beğenilen erotik şiirler yazmışlardı.

Bunun yanı sıra Roma’da fahişelik ve genelevler de oldukça yaygındı.¹⁷⁴ Roma’da fahişelik, zina olarak görülüyordu. Zina, kadının yalnızca kendisini tatmin etmek için gerçekleştirdiği bir eylemdi ve hem kadını hem de kadının birlikte olduğu erkeği aşağılayan bir hareket olarak cezalandırılıyordu. Fahişelik ise kadınların para kazanma amacıyla gerçekleştirdiği bir meslekti ve bu sebeple de kabul görüyordu. Fahişelik yapan kadınlar, kadın köleler ve onların çocukları, gayrimeşru ilişkiden doğan kız çocukları ya da sokağa terk edilen çocuklardan seçiliyordu.¹⁷⁵

5. KÖLELERDE EVLİLİK (CONTUBERNIUM)

Roma’da kadın ve erkek arasında yaşanan bazı birliktelikler, onların devamlı bir arada yaşamalarına karşın yasal bir evlilik olarak sayılmaz ve hukuki sonuçlar doğurmazdı. Görünüşte evliliğe benzeyen bu birlikteliklerin, *ius civile* hükümlerine göre hiçbir geçerliliği yoktu.

Roma’da kölelerin herhangi bir hak ehliyeti bulunmadığı ve hukuken mal statüsünde oldukları için, kurdukları birliktelikler de evlilik olarak görülüyordu. Bu nedenle hem kölelerin birbirleriyle, hem de doğuştan hür olan kişilerin kölelerle evlenemeyecekleri kabul edilmişti. Geçerli görülmeyen bu tür birlikteliklere *contubernium* adı verilmiştir.¹⁷⁶ Bunun yanında, askerler ve köleler arasında yaşanan birliktelikler de *contubernium*du.¹⁷⁷ Özgürler

¹⁷⁴ Hallett – Skinner, 1997, s. 66.

¹⁷⁵ Deighton, 1999, s. 70-71.

¹⁷⁶ Dig. Ulp. XVI, 3, 27; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 309; Ceylan, 2010, s. 79; Finley, 1970, s. 287; Kabaagaç – Alovera, 1995, s. 131; Hersch, 2010, s. 28.

¹⁷⁷ CIL, II, 491: “*L. Maelonius Aper vet. bf. cos. leg. VI Victr. = Maeloniae Caesiola et Maelia Libertae*”; CIL, VIII, 6309: “*T. Claudius Cilius eq. alae Panon. = Claudiae Prigimenia et Fortunata libertae*” CIL, X, 3628: “*C. Silius Fortis vet. (Mis.) = Siliae Macaria et Onesime libertae*”; CIL, XI, 42: “[*NN mil. Rav.*] = *Cale et Saturnina libertae*”; CIL, XI, 47: “[*Caetronius*] *Macer n[au]fjylax III Fortuna = Caetronia Afrodisia et*

ve köleler arasında evliliğin yasal bir çerçevede gerçekleşmesinin kabulü için gerekli olan koşullar bulunmuyordu. Bu tür ilişkiler evlilik olarak görülmeyp, fiilen aile ve akrabalık bağı oluşturmayan birleşmelerden ibaretti.¹⁷⁸ Bu birliktelikler, hukuki olmamakla birlikte, cezalandırılması da söz konusu değildi. Augustus dönemine kadar Roma toplumunda olağan karşılandığı anlaşılmaktadır.¹⁷⁹ Bununla birlikte kölelerin bir aile kurması ve yapmış oldukları bu birliktelikler, efendilerinin lehine olan bir durumdu. Nitekim bir köle, aile içinde mutlu ve huzurlu olduğu sürece daha istekli ve verimli çalışabilirdi.¹⁸⁰

Contubernium evlilikler hukukun geçerli olmadığı için, bu birlikteliklerde tarafların birbirine karşı nafaka veya bakım gibi yükümlülükleri de yoktu. İki kölenin birlikteliğinden doğan çocuklarda anneye bağlılık kuralı vardı. Yani köle bir kadından doğan çocuk da köle olarak kabul edilirdi.¹⁸¹ Özgür bir kadın, kendisine ait olmayan köle ile köle sahibinin izni olmaksızın *contubernium* bir ilişki içine girerse köle konumuna düşer ve böyle bir ilişkiden dünyaya gelen çocuk, annesi başlangıçta özgür olmasına karşın köle sayılırdı.¹⁸² Özgür bir erkekle köle bir kadın arasında yaşanan *contubernium* ilişkilerin son bulması durumunda kadın, erkeğin mirasından faydalanamaz ve herhangi bir mal talebinde bulunamazdı.¹⁸³

Kölelerin azat edilmeleriyle birlikte hürriyetlerini kazanmaları sonucunda bu birlikteliklerin, normal bir evlilik haline dönüştüğü kabul edilirdi. Kölesi ile evlenmek isteyen erkekler onları azat ederek evlenebiliyordu fakat özellikle Cumhuriyet dönemi öncesinde Roma’da doğuştan hür olanlarla azatlıların evlenmesi uygun görülüyordu. Efendi durumunda olan bir kadın ile onun azatlı kölesinin evlenmesinin, toplum içinde herkese kötü örnek olduğu

Fortunata libertae”; *CIL*, XI, 88: “*Phallaeus Dioclis f. guber. (Rav.) = Pieris et Nice l(ibertae)*”; Phang, 2000, s. 256: Yazıtlarda askerlerin, birden fazla köle kadınla *contubernium* bir ilişki içinde olduğu görülüyor.

¹⁷⁸ Suet. *Vesp.* 3; Dixon, 1992, s. 53.

¹⁷⁹ Gönenç, 2010, s. 103.

¹⁸⁰ Kölelerin birliktelikleri ve bu birliktelikler sonucunda oluşan aile bağları, mezar taşlarında zaman zaman dile getirilmiştir. *CIL*, VI, 6469; *CIL*, VI, 6619; *CIL*, VIII, 20084; bu mezar taşlarının örneklerindendir. Edmondson, 2011, s. 348.

¹⁸¹ Dixon, 1992, s. 53.

¹⁸² Gönenç, 2010, s. 141-142.

¹⁸³ Dixon, 1992, s. 54.

düşünülmüyordu.¹⁸⁴ Ulpianus’a göre “eğer efendi bir kadın, kendi azatlısıyla yaptığı evliliği onurlu sayacak kadar kendini küçültmüştü, bu durum araştırmayı yapan hâkim tarafından yasaklanmamalıdır.”¹⁸⁵

Roma’da geçerliliği kabul görmeyen bir başka evlilik çeşidi ise *concubinatus*.¹⁸⁶ *Concubinatus*, kadın ile erkeğin bir arada evliymiş gibi yaşadığı, nikâhsız birlikteliklere verilen isimdi.¹⁸⁷ *Concubinatus* olan ilişkilerde kanunen tanınmış bir evlilikteki gibi kadın ile erkeğin birbirlerine karşı yerine getirmesi gereken sorumluluklar dikkate alınmıyordu. Roma hukuku bir erkekle birliktelik yaşayan kadınları iki gruba ayırmıştı. Bu kadınlardan *matron* ya da aile reisi kadın, evliliğini yasal olarak gerçekleştirmiş, Roma vatandaşı bir babanın kızı olan şerefli ve itibarlı bir kadındı. İkinci grupta yer alan kadınlar ise yan eş ya da ikinci eş olarak adlandırılan kadınlardı. *Concubinatus* olarak isimlendirilen bu ilişkiler, işte bu ikinci gruptaki kadınlar ile kuruluyordu.¹⁸⁸ *Concubinatus* bir ilişkide, erkekler; genellikle fahişeler, aktrisler veya bunların çocuklarıyla birlikte yaşıyordu.¹⁸⁹ Bu tür ilişkilerdeki kadınlar, kız arkadaş veya metres anlamına gelen *amica* olarak adlandırılıyordu.¹⁹⁰ Bu kadınların babalarının Roma vatandaşlığı bulunmuyordu ve bu kadınlar ikinci sınıf olarak nitelendiriliyordu. Köleler, azatlı kadınlar, yabancı kadınlar, gayrimeşru ilişkiden doğmuş olan kadınlar da ikinci sınıf kadın statüsündeydi.¹⁹¹ Evli olan erkekler için *concubinasının* (odalığının) olması hoş karşılanmıyordu. Plautus kız kardeşinin de böyle bir ilişki içinde olduğunu belirterek, evli bir kadınla metres arasındaki ayrıma işaret etmiş ve bir metresin içinde bulunduğu ilişkiyi utanç verici olarak nitelendirmiştir.¹⁹²

¹⁸⁴ Ceylan, 2010, s. 80.

¹⁸⁵ Dig. Ulp. XXIII, 2, 13: “Si patrona tam ignobilis sit, ut ei honestae sint vel saltem liberti sui nuptiae, officio iudicis super hoc cognoscentis hae prohiberi non debent.”

¹⁸⁶ Plaut. *Poen.* 102: “Illam minorem in concubinatum sibi.”

¹⁸⁷ Kabağaç – Alover, 1995, s. 111.

¹⁸⁸ Bierkan – Sherman – Stocquart, 1907, s. 317.

¹⁸⁹ Suet. *Nero.* 28.

¹⁹⁰ Quint. *inst.* IX, 4, 99.

¹⁹¹ Bierkan – Sherman – Stocquart, 1907, s. 318.

¹⁹² Plaut. *Trin.* 3, 2.

6. KÖLE - HÂKİMİYET İLİŞKİSİ VE KÖLE HAKLARI

Roma'da aile içi hâkimiyet, *patria potestas* terimi ile karşılık buluyordu. Dar anlamda babaya ait olan gücü, iktidarı ve yönetim hakkını ifade eden *patria potestas*, geniş anlamda ise aile reisi olan *pater familias*ın ailesine dâhil olan tüm çocukların, torunların, bu ailenin üyesi olan diğer kişilerin ve kölelerin üzerindeki hâkimiyeti tanımlıyordu.¹⁹³ Başka bir ifade ile yasal bir evlilik sonucunda doğmuş olan *filius familias* (erkek çocuklar), *filia familias* (kız çocuklar) ve evlat edinilerek aileye giren kişiler üzerinde *pater familias*ın adeta sınırsız olarak nitelendirilebilecek iktidarına *patria potestas* deniyordu.¹⁹⁴

Aile reisi anlamına gelen *pater familias*, aile babası olabildiği gibi, ailenin büyükbabası da olabilirdi. Ailenin bütün üyeleri, *pater familias*ın *patria potestas* hâkimiyeti altında eşit konumdaydı. *Pater familias*ın eşi üzerinde kurduğu hâkimiyete *manus*, köleleri üzerinde kurduğu hâkimiyete *dominium* (mülkiyet hakkı) deniyordu fakat bütün bu güç hukuken daha geniş ve tek bir anlamı ifade ederek, *patria potestas* kavramı altında toplanmıştır.¹⁹⁵

Pater familias olmanın iki şartı vardı. Bunlar; *patria potestas* altında olmamak ve erkek olmaktı. Bir erkeğin *pater familias* olabilmesi için, yaşının, evlilik durumunun veya çocuk sahibi olup olmamasının herhangi bir önemi yoktu. *Pater familias*, bir Roma vatandaşının kullanabileceği bütün hakları kullanabiliyordu. Bu haklar askerlik yapma hakkı, seçme ve seçilme hakkı, evlenebilme hakkı gibi haklardı. *Pater familias*ın aile fertleri üzerindeki hâkimiyeti mutlakı. Bu hâkimiyet öylesine güçlüydü ki, *pater familias*ın, istemesi durumunda aile bireylerini aç ve açıkta bırakma, onları satma ya da öldürme yetkisi vardı. Bu yetkiye *vitae necisque potestas* adı veriliyordu ve bu yetki *pater familias* ölene kadar ve

¹⁹³ Dig. Paul. L, 16, 215: “*potestatis*” verbo plura significantur: in persona magistratuum imperium: in persona liberorum patria potestas: in persona servi dominium. at cum agimus de noxae deditione cum eo qui servum non defendit, praesentis corporis copiam facultatemque significamus. in lege atinia in potestatem domini rem furtivam venisse videri, et si eius vindicandae potestatem habuerit, sabinus et cassius aiunt.”

¹⁹⁴ Dig. Ulp. I, 6, 4; Gell. I, 12, 61; Sachers, 1949, s. 2135; Nicholas, 1970, s. 789; Peck, 1898; Ayiter, 1963, s. 42; Erdoğan, 1995, s. 121.

¹⁹⁵ Gell. II, 24, 2.

Roma vatandaşı olduğu müddetçe geçerliydi.¹⁹⁶ Bir diğeryandan köleler ve ailenin diğery bireyleri tarafından işlenen hırsızlık, hakaret gibi bazı suçların cezalandırılması da *pater familias*ın yetkisindeydi.¹⁹⁷

*Pater familias*ın bu sınırsız gücünün en temel göstergesi, hayat ve memet hakkına sahip olmasıydı yani *pater familias*, istediğinde aile bireylerini ve kölelerini öldürebilirdi.¹⁹⁸ Ayrıca *pater familias*ın, hâkimiyeti altındaki aile üyelerini ya da çocuklarını *mancipatio* yoluyla satma hakkı vardı. Çocuğun ülke dışına satılması halinde, çocuk köle oluyordu. Ülke içine satılması durumunda ise vatandaşlık hakkını korumaya devam etse bile, kendisini satın alan kişinin yanında tam özgür olmayan bir statü alıyordu.¹⁹⁹

Köle sahiplerinin, ev içindeki eşyalar ve taşınmaz mallar üzerinde de mutlak bir hâkimiyeti vardı. Hukuki olarak şahıs sayılmayan köleler, hem eşya hukukuna, hem de borçlar hukukuna göre taşınır mal olarak görölüyordu. Bu nedenle köle sahibi, köle üzerinde satma, kiralama, bağışlama ve rehin verme gibi her türlü hukuki işlemi yapmaya yetkiliydi. Benzer şekilde, efendi, kölesinin şahsı üzerinde de mutlak bir tasarruf yetkisini elinde bulunduruyordu.²⁰⁰ Köle sahibinin *res mancipi* (eşya) olarak görülen köle üzerindeki bu egemenliğine *dominica potestas* deniyordu. Efendi bütün bu hâkimiyeti karşısında köleye sadece asgari düzeyde barınak, yemek ve giyecek sağlıyor veya hasta olduğunda onu tedavi ettiriyordu. Bunları yapması hukuki bir zorunluluktan değil, sosyal normlar neticesinde oluyordu. Köle, üzerindeki bu hâkimiyet hakkının sona ermesi halinde özgürlüğünü kazanabilirdi. Bu durum,

¹⁹⁶ Gell. I, 12, 61; Peck, 1898; Berki, 1957, s. 112-114; Westermann, 1955, s. 69.

¹⁹⁷ Gaius. inst. IV, 75: “Ex maleficio filiorum familias seruorumque, ueluti si furtum fecerint aut iniuriam commiserint, noxales actiones proditae sunt, uti liceret patri dominoe aut litis aestimationem sufferre aut noxae dedere. erat enim iniquum nequitiam eorum ultra ipsorum corpora parentibus dominisue damnosam esse.”; Long, 1859, s. 874, Nicholas, 1970, s. 789.

¹⁹⁸ Peck, 1898; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 328; Erdoğan, 1995, s. 122; Berki, 1957, s. 114.

¹⁹⁹ Koschaker – Ayiter, 1977, s. 328: *Pater familias*ların, çocuklarını *mancipatio* yoluyla satmalarının kötüye kullanılması nedeniyle, XII Levha Kanunları’nda erkek çocuğun üç defa, kız çocuğun bir defa satılmasının, *patria potestas*ın o çocuk için sona erdiği hükmü yer almıştır.

²⁰⁰ Erişgin, 2012, s. 1412.

efendinin kölesini azat etmesi sonucunda mümkün olurdu. Azat edilmiş olan köle, özgürlüğünü kazanmasıyla beraber Roma vatandaşı olurdu.²⁰¹

Kölelerin efendileri ile kurdukları ilişkiyi, onlara olan yakınlık dereceleri belirliyordu. Bu nedenle ev köleleri, her an efendilerinin yanında olduğu için kırsal kölelere göre daha şanslıydı. Efendisinin ve onun *familiasının* gündelik hayatının ayrılmaz bir parçası olan ev kölelerine daha fazla sorumluluk veriliyor, bunun karşılığında da efendilerine en fazla sadakat gösteren köleler de ev köleleri arasından çıkıyordu.²⁰²

Roma’da bir kişinin miras bırakabilmesi için hak ehliyetine sahip olması gerekiyordu. Dolayısıyla köleler miras bırakamazdı. Mirasçı olma konusunda ise köleler, herhangi bir hak ehliyetine sahip olmamakla birlikte kısmi olarak fiil ehliyetine sahipti. Bir köle efendisinin iznini almak şartıyla mirasçı olabiliyordu fakat kölelerin yapmış olduğu hukuki işlemler doğrudan doğruya efendisine ait oluyordu.²⁰³ Yani kölenin miras yoluyla bir iktisabı söz konusuysa, bu iktisab da efendisinin oluyordu.²⁰⁴ Köleler, başlangıçta efendilerine sadece bedensel faaliyetlerde bulunmak üzere bağlıydı ancak sonrasında ticari hayatın gelişmesi ile birlikte kölelerin üçüncü kişilerle hukuki işlem yapmaya başladığını ve bu işlem sonucunda elde edilen kazancın efendiye ait olduğunu görüyoruz. Bununla birlikte efendi, kölenin hukuki işlem sonucunda yapmış olduğu borçlardan sorumlu değildi.²⁰⁵

Burada Roma’nın ticari hayatında önemli bir yeri olan *peculium*dan da söz etmekte fayda var. Roma aile yapısının hâkimiyet ilişkisine dayanmasının doğal bir sonucu olarak kölelerin ve aile evlatlarının kendilerine ait bir mal varlığı bulunmasa da, kölelerin nispi bir mal varlığından bahsedilebilir. Günümüzde herhangi bir karşılığı olmayan ve *peculium* olarak

²⁰¹ Berki, 1957, s. 113.

²⁰² Malay, 2010, s. 69.

²⁰³ Günal, 1995, s. 426: Roma Hukuku’nda miras bırakma ehliyetine *testamenti factio activa*, mirasçı olabilme ehliyetine ise *testamenti factio passiva* adı verilmiştir. Önder, 1944, s. 11.

²⁰⁴ Gaius. inst. I, 48: “...quodcumque per servum acquiritur, id domino acquiritur... (Köle tarafından iktisap edilen efendisi iktisap etmiştir.)

²⁰⁵ Altop, 2002, s. 69-71.

adlandırılan bu nispi mal varlığı, hâkimiyet altındaki kişiler tarafından bağımsız bir şekilde idare edilebilecek özel bir mal varlığıydı. Bununla birlikte hâkimiyet altındaki bu kişilerin mal edinme ehliyetleri olmaması sebebiyle *peculium*, hukuki olarak hâkimiyet hakkı olan kişiye, yani *pater familias*a aitti.²⁰⁶

Kişinin sahip olduğu taşınır veya taşınmaz mallar ya da sermaye gibi anlamlara gelen *peculium*²⁰⁷, babasının aile evladına ya da efendisinin kölesine²⁰⁸ kullanması ve geliştirmesi amacıyla vermiş olduğu bir miktar para, ekonomik anlamda değeri olan bir hak ya da herhangi bir mülk olabilirdi. *Pater familias*, aileye ait haklarda yetkili olan tek kişi olduğu için kural olarak hâkimiyetinde bulunan kölesine *peculium* olarak verdiği malların sahibi olmaya devam ederdi. Köle, efendisinden *peculium* olarak teslim aldığı söz konusu para ile malların yalnızca görünürdeki sahibi olurdu. Malların tüm sorumluluğuna sahip olan *pater familias*, *peculium* olarak verdiği bu para ve malı istediğinde geri alabilirdi. Aileye ait haklar konusunda ehliyet sahibi tek kişi *pater familiastı*. Bu nedenle kölelerin, gerçekleştirmiş olduğu hukuki işlemlerden doğabilecek hakları bulunmuyordu.²⁰⁹ Eğer köle, *peculiumu* ile kendisinin yerine geçecek bir başka köle bulabilirse, azat edilebiliyordu. Bu durumda kölenin *peculiumu* efendisine devrederek özgürlüğünü satın aldığını söyleyebiliriz.

Peculium, köleye ticari bir iş yaptırmak amacıyla veriliyordu. Bu sayede kölelere verilen *peculium* Roma ticari hayatında önemli bir rol oynadı. Eğer köle efendisinden almış olduğu *peculium* ile ticari bir faaliyet yaparken borçlanırsa alacaklı, efendiye kaşı dava açıyordu.²¹⁰

Köleler, işledikleri suçlardan dolayı kamu makamları tarafından cezalandırılıyordu. Kölelere verilen cezalar, hürlere verilenlerden daha ağırdı. Bu cezalar dayak, işkence, sürgüne

²⁰⁶ Suet. *Tib.* 15; Koschaker – Ayiter, 1977, s. 279.

²⁰⁷ Dig. Ulp. XV, 1, 5, 3: “*Peculium dictum est quasi pusilla pecunia sive patrimonium pusillum.*”

²⁰⁸ Dig. Pompon. XV, 1, 4: “*Peculii est non id, cuius servus seorsum a domino rationem habuerit, sed quod dominus ipse separaverit suam a servi rationem discernens: nam cum servi peculium totum adimere vel augere vel minuere dominus possit, animad vertendum est non quid servus, sed quid dominus constituendi servilis peculii gratia fecerit.*”

²⁰⁹ Özdemir, 2005, s. 109-110; Ayiter, 1963, s. 58.

²¹⁰ Altop, 2002, s. 72-73.

gönderilme hatta öldürme gibi cezalardı. Kölenin işlediği suçlardan efendisi sorumlu tutuluyordu (*actio noxalis*). Suç işleyen kölesi nedeniyle kendisine dava açılan efendi, suçtan zarar görene köleyi teslim ederdi.²¹¹

Köleler askerlik yapamıyordu. Askerlik, kölelerin özenle uzak tutulduğu mesleklerin başında geliyordu. O kadar onurlu bir görevdi ki, bu onur kölelere verilemezdi. Roma yasaları gereğince bir kişi kendi adına askerlik görevi yapması için başka birini vekâleten gönderebilirdi ama bu kişi asla bir köle olamazdı. Romalılar sadece ülkelerinin tehlike içinde olduğu dönemlerde kölelerden asker olarak yararlanmak için onları önce azat etmişler, daha sonra askere almışlardır.²¹²

²¹¹ Bozkurt, 1981, s. 94.

²¹² Malay, 2010, s. 142-149.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ANTİK ROMA'DA KADIN KÖLELER

1. ANTİK ROMA KADINININ GENEL DURUMU

1.1. Kız Çocukları

Kız çocukları (*filia familias*), aileye doğumla dâhil oluyordu ve ailedeki erkek çocuklar ya da evlat edinme yoluyla aileye girenlerle benzer hukuki durumdaydı. Kız çocukları da diğer tüm aile üyeleri ve hatta köleler gibi *pater familias*ın hâkimiyetindeydi. Evlenmemiş kız çocuğunun kaderi, tıpkı erkek çocuk gibi bütünüyle babanın yetkisindeydi. *Pater familias* tarafından satılabilir veya öldürülebilirdi.²¹³ Bu sebeple Roma'da özgür doğan tüm kız çocuklarının *alieni iuris* olarak bütün hak ehliyetlerinden yoksun olduğunu söyleyebiliriz.²¹⁴

Roma'da yeni doğmuş olan çocukların, özellikle de kız çocuklarının öldürülmesi veya ölüme terk edilmesi yaygın bir durumdu.²¹⁵ Bu durumun gerçekleşmesine karar veren kişinin *pater familias* olduğu aşîkârdır. Çünkü *patria potestas* kapsamında *pater familias*ın böyle bir hakkı vardı. Yeni doğmuş olan çocuklar genelde boğazlanarak, suda boğularak öldürülüyor veya çöle bırakılarak ölüme terk ediliyordu. Ölüme terk etmek veya mirastan mahrum etmek sadece *pater familias*ın tasarrufundaydı.²¹⁶ Bazen bu konuda annenin de rızası alınırdı ancak bunun için annenin başka çocuk yetiştiremeyecek durumda olması gerekiyordu. Bir kadının, kendi çocuğunu, kocasının izni olmadan ölüme terk etmesi durumunda, kocası tarafından cezalandırılacağı kabul edilirdi.²¹⁷ Bazı kadınların, kız çocuklarını ölüme terk edilmemesi için erkek çocuğu gibi yetiştirdiği oluyordu. Bununla birlikte, pek çok yazıt ve antik

²¹³ Couch, 1894, s. 42.

²¹⁴ Gönenç, 2010, s. 53.

²¹⁵ Gardner, 1986, s. 156; İpek, 2017, s. 330.

²¹⁶ Gardner, 1986, s. 156.

²¹⁷ Gardner – Wiedemann, 1991, s. 98.

kaynakta, babalarının öldürmüş olduğu çocuklar için annelerinin ne kadar üzüldüğünü görmek mümkündür:

CIL, VI, 8517 = ILS, 1660

“Vefat etmiş Philete’nin ruhuna: Ordu maliyesi işlerine bakan Hesychius’un haznedarı Epitynchanus’un en tatlı kızı sadece 6 yıl yaşadı ve doğum gününde 7 yaşına girdiği gün öldü.”²¹⁸

Doğumundan 8 gün sonra kız çocuklarına isim verme merasimi yapılıyordu. Bu sürenin nedeni özellikle doğduktan sonraki ilk haftada bebeğin ölme ihtimalinin yüksek olmasıdır. Merasim esnasında çocuğun boynuna *amulet* adı verilen bir muska asılıyordu.²¹⁹ Kız çocuklarının, bu muska sayesinde şeytanın kötü güçlerinden korunacağına inanılıyordu. Romalılara göre bunun nedeni çocukların, kötü etkiler karşısında kendilerini büyükler gibi savunamayacak olmasıydı.²²⁰ Kız çocukları 12 yaşına gelmeden önce kendisine bir vasi tayin ediliyordu. Başlangıçta bu vasinin çocuk üzerindeki hakkı *patria potestas* yakındı ancak daha sonra bu hakkın çocuğun himayesi ve eğitilmesi ile sınırlı olduğunu görüyoruz.²²¹

Romalı bir kadın için çocuk doğurmak ne kadar önemliyse, çocuklarını iyi yetiştirmek de o kadar önemliydi.²²² Roma, kız çocuklarını iyi yetiştirmek konusunda kadınları teşvik ediyordu. Kız çocukları, gelecekte kendileri de çocuk yetiştireceği için eğitmekten mahrum bırakılmazlardı. İlk eğitimlerini evde alan kız çocukları, okuma-yazma öğreniyorlardı fakat onların eğitimi, erkek çocuklarının eğitimi gibi yaygın değildi. Özellikle yoksul olan ailelerin

²¹⁸ *CIL*, VI, 8517 = *ILS*, 1660: “*Dis Man(ibus) / Philete / Epitynchanus / Hesychi / dispensatoris / fisci castrensis / arcarius filiae / dulcissimae quae / vixit ann(os) VI obi(i)t / natali suo intrans / annum sept<i=V>mum*”; Gardner – Wiedemann, 1991, s. 99; *Ov. met.* IX, 679-680; “*Invitus mando: pietas, ignosce necetur. Dixerat, et lacrimis vultus lavere profusis.*”

²¹⁹ *Plin. nat.* XXIX, 19; İpek, 2017, s. 325: Erkek çocuklarına ise *bullae* adı verilen bir mühür takılıyordu.

²²⁰ *Amm.* XIX, 12, 14; *Plut. Rom.* 20, 3.

²²¹ Gönenç, 2010, s. 53.

²²² *Tac. Agr.* IV, 2; IV, 4.

kız çocukları genellikle ev işlerini öğrenmek üzere yetiştirilirdi ve erkek gibi çalışmak zorunda kalırlardı.”²²³

1.2. Evli Kadın

Romalıların inancına göre kadın ve erkek, kanunlar doğrultusunda bir aile kurarak birlikte yaşamalıydı. Bu durum, aile kurumunun yasal bir temele dayanması açısından önemliydi. Nitekim Romalılar evlenmeyi, *ortak bir hayatı paylaşmak amacıyla kadın ve erkeğin birlikte yaşaması* olarak tanımlıyorlardı. Romalılar için evlilik, yalnızca kadın ve erkek arasında gerçekleşen yasal bir birliktelik olmayıp, aynı zamanda bu birliktelikten doğacak olan çocukları da yakından ilgilendiren bir durumdu.²²⁴ Roma’da evlilik, *matrimonium* olarak adlandırılıyordu. *Matron* kelimesi, çocuk doğurmamış olsa da, bir erkek ile evlenen kadına evlilik devam ettiği müddetçe verilen isimdi. Kadın, çocuk sahibi olmasa bile eğer ileride çocuk sahibi olmayı istiyorsa *mater* (anne) unvanı alıyordu.²²⁵ Başlangıçta Roma hukuku, evlilik dâhilinde doğmuş olan çocukları annenin statüsüne ait kabul ediyordu. Bu sebeple kökü *mater* kelimesine dayanan *matrimonium* kelimesi, daha sonradan *pater familias* lehine değişmiş olsa da, aslında anne soyundan gelenler anlamını ifade ediyordu.²²⁶

Roma’da, evlenerek kocasının sosyal statüsüne bağlanan kadın, çocukluğundan itibaren uygun bir evlilik yapmak üzere hazırlanıyordu. Evlendiğinde bir başka aileye dâhil olan kadının kendi ailesiyle olan bağı kesiliyordu. Roma ailesi, hâkimiyete dayalı bir aile olduğu için, bu durumda kadın, yeni ailesinde, eğer kocası *pater familias* ise kocasının; kocasının babası *pater familias* ise, kocasının aile babasının hâkimiyeti altına girmiş oluyordu. Aksi takdirde kocasının ailesi dışında kalan kadının ne kocası ne de çocukları arasındaki ilişkiler hukuken bir önem taşıymıyordu.²²⁷ Bahsi geçen durum, *manuslu* bir evlilik söz konusu

²²³ Gönenç, 2010, s. 54.

²²⁴ Dig. Ulp. I, 1, 1, 4: “*Ius naturale est,... hinc descendit maris atque feminae coniunctio, quam nos matrimonium appellamus, hinc liberorum procreatio, hinc educatio...*”

²²⁵ Gell. XVIII, 6, 319.

²²⁶ Ceylan, 2010, s. 55.

²²⁷ Gönenç, 2010, s. 55.

olduğunda geçerli oluyordu. Toplumdaki değişen dinamiklerle beraber *manussuz* evliliklerin yaygın hale gelmesiyle evli kadının durumu nispeten düzelmiş olsa da, kadın yine bağımsız bir statü alamıyordu. Çünkü kadın *manussuz* bir evlilikte bu defa da kendi aile babasının *patria potestası* altında kalmaya devam ediyordu.²²⁸

Roma'da evlenecek olan kadının bekâreti büyük önem taşıyordu. Namuslu ve iffetli olan kadınlar toplum içinde daima daha fazla itibar görüyordu.²²⁹ Bu durum Roma yazıtlarında da dile getirilmiştir.

CIL, VI, 23773 = ILS, 8441

***“Titus Flavius Flavianus, 25 yıl, 5 ay, 25 gün yaşayan Papinia Felicitas için
bu anıtı dikti. O, kıyaslanamayacak kadar erdemli ve iffetli bir eştı.”***²³⁰

Kadının namusuna bu denli önem verilmesinin sebebinin, toplum gözünde itibarlı olan kadınların hem eş, hem de anne olarak çocuklarını da iyi yetiştireceği düşüncesi olduğunu söyleyebiliriz.

²²⁸ *Manus*: El, güç, dinçlik gibi anlamlar taşıyan *manus* kelimesi, daha geniş bir ifadeyle hâkimiyet, babanın kızı üzerindeki ya da kocanın karısı üzerindeki hâkimiyeti anlamlarına gelmektedir. Aslında, geleneksel olarak kadın da erkek de baba egemenliği altında (*patria potestas*) bulunurdu fakat yalnızca kadınlar *manus* altına girerlerdi. Roma'da evlilikler, *manuslu* ve *manussuz* olmak üzere iki farklı biçimde yapıldı ancak evlenme ile *manus* altına girmek aynı şeyler değildi. *Manus*, kadının tüm mal varlığı ile kocasının hâkimiyeti altına girmesi demekti ve evliliğin sona ermesi durumunda bile *manus* devam etmekteydi veya tam tersi olarak evliliğin gerçekleşmesinden önce de *manus* kurulabilirdi. Gaius. *inst.* I, 109: “*Sed in potestate quidem et masculi et feminae esse solent; in manum autem feminae tantum conveniunt.*”

²²⁹ Hezser, 2005, s. 75.

²³⁰ *CIL*, VI, 23773 = *ILS*, 8441: “*D(is) M(anibus) / Papinae Felicitat(i) / quae vix(it) an(nis) XXV / mens(ibus) V dieb(us) XXV / T(itus) Flavius Flavianus / coniugi sanctissimae / castissimae / incomparabili / feminarum / fecit*”; Knapp, 1996, s. 59.

1.3. Mater Familias

Mater familias terimi, anne veya birden fazla çocuk doğuran kadın gibi anlamlara geliyordu. Bu terim, aile anası gibi bir anlam taşısa da, aslında *pater familias* kavramının karşılığı gibiydi. Önceden yalnızca *pater familiasın manusuna* bağlı olan evli ya da dul kadın²³¹ anlamlarında kullanılmış olan bu kavramın anlamı zaman içerisinde biraz daha genişlemiştir. Çünkü *manusa* bağlı bulunan tek kadın, *pater familiasın* kendi karısı değildi. Buna göre *mater familias*, *pater familiasın* oğullarının ve torunlarının eşlerini, hatta kocalarının ölümünden sonra dul kalan gelinleri bile ifade eden bir kavram haline gelmiştir. Bir başka ifadeyle *pater familiasın* karısı olsun ya da olmasın, *patria potestas* altındaki bütün kadınlar *mater familias* olarak kabul ediliyordu.²³²

Mater familias, *pater familiasa* eş değer bir güç değildi. *Pater familiasın* sahip olduğu hukuki statünün aksine kadının toplumsal statüsünü ifade eden bir kavramdı. *Mater familias*, *pater familiasın* olmadığı ya da öldüğü durumlarda, çocukları üzerinde otorite kurmaya çalışsa da, onun, *patria potestas*a eş değer nitelikteki bir hâkimiyete sahip olduğunu söyleyemeyiz. Bu sebeple *mater familias*, hiçbir zaman hukuki bir statü taşımamıştır.²³³

Bir evlilik değerlendirildiğinde doğal olarak kocanın karşısında yer alan bir kadından da söz etmek gerekecektir. Burada karşımıza çıkan ilk kavram evli kadın anlamına gelen *uxor*dur. Hukuki metinlerde *uxorun* dışında *matron* ve *mater familias* olarak iki kavramdan daha söz edilmektedir.²³⁴ Bu iki kavram zaman zaman birbirlerinin yerine kullanılsa da, *mater familias* kavramının daha geniş bir anlamı ifade ettiği açıktır. Roma toplumu için *mater familias*, daima saygı gösterilen ve itibar gören bir kadındı. Bu sebeple köleler, yabancılar, fahişeler, ve zina suçu işleyenler *mater familias* olamazdı. Bu hususta belirleyici olan, kadının evlenmiş, boşanmış, dul, çocuklu ya da çocuksuz olması değil, davranış şekli ve erdemli

²³¹ Cic. *top.* III, 14; Kunkel, 1930, s. 2183.

²³² Dig. Ulp. I, 6, 4; Gell. XVIII, 6; Berki, 1957, s. 116.

²³³ Orhan, 2019, s. 112-113.

²³⁴ Orhan, 2019, s. 113.

olmasıdır. Ulpianus tarafından, *mater familias* terimiyle şerefli olan kadının anlaşılması gerektiği ifade edilmiş ve şu tanımlamalar yapılmıştır:

“...*Mater familias* ile iyi üne sahip olan şerefli kadın anlaşılmalıdır.”²³⁵

“...*Mater familias* olarak, onursuz yaşamamış olan kadını anlamalıyız. Evli ya da boşanmış olması, doğuştan özgür ya da azatlı olması önemli değildir zira ne evlilik durumu ne de doğum yapmak *mater familias* olmayı sağlar, bunu sağlayan iyi ahlaktır.”²³⁶

Roma’da kadın, parçası olduğu toplumda statüsüne göre konumlandırılmış ve bu anlamda *mater familias* olmak, ulaşılabilecek en üst mertebe olarak görülmüştür.²³⁷ *Mater familias* kavramı, özellikle Augustus döneminde evli ya da boşanmış, özgür veya azatlı olan bütün kadınların erişmek istediği bir statü halini almıştır. Bu döneme ait bir yazıtta, Murdia adındaki bir kadın için oğlu tarafından toplum önünde övgüler yağdırıldığı görülmektedir:

CIL, VI, 10230 = ILS, 8394

“...*O halde benim sevgili annem, tevazu, dürüstlük, iffet, boyun eğme, yün işçiliği, çalışkanlık ve güvenilirlik açısından diğer kadınlardan daha fazla övgüyü hak ediyor.*”²³⁸

²³⁵ Dig. Ulp. XLIII, 30, 3, 6: “...cum audis matrem familias, accipe notae auctoritatis feminam”

²³⁶ Dig. Ulp. L, 16, 46, 1: “...matrem familias” accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores.”

²³⁷ Orhan, 2019, s. 114.

²³⁸ *CIL, VI, 10230 = ILS, 8394*: “Murdiae L(uci) f(iliae) matris... eo maiorem laudem omnium carissima mihi mater meruit quod / modestia probitate pudicitia o<b=P>sequio lanificio diligentia fide / par similisque ceteris prob{e}is femin{e}is fuit neque ulli cessit vir/tutis laboris sapientiae periculorum praecipuam aut certe.”; Clark, 1981, s. 210; Gönenç, 2010, s. 152-153.

İffetli ve çalışkan olmasıyla övülen Postumia Matronilla isimli bir kadınla ilgili ise şu ifadeler yer alır:

CIL, VIII, 11294 = ILS, 8444

“Ölülerin ruhlarına! Emsalsiz bir eş, iyi bir anne, sadık bir büyükanne, saf, dindar, çalışkan, tutumlu, verimli, dikkatli, özenli, güvenilir ve sadece bir kocası olan Postumia Matronilla burada yatıyor. O 53 yıl, 5 ay, 3 gün yaşadı.”²³⁹

1.4. Anne

Roma’da evliliğin temel amaçlarından biri çocuk sahibi olmak ve çocuk yetiştirmektir. Bu nedenle kadınların hamile kalması, erken yaştaki ölümlerin böylesine fazla olduğu bir toplumda genellikle arzu edilen bir durumdur. Çocuk sahibi olmak soyun devam ettirilmesine ilişkin bir konu olduğu için bir kadından çok sayıda çocuk doğurması istenirdi. Kısırlık bir boşanma sebebi olup, erkeğin kısırlığına bağlı olarak kadının çocuk sahibi olamaması durumunda, kadın soyunu başka birisiyle devam ettirmek amacıyla, kocasına boşanmayı önerebiliyordu.²⁴⁰ Bu durum, evlilik dışı birliktelikler için geçerli değildi. Bunun yanında Roma toplumunda çocuk sahibi olma isteğinin başka nedenleri de vardı. Çocuk yapmak; çocukların gelecekte ebeveynlerine destek olması, mal varlığının miras olarak aynı soy içerisine aktarılması ve gelecekte orduya destek olunması açısından önemliydi.²⁴¹ Iuvenalis,

²³⁹ *CIL, VIII, 11294 = ILS, 8444: “D(is) M(anibus) s(acrum) / Postumia Matronilla inco(m=N)pa/rabilis coniux mater bona avia / piissima pudica religiosa laborio/sa frugi effica(n=X)s vigilans sollicita / univir(i)a unicuba [t]otius industriae et fidei / matrona vixit annis n(umero) LIII mensibus n(umero) V diebus tribus.”; Hemelrijk, 2021, s. 19.*

²⁴⁰ *CIL, VI, 1527, 31670; Gönenç, 2010, s. 40.*

²⁴¹ Frier, 1994, s. 318; Gardner – Wiedemann, 1991, s. 96.

bu hususa ilişkin: “Ülkeye ve ülke halkına memleket için uygun, tarlalarda işe yarayan, savaşın ve barışın her aşamasında faydalı olan bir yurttaş vermeniz çok güzel.” demiştir.²⁴²

Tıbbi imkânların yetersiz olması nedeniyle hamile kadınlar doğum esnasında ciddi sorunlarla karşılaşabiliyordu. Düşük yapma, bebeğin sakat doğması veya doğum sonrasında bebeğin ölmesi bu sorunların başında gelmektedir.²⁴³ Bu duruma sebep olan en büyük etken kurşun zehirlenmesidir. Romalılar; yemek yedikleri kaplar, kozmetik ürünleri, şaraplar ve kurşundan üretilmiş borulardan akan sular vasıtasıyla kurşuna maruz kalıyorlardı. Romalıların doğumlarından itibaren maruz kaldığı kurşun zehirlenmesi, üreme yeteneklerini de, hayat şekillerini de olumsuz şekilde etkiliyordu.²⁴⁴

Erken yaşta ölen çocukların aileleri tarafından sıklıkla mezar anıtlarında anıldığını görüyoruz:

CIL, VI, 28044 = ILS, 8191

“Ölülerin ruhları için! Beklenmedik bir şekilde ölen bir bebek olan Lucius Valerius'a. Henüz net olmayan bir kaderin işareti olarak gecenin altıncı saatinde doğdu. 71 gün yaşadı. Gecenin altıncı saatinde öldü. Umarım ailen mutlu olabilir.”²⁴⁵

²⁴² Iuv. sat. XIV, 68-72; “*Illud non agitas, ut sanctam filius omni, aspiciat sine labe domum uitioque carentem? Gratum est quod patriae ciuem populoque dedisti, si facis ut patriae sit idoneus, utilis agris, utilis et bellorum et pacis rebus agendis.*”; Gardner – Wiedemann, 1991, s. 96.

²⁴³ Gönenç, 2010, s. 41.

²⁴⁴ Gönenç, 2010, s. 42.

²⁴⁵ CIL, VI, 28044 = ILS, 8191: “*Post titulo(!) / quoquovers(us) p(edes) III / dis Manibus / sacrum / L(ucio) Valerio infanti / raptus qui est subito / quo fato non scitur / natus noctis h(ora) VI / vixit diebus LXXI / abi(i)t noctis {ab} h(ora) VI / quisquis eum laesit / sic cum suis valeat / in fronte{s} duo p(edes) ter(nos) / et in latera(!) duo p(edes) ter(nos)*”; Harvey, 2016, s. 82.

CIL, VI, 17313 = ILS, 8487

“6 ay 3 gün yaşayan, henüz konuşmayı öğrenmemiş en tatlı, en hoş bebek Eucopio'nun ölülerinin ruhlarına! Köle olarak doğan Terminalis ve ailesi Sosipatra, bunu en sevimli çocukları Lucius Curius için yaptı.”²⁴⁶

CIL, VI, 28695

“Gaius'un kızı Vettia Chryses'e! Yoldan geçenlerden burada toprağa gömülü sefil bebeğin kalıntılarının üzerinden geçmemesini rica ediyorum. İnsanlar gençliğinin ondan nasıl alındığını hatırladığında yas tutulacak. Daha iyi bir sebep için doğmuştun, şimdi burada haksız yere yatıyor. Kemikleri kül oldu ve artık ailesiyle konuşmıyor.”²⁴⁷

Antik Çağ'da hamileliğin 9 veya 10 ay sürdüğüne inanılıyordu. Bu nedenle hamilelik, Romalı kadınlar için tahmin edilen bir bekleme süresiydi. Bunun yanında, 7 ayda doğan bir çocuğun yaşamayacağı, 8 ayda doğan bir çocuğun ise yaşama şansının düşük olacağı düşünülmüştü. Az sayıda kadın hamilelik döneminde doktora görünürdü çünkü yakın çevre veya komşular arasından ulaşılan ebeler gerekli tıbbi bakımı sağlama konusunda yardımcı oluyordu.²⁴⁸ Doğum genellikle doğacak çocuğun babasının aile evinde gerçekleşirdi ve kadın ya da kocanın kadın akrabaları, doğum anında ebe ile beraber orada bulunurdu. Ebeler genellikle köleler veya azatlı kadınlar arasından seçiliyordu. Doğum, annenin ölümüyle ya da çocuğun sakat doğmasıyla sonuçlanırsa, bu durum genellikle ebenin suçlanmasına sebep olurdu.²⁴⁹ Bu nedenle çocuğun doğumu sırasında ortaya çıkabilecek bu gibi durumların

²⁴⁶ CIL, VI, 17313 = ILS, 8487: “D(is) M(anibus) / Eucopionis qui / vixit m(enses) VI d(ies) III in/fanti dulcissimo / suavissimoque qui / cum nondum fa/ri potuisset iucun/dissimo L(ucio) Curi<us=O> / Terminalis / item verna / et Sosipatra / parentes / fec(erunt)”; Harvey, 2016, s. 82.

²⁴⁷ CIL, VI, 28695: “Vettiae C(ai) f(iliae) C<hr=RH>ysidi / te rogo praeteries ut parcas / calcare iacente / infantis miserae me<m=N>bra / iacentis humo / quae totiens lugenda erit quoti/es te memorabilis aetas / erepta dolere sibi qui te / genuere parentes / non nasci melius fuerat quan / nunc indigna iacerent / ossa cinis facta est iam non / resposura parenti”; Harvey, 2016, s. 83.

²⁴⁸ D’ambra, 2007, s 86-87.

²⁴⁹ Gönenç, 2010, s. 44.

engellenmesi amacıyla, doğum esnasında hangi kişilerin bulunması gerektiği hukuken de belirlenmişti.²⁵⁰

Bunun yanında, Antik Çağ'da doğum yapmak, günümüzdekine nazaran çok daha tehlikeliydi. Tıbbi bilginin yetersiz olması bazı kadınların doğum esnasında veya doğumdan hemen sonra ölmesine neden oluyordu. Bu duruma yazıtlarda da yer verilmiştir:

CIL, III, 6759 = ILS, 1914

“Vefat etmiş Aeturnia Zotica’nın ruhuna: Galatia valisi Fufidius Pollio’nun on lictorundan biri olan Annius Flavianus’un çok sevgili eşi 15 yıl, 5 ay, 18 gün yaşadı ve geride bir oğlunu canlı bırakarak, çocuğunun doğumundan 16 gün sonra öldü.”²⁵¹

CIL, III, 3572

“Burada yatıyorum. Zavallı ben, 27 yıl yaşadım ve 16 yıl evli kaldım. Bir adamla evliydim. Biri hayatta kalmak üzere 6 çocuk doğurduktan sonra öldüm.”²⁵²

Bazen de doğum esnasında hem anne hem de bebek hayatını kaybedebiliyordu. Roma’da bulunan ve Yunanca ve Latince olarak iki dilde yazılan bir yazıtta doğum esnasında ölen anne ve bebeği için şu ifadeler yer alır:

²⁵⁰ Dig. Ulp. XXV, 3, 1: “Senatus consultum, quod factum est de liberis agnoscendis, duas species complectitur unam eorum qui agnoscunt, aliam earum quae falsum partum subiciunt.”

²⁵¹ CIL, III, 6759 = ILS, 1914: “D(is) M(anibus) (sa)c(rum) / Aeturniae Zotic(a)e / Annius Flavianus / dec(urialis) lictor Fufid(i) / Pollionis leg(ati) Gal(atiae) / coniugi b(ene) m(erenti) vixit / ann(is) XV mens(ibus) V / dieb(us) XVIII quae / partu primo post / diem XVI relicto / filio decessit”; Gardner – Wiedemann, 1991, s. 100.

²⁵² CIL, III, 3572: “Hic sita sum matrona genus nomen/que Veturia Fortunati coniux de patre Vetu/rio nata ter novenos misera et nupta bis octo / per annos unicuba uniuga quae post / sex partus unio superstite obii / T(itus) Iulius Fortunatus |(centurio) leg(ionis) II Ad(iutricis) P(iae) F(idelis) / coniugi incomparabili et insigni in se pietate”; Hemelrijk, 2021, s. 22.

CIL, VI, 10971

“Yeraltı dünyasının tanrılarına! 26 yıl, 4 ay ve 11 gün yaşadıktan sonra ben, Sabina, beni ölümle takip eden kızımınla birlikte bu tabutta yatıyoruz.”

“İşte cansız Aelia Sabina, kendi doğurduğu yeni doğan kızıyla birlikte mezarında yatıyor. Ey kader, ne büyük bir emaneti kötü bir şekilde değiştirmişsin.”²⁵³

Roma’da doğum kontrolünün bir sonucu olan aile sınırlandırması, evli kişilerin yeterli çocuk sayısına ulaştıkları kararını verdiklerinde soylarını devam ettirmemeleri ile sağlanıyordu. Bunun yanı sıra istenmeyen, uygun olmayan, kadının sağlığı ya da onuruna zarar veren hamileliklerde doğum kontrolü veya kürtaj, en yaygın olarak kullanılan yöntemlerdi. Fiili olarak doğmamış çocuğun herhangi bir statüsü olmadığından ve doğmamış çocuğun, *patria potestas* altına giremeyeceği kabul edildiğinden dolayı Roma’da kürtaj yasadışı değildi. Roma hukukuna göre fetüs, bir kişi değildi.²⁵⁴ Bununla beraber bu eylemin, ailelerin yok olmasına ve şehir nüfusunun azalmasına yol açmasından dolayı, Cicero kürtajın ahlaken toplumda kabul görmeyişini Yunan kanunlarına göre biri çocuğunu aldırıldığı için ölüm cezasına çarptırılan; diğeri ölen kocasının çocuğunu taşımaya devam ederek ceza almaktan kurtulan iki kadına dikkat çekerek belirtmiştir.²⁵⁵

Bütün kadınlar için annelik kutsal bir amaçtı. Bu nedenle, çocuğun yetiştirilmesindeki en önemli ve zor bölümü anne üstlenmişti. Çocuğun yetiştirilmesi kadınların yapması gereken bir görev olarak görülüyordu. Bu sebeple köle, azatlı ve hür olarak doğan kadınlar dadı,

²⁵³ *CIL, VI, 10971: “D(is) / Θ(εοίς) Κ(αταχθονίοις) Μ(anibus) / εἴκοσιν ἔξ λυκάβασιν ἐγὼ / ζήσασα Σαβεῖνα / καὶ μῆσιν τέτρασιν εἴτ’ ἐν/δέκατον πάλιν ἡμᾶρ / τῇδε σορῶ κεῖμαι θυγατρὸς μέτα / ἥ με διώξεν / διζαμένη στοργὴν φιλομήτορα / δόγμασι Μοιρῶν // hic iacet exanimis tumulis Aelia / Sabina / cum sua nata simul fetu quem / procreat ipsa / o Fortuna fidem quantam / mutasti maligne / quem genuit genetrix secum / tenet in lare Ditis”;* Hemelrijk, 2021, s. 48.

²⁵⁴ Gardner, 1986, s. 158-159.

²⁵⁵ Cic. *Cluent.* 11, 32; D’ambra, 2007, s. 84.

bebek bakıcısı ya da mürebbiye görevlerinde işe alınıyordu.²⁵⁶ Bazen ailenin sosyal durumu, çocuğa bakan kişinin belirlenmesinde önemli bir rol oynuyordu. Toplumun alt statüsündeki kadınlar bebeklerini kendileri emzirirlerdi ve çocuklarına kendileri bakarlardı:

CIL, VI, 19128 = ILS, 8451

“İffetinin olağanüstü bir örneği olan Gratia Alexandria için: O, çocuklarını kendi göğüslerinin sütüyle besledi. Kocası Pudens’in hak ettiği bir kadındı ve 24 yıl, 3 ay, 16 gün yaşadı.”²⁵⁷

Sosyal ve ekonomik düzeyi yüksek olan anneler, bebeklerini emzirmeleri amacıyla sütanne kiralardı.²⁵⁸ Sütanneler, köle, azatlı veya özgür doğan kadınlar arasından seçiliyordu. Bunlar genelde ailelerin yanında yaşıyorlardı ve sahiplerinin ya da işverenlerinin bebeklerini emzirdikleri üç yıl süresince orada kalıyorlardı.²⁵⁹

Roma’da ailenin statüsüne paralel olarak, iyi bir eş olmak ya da annelik yapmak, kadının toplumda itibarlı bir konuma gelmesini sağlardı. Anne de çocuk üzerinde babanın sahip olduğu aynı yetkilere sahipti. Roma hukukuna göre, kadın *patria potestas* benzer bir güce sahip değildi ancak, anne ve baba çocukların yetiştirilmesinde eşit seviyede sorumluydu.²⁶⁰ Anneler, çocuklar üzerinde önemli bir otoriteye sahipti. Babanın yokluğunda, annenin çocuklar üzerindeki rolü kaçınılmaz olarak artıyordu. Annelerin, çocukları üzerinde hukuken olmasa da fiilen bir güce sahip olduğu kabul ediliyordu.²⁶¹ Bununla birlikte, kadınlar kendi

²⁵⁶ Gardner – Wiedemann, 1991, s. 104.

²⁵⁷ *CIL, VI, 19128 = ILS, 8451: “Graxiae Alexandriae / insignis exempli / ac pudicitiae / quae etiam filios suos / propriis uberibus educavit / Pudens Aug(usti) lib(ertus) maritus / merenti vix(it) ann(os) XXIII m(enses) III d(ies) XVI”*; Gardner – Wiedemann, 1991, s. 105.

²⁵⁸ *CIL, VI, 27134 = ILS, 8541: “D(is) M(anibus) / Teiae Threpte so(ror)i piissimae Cuna(riae) Rufinae v(irginis) V(estalis) / Glyptus frater qui / et Felix viv(u)=O=s vivae / posuit”*

²⁵⁹ D’ambra, 2007, s. 106-107.

²⁶⁰ Dig. Gaius. L, 16, 51: “Appellatione “parentis” non tantum pater, sed etiam avus et proavus et deinceps omnes superiores continentur: sed et mater et avia et proavia.” : Ebeveyn ifadesi sadece baba değil, büyükbaba ve büyük büyükbaba ve nihayet tüm büyükleri kapsar; fakat anne ve büyükanne ve büyük büyükanneyi de.

²⁶¹ Gönenç, 2010, s. 57-58.

çocuklarının vasisi olamıyor ve evlat edinemiyordu. Bunun sebebi, bir kadının kendi çocukları dâhil, herhangi bir özgür kişi üzerinde *potestas*ının bulunmamasıdır. Bir çocuk evlat edinilirken yalnızca kocanın iradesine bakıldığı için evli olan çiftin ortak iradesinin bir önemi yoktu. Buna bağlı olarak kadın ve evlat edinilen çocuğun arasında herhangi bir hukuki ilişki bulunmuyordu.²⁶²

1.5. Dul Kadın

Bir evlilik, kadın ya da erkeğin kararıyla sona erebileceği gibi, onların iradesi dışında da son bulabilir. Eşlerden birinin ölmesi, evliliğin sona ermesini sağlayan en olağan durumdur. Ölümle beraber evlilik birliği de kendiliğinden son bulacaktır. Konuyla ilgili bulunan bir yazıtta şu ifadeler yer almaktadır:

CIL, XI, 00784

***“Çok iyi bir eş ve 35 yıl yaşayan Gaius Tuscilus Romanus için: Bu mezarı onun
eşi yaptı.”²⁶³***

Kadın ya da erkeğin hayatta olması durumunda ise evliliğin sona ermesine sebep olan en olağan durum boşanmadır. Bir boşanmadan bahsedebilmek için günümüzdekine benzer olarak Roma’da da taraflar arasında gerçekleşmiş yasal bir evliliğin kurulmuş olması gerekiyordu. Roma’da evlilik, kadın ve erkeğin karı koca olarak daima bir arada yaşamak istediklerine dair rıza göstermeleri sonucunda gerçekleşiyordu (*consensus*). Evlilik, *consensus*un ortadan kalkmasıyla beraber son bulmuş sayılıyordu.²⁶⁴

²⁶² Gaius *inst.* I, 104: “*Feminae vero nullo modo adoptare possunt, quia ne quidem naturales liberos in potestate habent.*”; Gönenç, 2010, s. 59.

²⁶³ *CIL*, XI, 784: “*D(is) M(anibus) / C(aio) Tuscilio / Romano / (H)elpis coniunx / vixit a(nnos) XXXV*”; Saller, 1987, s. 23.

²⁶⁴ Gönenç, 2003, s. 646.

Daha önceden de belirtildiği gibi kadın ile erkeğin evlenmeksizin bir arada yaşamasının (*concubinatus*) herhangi bir yasal dayanağı bulunmayıp, bu gibi birliktelikler evlilik olarak sayılmıyordu. Bu şekilde yaşayan çiftlerin ayrılması da boşanma olarak kabul edilmiyordu. Romalılar, *divortium* adını verdikleri boşanmayı, taraflar arasındaki evlilik niyetinin sona ermesi halinde evlilik birliğinin ortadan kalması şeklinde tanımlıyordu.²⁶⁵

Roma'da eşler arasındaki büyük yaş farkına paralel olarak dul kadın sayısı da oldukça fazlaydı. Bu nedenle 20 ila 29 yaş arasındaki kadınların yüzde on beşinin dul olduğu düşünülmektedir. Nitekim Roma'daki yaygın davranışa göre yaşlı erkekler genç kızlarla evlenmeyi tercih ediyordu ve bu nedenle çoğu kadın boşanarak dul kalmak yerine, eşlerinin ölümü üzerine dul kalmıştı.²⁶⁶

Erken yaşta dul kalan kadınlar ciddi bir toplumsal baskıyla karşı karşıya kalıyordu. Özellikle çocuk sahibi olup da eşlerinin ölümüyle dul kalan kadınlar, çocuklarının bakımlarıyla kendileri ilgilenemeyeceği için, 2 yıl içerisinde yeniden evlenmek zorunda bırakılmıştı. Bu zorunluluk, Augustus döneminde çıkartılan *Lex Iulia Et Papia Poppea* kanunu ile düzenlenmişti.²⁶⁷ Çünkü evlilik, kadının davranışlarını kontrol altında tutmakla kalmayıp, aynı zamanda kadına itibar kazandıran ve çocukları koruyan bir kurum olarak görülüyordu. Bunun yanı sıra, Roma'da sadece bir kez evlenmiş kadın takdirle karşılanıyordu.²⁶⁸ Roma'da bulunan bir yazıtta ölen kocasını sevgiyle anan bir kadın, şu ifadeleri kullanmıştır:

²⁶⁵ Plaut. *Aul.* 2, 2.

²⁶⁶ Gönenç, 2010, s. 59.

²⁶⁷ Gönenç, 2010, s. 59-60; Grubbs, 2002, s. 219.

²⁶⁸ Yıldız, 2020, s. 910.

CIL, VI, 35050

*“Ölülerin ruhlarına! 24 yıl yaşayan Lucius Cornificius Philargyrus için. Articuleia Iris bunu, çok kıymetli sevgili kocası için yaptı. Onun ölümünden sonra başka bir kocaya sahip olmak istemediğime yemin ederim...”*²⁶⁹

2. KADINLARIN KÖLE OLMA SEBEPLERİ

2.1. Doğum ile Köle Olma

Roma’da doğum ile veya sonradan köle olunurdu. Anneye bağlılık kuralı gereğince bir insanın doğumla köle olup olmayacağı belirlenirken babanın durumuna bakılmazdı. Köle bir kadından doğan çocuk, babası kim olursa olsun köle olarak kabul ediliyordu. Bu durumda baba hür de olsa doğan çocuk annenin statüsüne bağlanırdı.²⁷⁰ Çünkü daha önce de değinildiği gibi, köle olan bir kadının hür bir erkekle evlenmesi meşru bir evlilik olarak kabul edilmiyordu. Buna karşılık hür bir kadından doğan çocuk, babası köle olsa bile hür sayılırdı. Kısaca çocuk, özgür bir anneden dünyaya gelmiş ise özgür, köle bir anneden dünyaya gelmiş ise köle olurdu.²⁷¹

Köleliğe ilişkin bu anneye bağlılık kuralının tersi olması durumunda, yani annenin durumundan bağımsız olarak, babası köle olan bir çocuğun köle olması durumunda yaşanabilecek sosyo-ekonomik ve hukuki olumsuzluklar gayet açıktır. Örneğin böyle bir durumda kölesiyle ilişkiye giren bir efendinin bu ilişkiden doğacak olan çocuğu özgür kabul edilecekti. Yine aynı şekilde köle bir kadının özgür biriyle birlikteliğinden doğan çocuk özgür olacaktı. Bunlara ek olarak bir de çocuğun babasının kim olduğunun belirlenemediği

²⁶⁹ CIL, VI, 35050: “Dis Ma(nibus) / L(ucio) Cornificio Philargyr[o] / vixit annis XXIII fecit / Articuleia Iris coniugi bene / [m]erenti karissimo cui iuravi ne / [po]st obitum (h)uius coniuge(m) habere / [vel]im libertis liberta(bu)s(q)ue eius / [sig]nator et tu fiduciari cave malum”; Hemelrijk, 2021, s. 31.

²⁷⁰ Bozkurt, 1981, s. 92.

²⁷¹ Altop, 2002, s. 26.

durumları düşündüğümüzde, doğan çocuğun statüsünün anneye bağlanmasının Roma toplumunun menfaatine bir durum olduğunu söyleyebiliriz.

Doğum yolu ile köle olanlar, savaş tutsaklarından farklı olarak kendilerini evde doğmuş köleler olarak tanımlıyorlardı. Örneğin köle Abascantus vaktinden önce ölmüş oğlu için “*imparatorun evde doğmuş kölesi*” ifadelerini kullanır.²⁷² Ev içinde doğup büyüdüğü ve başka hiçbir koşul bilmedikleri için, doğum yoluyla köle olanların diğer kölelere nazaran daha itaatkâr olduğunu da söyleyebiliriz.

Başlangıçta çocuğun hür ya da köle olması kadının doğum sırasındaki statüsüne göre belirleniyordu. Sonradan bu kural değiştirilmiş ve *favor libertatis* (özgürlük lehine) kuralı getirilerek, hamileliği esnasında kısa bir süreliğine de olsa özgür olan bir kadının hamilelik sonrasında doğan çocuğu özgür sayılmıştır.²⁷³ Bununla birlikte eğer kadın, normalde özgürken hamileliği esnasında köle olduysa doğan çocuğun özgür olacağı kabul edilmiştir.²⁷⁴

Ev içinde köle bir kadından doğan ve o evde büyüyen kölelere *vernae* (tekili *verna*) deniyordu. *Vernalar* satın alınarak veya miras yoluyla köle olan çocuklardan farklı olarak daha iyi şartlarda büyütülürdü. Bu çocukların daha iyi bir eğitim görme şansları da bulunurdu ve sıradan kölelerden daha pahalıya satılırlardı.²⁷⁵ *Vernaların* babaları, genelde haneyi genişletmek için sahipleri tarafından kadın kölelerle cinsel ilişkiye girmesine izin verilen ev içindeki erkek kölelerdi ancak köle sahiplerinin kölelerine tam bir cinsel erişim hakkı olduğu için bazı *vernaların* bu erişim ürünü olduğu da açıktır. *Vernaların* özgürlüklerini kazanma şansı diğer kölelere göre daha fazlaydı çünkü ev içinde büyüdüğü için, efendileri tarafından daha sadık ve güvenilir görülüyorlardı. Şair Martialis, evinde ölen *verna* Erotion için öylesine

²⁷² CIL, XIV, 2834 = ILS, 1537: “D(is) M(anibus) / Lauri / Abascantus Caes(aris) n(ostris) / ser(vus) vern(a) disp(ensator) annon(ae) / pater et / Carpime mater / fil(io) dulcis(simo)”; Bradley, 1994, s. 34.

²⁷³ Altop, 2002, s. 27.

²⁷⁴ Gaius, inst. I, 89: “...hi, qui legitime concipiuntur, ex conceptionis tempore statum sumunt.”; Erişgin, 2012, s. 1410.

²⁷⁵ Bradley, 1994, s. 33.

üzülmüştür ki, onun yasını tutan 3 şiir yazmıştır.²⁷⁶ Vernaların efendileriyle olan ilişkileri yazıtlarda da sık sık dile getirilmiştir:

CIL, VI, 15459

“Ölülerin ruhlarına! Claudia Helpis bu anıtı 10 yıl, 5 ay, 25 gün yaşayan çok sevgili verna Veneria için yaptı”²⁷⁷

CIL, VI, 17431

“Ölülerin ruhlarına! Verna Eutychia burada yatıyor. O sadece 6 yıl yaşadı.”²⁷⁸

CIL, VI, 8958 = ILS, 1784

“Julia Augusta’nın kuaförlük yapmış ve Capri’de doğan azatlı kölesi verna Dorcas için! Bu anıt onun anısına yapıldı.”²⁷⁹

CIL, VI, 12800

“Ölülerin ruhlarına! 4 yıl 9 ay 27 gün yaşayan Aucta için. Aticia Marcella, bunu evde doğmuş en tatlı vernası için yaptı.”²⁸⁰

²⁷⁶ Mart. V, 34-37; X, 61.

²⁷⁷ CIL, VI, 15459: “Dis Manib(us) / Claudia / Helpis / Veneriae vern(ae) / suae karissim(ae) / v(ixit) a(nnos) X m(enses) V d(ies) XXV”; Sebesta, 2021, <https://feminaeromanae.org/vernae>.

²⁷⁸ CIL, VI, 17431: “Dis manib(us) / Eutychiae Vernae / vix(it) ann(os) VI.”; Sebesta, 2021, <https://feminaeromanae.org/vernae>.

²⁷⁹ CIL, VI, 8958 = ILS, 1784: “Iunoni / Dorcadis / Iuliae Augustae l(ibertae) / vernae Caprensis / ornatricis / Lycastus conlibertus / rogator coniugi / carissimae sibi”; Hemelrijk, 2021, s. 327.

²⁸⁰ CIL, VI, 12800: “D(is) M(anibus) / Auctae / v(ixit) a(nnos) IIII m(enses) IX d(ies) XXVII / Aticia Mar/cella vernae / dulcissimae / fexit”; Hemelrijk, 2021, s. 74.

CIL, VI, 10141 = ILS, 5261

***“Ölülerin ruhlarına! İmparator’un vernası dansçı Nais için. O 25 yıl, 2 ay, 1 gün yaşadı. Köle arkadaşı Onesimus, bunu Nais’in anısına yaptı.”*²⁸¹**

Ev içinde doğmuş bazı kölelerin nadir de olsa azat edildikten sonra büyük bir şöhrete ulaştığını görüyoruz. Örneğin Q. Remmius Palaemon, Verona yakınlarındaki Vicetia'da bir hanede doğmuş, dokuma zanaatını öğrenmiş, aynı zamanda sahibinin oğluna okula gidip gelirken eşlik etmesi sonucunda akademik eğitim almış bir köledir. Azat edildikten sonra MS 1. yy.'ın başlarında Roma'da kendine ait bir okulda seçkin bir edebiyat profesörü olmuştur.²⁸²

İleride satışı yapılarak kâr elde etmek amacıyla kölelerin birlikte olmasına ve bu sayede çok sayıda çocuk doğurmalarına izin veriliyordu. İnsan olarak var olması bile beklenmeyen kadın kölelerin bir de çocuk doğurmasının oldukça zor olduğu aşikârdır ancak Columella bunun zaman zaman kadın kölelerin yararına olduğunu ve kadın kölelerin çocuk sahibi oldukları için ödüllendirilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸³ Columella bu konuda şu ifadeleri kullanır: “Belirli bir sayıda çocuk doğuran kadın köleleri ödüllendirerek onlara çalışmama ayrıcalığı tanıdım. Hatta çok sayıda çocuk doğuran kadınlara zaman zaman özgürlüklerini bağışladım.”²⁸⁴ Bununla birlikte çok sayıda çocuk doğurmak, doğan çocukların her zaman doğru şekilde büyütüleceği anlamına gelmiyordu. İlkel şartlar altında doğum yapan köle kadınların çocuklarının olumsuz koşullar nedeniyle fazla yaşamadıklarını belirtmekte fayda var.

²⁸¹ *CIL, VI, 10141 = ILS, 5261: “Dis Man(ibus) Naidi Caesaris vernae / ex numero Pyrriche v(ixit) a(nnis) XXV m(ensibus) II d(ie) uno / Onesimus Caes<a=E>ris n(ostris) coniugi b(ene) m(erenti) / fecit et sibi et suis posterisq(ue) eorum”;* Hemelrijk, 2021, s. 165.

²⁸² Suet. *gramm.* XXIII; Bradley, 1994, s. 35.

²⁸³ Bradley, 1994, s. 34.

²⁸⁴ Colum. I, 8, 19.

2.2. Terk Edilerek veya Satılarak Köle Olma

Roma hukukunda çocuk terkine *liberi expositi* adı verilmiştir. *Liberi expositiden* bahsetmek için yeni doğan çocuğun, doğumdan sonraki 8-9 günlük süre içinde terk edilmesi gerekmektedir. Yani çocuk bir isim verilmeden ve dini arınma töreni (*lustricus*) gerçekleşmeden önce terk edilmek durumundaydı.²⁸⁵

Roma'da yeni doğan kız çocuklarının terk edilmelerinin çeşitli nedenleri vardı. Doğum sırasında sakatlanmış olan bebekler, deformasyonları ve fiziksel yetersizlikleri nedeniyle terk edilirdi. Ebeveynler bu tür çocukları beslemektense terk etmeyi tercih ediyordu.²⁸⁶ Terk etmenin diğer bir nedeni yeni dünyaya gelen bir bebeğin tecavüz sonucunda ya da meşru olmayan bir ilişkiyle doğmuş olmasından dolayı kadının utanç duymasıydı. Çocuk düşürmek, böyle durumdaki bir kadın için hayati bir risk taşıdığından dolayı, kadın doğum sonrasında çocuğu terk edebilirdi. Ayrıca koca, karısının kendisini aldattığından şüpheleniyorsa, zina sonucunda dünyaya geldiğine inanmış olduğu çocuğu sokağa atabilirdi.²⁸⁷ Yeni doğmuş bir bebeği terk etmenin en yaygın nedenlerinden biri de ekonomik kaygılardı. Fakirlik ya da bir ailenin parçalanabilir miras sistemi karşısında mülkünü koruma isteği çocuğun terk edilmesine sebep olabiliyordu.²⁸⁸ Kehanetlere büyük ölçüde önem veren Roma toplumunda yeni doğan bebeğin kötü şans getireceğine inanılması da terk etmenin nedenleri arasındadır. Romalıların, ileride soyu devam ettireceği düşüncesiyle erkek çocuklara karşı kayırmacı davranmaları, kız çocuklarının sıklıkla terk edilmesine neden olmuştur.²⁸⁹

Çocuğunu terk eden kadınlar, terk ettikleri çocuklarının bir başkası tarafından bulunup sahiplenilmesini umdukları için, genelde onları bulunabilme şansı yüksek yerlere bırakıyorlardı.²⁹⁰ Çocuk terk etmede en yaygın olarak kullanılan yöntem, ebeveynin, çocuğu

²⁸⁵ Sayın, 2020, s. 186.

²⁸⁶ İpek, 2017, s. 334.

²⁸⁷ İpek, 2017, s. 335.

²⁸⁸ İpek, 2017, s. 336.

²⁸⁹ İpek, 2017, s. 337.

²⁹⁰ Sayın, 2020, s. 183.

herhangi bir yere; örnek olarak, bir yamacın ya da yolun kenarına, sepet ile suyun içine, ya da bir kapı önüne bırakmasıydı.²⁹¹ Babanın sahip olduğu *ius exponendi* (dünyaya yeni gelen bebeği kabul etmeme hakkı) çerçevesinde yeni doğan bebeği terk etmesi, çocuk açısından, tehlikeli bir durum yaratıyordu. Burada sözü edilen tehlikeli durum bebeğin ölmesi veya yaralanmasıdır. Baba, ölümünün ardından da ailesi üzerindeki kontrolünü sürdürerek, vasiyetnamesinde ölümünden sonra doğacak bir çocuğun terkin isteyebilirdi.²⁹² Sağ olarak terk edilen çocuk, sadece birisi onu bulursa yaşama tutunuyordu. Bebekler çoğu zaman açlık ve uygun olmayan hava şartları nedeniyle sokakta ölüyor ya da kendilerini bulan birileri tarafından öldürülüyorlardı. Digesta'ya göre terk edilmiş bir bebeği öldüren kişi cinayetle ilgili tek suçlu değildir: “Çocuğu öldürmekle suçlanan kişi sadece onu boğan kişi değildir, aynı zamanda onu terk eden, ona yemek vermeyen veya merhametsizce kamusal alanda onu bırakan kişidir.”²⁹³

Terk edilen çocukların içinde şanslı olanlar kendisini bulan yabancı kişilerce evlat ediniliyor ya da köle olarak yetiştirilerek hayatta kalıyorlardı. Hiç şüphesiz, terk edilen çocuk, özgür anne-babadan dünyaya gelmiş özgür bir çocuk olabilirdi fakat bu durum, kanıtlanması zor bir durum olduğu için çocuklar genelde sahiplenildikleri aileler tarafından köle muamelesi görüyordu.²⁹⁴ Sahiplenilen kız çocukları, onları yetiştirenler tarafından cinsel istismara maruz kalabileceği gibi, fahişe olarak da yetiştirilebiliyordu. Nadiren sahiplenilen çocukla ebeveyn arasında bir sevgi bağı oluşabiliyor ve bu çocuklar sahiplenilen aile tarafından iyi bir eğitim alabiliyordu.²⁹⁵

Toplumsal, ekonomik ve dinsel zorlamalar nedeniyle çocuk sahibinin, çocuğu başkasına satması da *patria potestas* dâhilinde kendisine tanınan bir yetkiydi (*ius vendendi*). Bu sebeple

²⁹¹ Iuv. sat. VI, 602-609.

²⁹² İpek, 2017, s. 332.

²⁹³ Dig. Ulp. XXV, 3, 4, 1: “Necare videtur non tantum is qui partum praefocat, sed et is qui abicit et qui alimonia denegat et is qui publicis locis misericordiae causa exponit, quam ipse non habet.” Direk bir öldürme olmasa da terk etme olayı Digesta’da cinayet olarak kabul edilmektedir; İpek, 2017, s. 343.

²⁹⁴ Malay, 2010, 27-28.

²⁹⁵ İpek, 2017, s. 330-341.

çocuk parayla satılacak bir mülk olarak görülüyordu.²⁹⁶ Roma’da özellikle ekonomik durumun kötüye gittiği dönemlerde kişilerin kendilerini ve çocuklarını köle olarak sattıkları görülmektedir. Ekonomik zorluklar ve ağır vergiler karşısında insanlar, yoksul olarak yaşamaktansa köle olarak yaşamayı tercih edebiliyordu.²⁹⁷ Tarihçi Plutarchus bu konuda şunları yazmıştır: “*Vergi toplayıcılar, halkı sömürdüler ve onları köleleştirdiler. Ebevenyler çocuklarını satmak zorunda kaldılar. İnsanların borçlarını ödeyebilmek için kendilerini köle olarak satmaktan başka bir çıkış yolu kalmadı.*”²⁹⁸

Sözü edilen satışlar, Roma sınırları dışında gerçekleşirdi (*Trans Tiberim* = Tiber Nehri’nin öteki kıyısı). Satış yoluyla köle olma sadece Roma dışındaki satışlarda geçerliydi. Çünkü o dönemde bir Romalının Roma içinde satılarak köle olması mümkün değildi.²⁹⁹ Köle olarak satılan kız çocuklarının terk edilen kız çocukları ile aynı kaderi paylaştığını söyleyebiliriz. Satılan çocuklar, kendilerini satın alan aileler tarafından kötü bir muameleye maruz kalabiliyor, eğer kendilerini ispat edebilirlerse efendileriyle aralarında iyi bir bağ kurabiliyorlardı.

Burada çocuk terki ve satışı arasındaki ince farktan da bahsetmekte fayda var. Ekonomik zorluklar ebeveynleri çocuklarını terk etmeye itebilirdi. Terk etme eyleminde genel olarak çocuğun başkası tarafından bulunup daha iyi şartlarda yetiştirilmesi beklentisi vardır. Yani ebeveynler çocuğu terk ederek kendi menfaatlerinin yanında çocuğun menfaatini de gözetiyor ve çocuğu bir anlamda yabancıların/toplumun menfaatine bırakıyordu. Oysa çocuğun satılması tamamen ebeveynlerin menfaatine olan bir durumdur. Maddi çıkar kaygısı, çocuğu adeta mal konumuna getiriyordu ve çocuk kazanç kapısı olarak görülüyordu. Bu bağlamda kökeninde ekonomik nedenler olsa da ebeveynlerin çocuk terki ve satışı konusunda farklı yaklaşımlar içinde olduğunu söyleyebiliriz.

²⁹⁶ İpek, 2017, s. 328.

²⁹⁷ Malay, 2010, s. 30.

²⁹⁸ Plut. *Luc.* XX, 1.

²⁹⁹ Altop, 2002, s. 34.

2.3. Hürriyetin Kaybedilmesi ile Köle Olma

Roma’da hür bir kadın çeşitli sebeplerden dolayı hürriyetini (*status libertatis*) kaybederse köle haline gelirdi. Bu sebepleri ağır bir cezaya çarptırılma, borç yüzünden köleleşme, yasak ilişki sonucu köle olma ve çeşitli özel durumlar şeklinde sıralayabiliriz.³⁰⁰

Ağır bir suç işleyen özgür bir kadın, ceza olarak ağır işlerde çalıştırılabiliyordu. Bu cezaya çarptırılan kişilere herhangi bir kimsenin kölesi olmadıklarından dolayı ceza kölesi anlamına gelen *servus poenae* deniliyordu.³⁰¹ Mahkeme kararı ile köle olan kadınların çocukları, anne başta özgür olduğu için özgür kabul edilirdi. Bir kadının köleliğe mahkûm edilmesini sağlayan suçlar, zina, hırsızlık, kutsal değerlere saygısızlık, sahtekârlık gibi suçlardı.³⁰²

Roma’nın en eski yasaları olan XII Levha Kanunları’nda borç nedeniyle köleleşmeye izin verilmekteydi. Kanuna göre bir kimse borcunu ödemekten kaçınır veya ödeyemezse alacaklı onu el koyma sonucunda satar ve böylece borcunu ödememiş olan kişi kendisini satın alanın kölesi olurdu. Borç yüzünden köleleşme, kırsal kesimde yaşayan küçük çiftçilerde daha sık görülürdü.³⁰³

Başkasına ait bir köle ile onun efendisinin yasaklamasına karşın cinsel ilişkide bulunan ve uyarılara rağmen bu ilişkisini devam ettiren özgür bir kadın, ilişkide bulunduğu kölenin efendisinin kölesi olurdu.³⁰⁴ Bu durum ahlaki bir temel üzerine kurulmamıştı. Burada amaç özgür kadınların köle erkeklerle cinsel ilişkiye girmesini engellemek değil, özgür kadınların kölelerin efendilerinden izinsiz bir şekilde onlarla birlikte olmasını engellemektir. Erkek

³⁰⁰ Altop, 2002, s. 28-38.

³⁰¹ Malay, 2010, s. 26.

³⁰² Malay, 2010, s. 27.

³⁰³ Altop, 2002, s. 33.

³⁰⁴ Gaius, *inst.* I, 160: “*Maxima est capitis diminutio, cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit; quae accidit incensis, qui ex forma censuali venire iubentur: Quod ius, qui contra eam legem in urbe Roma domicilium habuerint. Item feminae, quae ex senatus consulto Claudiano ancillae fiunt eorum dominorum, quibus invitae et denuntiantibus cum servis eorum coierint.*”

kölenin efendisinin böyle bir ilişkiye rızasının olduğu durumlarda ise kadın, efendinin azatlısı kabul edilerek, özgür statüsünü koruyabiliyordu.³⁰⁵

Bunlar dışında eğer özgür bir kadın Roma’da her beş senede bir gerçekleştirilen nüfus ve istatistik sayımına kaydolmazsa Roma halkının menfaati için satılır ve satın alanın kölesi olurdu.³⁰⁶ Yine aynı şekilde azat edilen bir köle kendisini azat eden kimseye karşı nankörlük yapar, görevlerini yapmaz ise ceza olarak tekrar eski sahibinin kölesi haline gelirdi. Yukarıda *pater familias*ın aile üyeleri üzerindeki sınırsız yetkisinden söz etmiştik. *Pater familias*, hiçbir neden göstermeksizin hâkimiyeti altında bulunan hür bir kadını satarak onun köle olmasına neden olabilirdi.³⁰⁷

Son olarak 20 yaşını geçmiş hür bir Roma vatandaşı kadın maddi çıkar sağlamak için alıcıyı aldatarak kendisini köle gibi sattırırsa köle haline gelirdi. Böyle bir durumda hür olan kişi bir arkadaşı ile anlaşıp üçüncü bir kişiye kendisini köle gibi gösterip satıyor ve arkadaşı ile birlikte satıştan kazandığı parayı paylaşıyordu fakat tamamen kötü niyetle ve hileyle yapılmış olan bu işlem, dolandırıcılığın bir türü olarak kabul edildiği için ceza olarak kişinin sürekli köle kalmasına neden oluyordu.³⁰⁸ Aslında burada yapılan hile sonucunda direk köleliğe geçiş söz konusu değildi. Ceza olarak hileyi yapan kişinin özgürlüğünün tespiti talebinde bulunması engellenerek bir anlamda hukuki durumu köleliğe dönüştürülmüş oluyordu.³⁰⁹

³⁰⁵ Tac. ann. XII, 53: “*Inter quae refert ad patres de poena feminarum quae servis coniungerentur; statuiturque ut ignaro domino ad id prolapsae in servitute, sin consensisset, pro libertis haberentur.*”

³⁰⁶ Altop, 2002, s. 33.

³⁰⁷ Altop, 2002, s. 34.

³⁰⁸ Sayın, 2020, s. 218-219.

³⁰⁹ Dig. XL, 13, 3: “*Eis, qui se passi sint venire, ad libertatem proclamandi licentiam denegari. quaero, an et ad eos, qui ex mulieribus, quae se passae sint venire, nascuntur, ita senatus consulta pertinent? dubitari non potest, quin ei quoque, quae maior annis viginti venire se passa est, ad libertatem proclamandi licentia fuerit deneganda. his quoque danda non est, qui ex ea nati tempore servitutis eius erunt.*”

3. KADIN KÖLE KULLANIMI

Roma'da özgür kadınlar küçüklüğünden itibaren saygın bir kadın ve iyi bir anne olmak üzere yetiştirildikleri için beden gücü ve meslek bilgisi gerektiren çoğu iş köle veya azatlı kadınlar tarafından yapılıyordu. Kadın kölelerin yaptıkları işler çoğunlukla fahişelik, kuaförlük, ebelik, sütannelik gibi cinsiyete dayalı meslekler ile yemek pişirme, temizlik, çocuk bakımı gibi vasıfsız işlerdi.³¹⁰ Köle sahipleri için bir köleyi yetenek gerektiren bir meslekte erken yaşta eğitmek, yaşlı bir köleyi eğitmekten daha kolaydı. Bu durum, köle sahiplerinin erken yaşta eğittikleri kölelerden yaşamları boyunca faydalanabilecekleri anlamına geliyordu. Zaten kölelerin sömürülmesi üzerine kurulan bir sistemde başka türlü de beklenemezdi.

3.1. Fahişelik ve Seks

İnsanlık tarihinin en eski mesleklerinden biri olarak kabul edilen fahişelik, hiç şüphesiz Roma toplumunun da ayrılmaz parçalarından biriydi. Fahişelik, kadınların istihdamı ve seks ekonomisinin genel ekonomiye katkısı bağlamında Roma'da her zaman önemli bir rol oynamıştır ancak fuhuş toplum tarafından ne kadar kabul görse de, hem devlet hem de vatandaşlar tarafından meşru bir ticari varlık olarak kabul edilmesi, MS 40 yılında mesleği düzenleyen vergiler alınmasıyla başlayacaktır.³¹¹

Roma'da köleliğin asıl kaynağının savaşlar olduğuna ve savaşlarda ele geçirilen kişilerin köle olarak kullanıldığına yukarıda değinilmişti. Ele geçirilen kişiler arasında tarihçi, şair ya da daha değerli yeteneklere sahip erkekler oluyordu fakat kadınlar, erkeklere göre daha sınırlı bir eğitim aldıkları için ele geçirilen bir kadın genelde ebe, aktris ya da fahişe olarak çalıştırılıyordu. Kadınların çoğunun geleneksel ev becerilerinin ötesinde bir eğitimi yoktu. Bu nedenle kadınlar her zaman diğer yerel sorumluluklarına ek olarak ya da birincil meslek

³¹⁰ Gönenç, 2010, s. 163-164.

³¹¹ Suet. *Cal.* 40.

olarak cinsel amaçlar için kullanılabilirlerdi.³¹² Yaşlı Seneca, bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: “*Namussuzluk özgür kişiler için suç, köleler için zorunluluk, azatlılar için ise görevdir.*”³¹³ Fahişelik, aşağılanmış bir meslekti ve hüküm giyen askerlerin statüsüyle eş değer görülüyordu. Fahişeler o kadar hor görülüyordu ki, Augustus döneminde zinadan suçlu bulunan bir kadının genelevlerde zorla fuhuşa mahkûm edileceği açıklandı. Fuhuş yapanlar tamamen onurdan yoksun kabul ediliyordu. Ancak ironik bir şekilde onurlu bir yaşamın tanımlanmasında önemli bir rol oynayarak, haysiyetli bir yaşam arayanların ne pahasına olursa olsun kaçınmaları gereken şeylerin örnekleri olarak gösterildiler.³¹⁴

Bir efendinin, medeni durumundan bağımsız olarak bütün kadın köleleri üzerinde cinsel hakkı vardı.³¹⁵ Efendinin kölelerini fahişe olarak kullanmasına hukuki bir engel yoktu ancak bu fiil toplumsal olarak kabul gören bir durum da değildi. Bu kabul görmemenin nedeni ahlaki kaygılardan ziyade, efendinin cinsel isteklerine karşı koyamayarak kendisini düşürdüğü aşağı pozisyon ile ilgiliydi. Bunun yanında efendi, kadın köleler üzerinde cinsel hakkı olan tek kişi değildi. Efendinin izin verdiği kişiler (arkadaşları ya da aile üyeleri) de kadın köleleri cinsel anlamda kullanabilirdi. Roma’da kadın kölelerin cinsel kullanımı oldukça yaygındı.³¹⁶ Örneğin, Romalı komutan Scipio Africanus, köle bir kız ile cinsel ilişkiye girmiş ve karısı bu durumu kabullenmiştir; öldüğünde karısı Aemilia köle kızı affetmiş ve onu serbest bırakmıştır. Yine aynı şekilde Marcus Porcius Cato, Augustus ve Claudius’un da, eşlerinin onayıyla kadın köleleri ile cinsel münasebet içine girdikleri bilinmektedir.³¹⁷ Efendinin izniyle erkek köleler de kadın köleler ile birlikte olabiliyordu. Cato, erkek kölelerine kadın köleleriyle cinsel ilişkiye girmeleri için sabit bir ücret ödemiştir.³¹⁸ Bunun dışında köleler arasındaki eşcinsellik bir suç olarak kabul edilse de

³¹² Pomeroy, 1975, s. 191.

³¹³ Sen. contr. IV, 10.

³¹⁴ Hallett – Skinner, 1997, s. 67.

³¹⁵ Williams, 2010, s. 31.

³¹⁶ Glancy, 2002, s. 9; Harper, 2011, s. 305.

³¹⁷ Pomeroy, 1975, s. 192.

³¹⁸ Pomeroy, 1975, s. 192.

kölelerin çoğu zaman efendilerinin bu yöndeki tekliflerine karşı gelmeleri söz konusu değildi.

Roma'da seks ticareti, kadın köle sahiplerine büyük kârlar getirmişti. Kadın köleler, genelevlerde ya da kamuya açık han ve hamamlarda fahişe olarak çalıştırılmıştır. Fuhuş, köle sahipleri için iyi bir para kaynağıydı. Üstelik genelevler ve fuhuş yapılan mekânlar sadece belirli bir kesime yönelik faaliyet gösteren yerler değildi, özgürlük durumundan ve sınıf ayrımından bağımsız olarak toplumdaki herkese hizmet veriyordu.³¹⁹ Her yerde sekse yönelik imalarda bulunan yazılar ve resimler vardı. Örneğin Pompeii'de üzerinde *hic habitat felicitas* (mutluluk burada yatar) yazan penis resimleri oldukça yaygındı.³²⁰ Yine o dönemde sadece Pompeii'de kırktan fazla genelev vardı. Duvarlarında seks yapan insanların tasvir edildiği *Lupanare* isimli genelev, Pompeii'deki en kötü üne sahip genelevdi.³²¹ Antik yazarlar, genelevlerin kirli, kötü havalandırılan, is kokulu yerler olduğunu belirtmişlerdir.³²² Bununla birlikte özgür erkekler için geneleve gitmek normal bir durum olduğundan, genelevler şehirlerde ve genellikle saygın ailelerin evleri arasında bulunuyordu. Bunların arasında büyük genelevler olduğu gibi, *cellae meretriciae* adı verilen tek odalı fahişe hücreleri de vardı.³²³

Caligula, MS 37'de fahişelerin kimlik tespiti için kaydolmalarını gerektiren bir yasa çıkardı. Bu tarihten itibaren genelevlerde çalışan fahişelerin kayıt altına alınması ve ruhsatlandırılması zorunlu oldu.³²⁴ Aedilis, fahişeleri isim, yaş, ücret ve lakaplarıyla birlikte kayıt altına almakla sorumlu kişiydi.³²⁵ Aedilis'in görevleri arasında genelevlerin çalışma saatlerini denetlemek, genelevlerde çıkabilecek kavgaları engellemek ve kıyafet kurallarını

³¹⁹ Sayın, 2020, s. 377.

³²⁰ Sanfelice, 2017, 354.

³²¹ Deighton, 1999, s. 70-71; Peck, 1898: *Lupanare* isminin kökeni kurt anlamına gelen *lupus* ve *lupa* kelimelerine dayanmaktadır. Burada çalışmakta olan fahişeler, gece yarısından sonra kurt gibi uluyarak müşteri bulduğu için geneleve bu isim verilmiştir.

³²² Sen. contr, I, 2; Petron. *satyr*, XXII.

³²³ Pollini, 2010, s. 311.

³²⁴ Weisner, 2014, s. 4.

³²⁵ Gönenç, 2010, s. 166.

uygulamak da vardı.³²⁶ Caligula aynı zamanda fahişelere ve onların hizmetlerini satın alanlara seks vergisi getiren ilk imparatordu. Esasında bu vergi o sırada pek çok meslekten alınan bir vergi türüydü ancak Caligula'nın diğer meşru işletmeler gibi fahişelikten de vergi alması, fahişeliğin devlet tarafından resmen tanındığı ve onaylandığı anlamına geliyordu. Başlangıçta toplanan para devlet hazinesine gidiyordu, ancak daha sonra bu para kirli para olarak kabul edilmiş ve İmparator Alexander Severus döneminde yalnızca kamu binalarının bakımı için harcanmıştır. Vergi, İmparator Theodosius döneminde 4. yy.'ın sonlarında kaldırılmıştır.³²⁷

Genelevlerde bir dönem MS 1. yy.'da kısa bir süre için üretildiği tahmin edilen ve *spintriae* adı verilen seks jetonları kullanıldı. Bu jetonların herhangi bir parasal değeri yoktu. Ön yüzünde seks pozisyonunu gösteren bir tasvir, arka yüzünde ise rakamların yer aldığı (bkz. Ek 2: Fotoğraflar, Fotoğraf 1) bu jetonların kullanım amacı tam olarak bilinmese de, bir sipariş aracı olarak kullanıldığı görüşü yaygındır.³²⁸ Yaygın olan görüşe göre bu jetonların üzerinde hangi pozisyon gösteriliyorsa arkasında o pozisyonun numarası yazıyordu. Geneleve gelen bir erkek hangi pozisyonu istiyorsa arkasında o pozisyonun yer aldığı numaralı jetonu fahişeye veriyordu. Bu sistemin farklı dil sınırlarını çözmede yardımcı olduğu düşünülürse, görüşün kabul edilebilirliği daha da artacaktır. Diğer bir görüşe göre ise jetonların arka yüzünde yer alan rakamlar, ön yüzünde yer alan pozisyonun ücreti idi. Geneleve gelen bir erkek hangi pozisyonu istiyorsa o pozisyon için jetonun arkasında yer alan ücreti ödemek zorundaydı.³²⁹

Fahişelerin fiyatları ucuzdan pahalıya değişkenlik gösteriyordu. Fiyatlardaki bu çeşitliliğin, söz konusu kızların popülerliği, çekiciliği, yaşları, sundukları hizmet ve çalıştıkları yerle bağlantılı olduğu söylenebilir. Hiç şüphesiz bir fahişe yaşlandıkça daha az çekici hale

³²⁶ Tac. *ann.* II, 85.

³²⁷ Weisner, 2014, s. 4.

³²⁸ Wall, 2019, s. 5.

³²⁹ Wall, 2019, s. 5-7.

geliyordu. Bu durum da fiyatını düşüren bir şeydi. Yazıtlarda fahişe fiyatlarıyla ilgili örnekler görmek mümkündür:

CIL, IV, 2193

“Arphocras burada Drauca ile 1 dinar karşılığında iyi bir seks yaptı.”³³⁰

CIL, IV, 5127

“Spes, güzel davranışları sayesinde 9 as aldı.”³³¹

CIL, IV, 1751

“Burada kim oturuyorsa şunu okusun: Sevişmek isteyen 16 as karşılığında Attica’yı istesin.”³³²

CIL, IV, 2450

“Epaphra, Acutus ve Auctus buraya Tyche adında bir kadın getirdi. Kadını kişi başı 5 as fiyatına paylaştılar.”³³³

Genelev sahiplerinin fahişe elde etmelerinin üç yolu vardı. Bunlar çalıştırılmak üzere köle pazarından kadın köle satın almak, yoksulluk çeken ebeveynlerden çocuk satın almak ve genelevde doğan çocukları fahişe olarak yetiştirmektir. Roma’da seks ticareti öylesine

³³⁰ CIL, IV, 2193: “Arphocras hic cum Drauca / bene futuit denario”; Hemelrijk, 2021, s. 170.

³³¹ CIL, IV, 5127: “Spe{e}s moribus bellis a(ssibus) VIII”; Hemelrijk, 2021, s. 170; As, Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde kullanılan, önce gümüş, sonra bakırdan basılan bir sikke. 2 as bir somun ekmeğe, 16 as 1 dinara denk geliyordu.

³³² CIL, IV, 1751: “Si quis hic sederit / legat hoc ante omnia / si qui futuere volet / Atticen quaerat a(ssibus) XVI”; Hemelrijk, 2021, s. 170.

³³³ CIL, IV, 2450: “A(nte) d(iem) XI K(alendas) Decembr(es) a(ssibus) XV / Epap(h)ra Acutus Auctus / ad locum dux{e}runt / mulierem Tychen pretium / in singulos a(sses) V f(uit?) / M(arco) Messalla L(ucio) Lentulo co(n)s(ulibus)”; Hemelrijk, 2021, s. 171.

büyükte ki, kadın köleler sırf bu iş için çok sayıda bebek doğurmuştur. Kabul edilebilir bir yaşa ulaşan kız çocuklar güzel konuşma ve baştan çıkarma eğitimi aldıktan sonra ebeveynleri tarafından fahişe olmaları için satışa çıkarılmıştır.³³⁴ Satışa çıkarılan fahişeler, kendilerini çıplak bir şekilde sunuyordu. Çıplaklık, kişinin tam anlamıyla mahremiyetinden ve kendi bedeninin mülkiyetinden mahrum kaldığının bir göstergesi olarak kölelikle ilişkilendirilmiştir.³³⁵ Konuyla ilgili Seneca'nın bir pasajında şu ifadeler geçer: “*Kadın çıplak olarak, alıcının zevkine göre bir köşede durdu. Alıcı vücudunun her yerini inceledi ve onu fahişe olarak çalıştırmak üzere satın aldı.*”³³⁶

Genelevlerdeki fahişeler, sadece temel ihtiyaçları karşılanarak ve dış dünyadan soyutlanarak çok kapalı bir yaşam sürüyordu. Tenleri koyulaşmasın diye kesinlikle güneşe çıkarılmıyorlardı. Yüzlerindeki ağır makyaj, bağlı olmayan saçları ve giymek zorunda oldukları kıyafetlerle Roma'nın saygın kadınlarından kolayca ayrılıyorlardı. Roma yasalarına göre fahişe olarak kabul gören kadınların giyimleri devlet nazarında belirlenmişti. Yasa gereği, fahişelerin kadın *stolası* yerine, erkek *togası* giymeleri zorunluydu.³³⁷ Kadın kölelerin daha şanslı olanları oyuncu ve eğlendirici olarak çalışmak üzere eğitilse de bu durum aktrislerin bazen sahnede çıplak bir şekilde rol almasını ve cinsel eylemler gerçekleştirmesini önleyememiştir.³³⁸ Bununla birlikte fahişeler toplumun dışlanmış gruplarından biri olsa da bu dışlanmışlık Roma dini hayatı için geçerli değildi. Örneğin her yıl nisan ayında düzenlenen *Floralia* festivalinde köle kadınlar ve fahişeler çıplak bir şekilde sahne alarak müstehcen şarkılar, erotik danslar veya striptiz gösterileri ile gelenleri eğlendiriyordu.³³⁹ Her yıl temmuz ayında gerçekleştirilen *Nonae Caprotinae* (*Juno Caprotina*) festivaline ise köle-özgür tüm fahişeler katılıyordu.³⁴⁰

³³⁴ Deighton, 1999, s. 72.

³³⁵ Pomeroy, 1975, s. 192.

³³⁶ Sen. *contr*, I, 2.

³³⁷ Gönenç, 2010, s. 167.

³³⁸ Pomeroy, 1975, s. 192-193.

³³⁹ Knapp, 1996, s. 217.

³⁴⁰ Sayın, 2020, s. 375.

Fahişeler olarak çalıştırılacak olan kadın kölelerin bekâretleri korunurdu. Çünkü onları çalıştıran kişiler için ilk müşterinin çok zengin veya en çok parayı veren kişi olması çok önemliydi. Fahişelere fiziksel güzellikleri için özel bir diyet uygulanıyordu. Onlara suratlarını asmamaları ve müşteriyi her zaman tebessümle karşılamaları öğütleniyordu. Bazen bir efendi ile köle kadın arasında duygusal bir ilişki gelişebiliyordu. MS 79’da Vezüv patlamasının ardından Pompeii’nin hemen dışında, 30 yaşındaki bir köle kadının kolunda bulunan yılan başlı altın bir bilezik (bkz. Ek 2: Fotoğraflar, Fotoğraf 2) ve bileziğin içinde yazan “*kendi köle kızının efendisi*” yazısı köle kadın ve efendi arasındaki ilişkiyi doğrular niteliktedir. Büyük ihtimalle efendisi, kölesine aralarındaki duygusal ilişki nedeniyle böyle bir hediye vermiştir.³⁴¹ Eğer çok zengin değilse genç bir erkeğin genç bir fahişe ile birlikte olması çok istenen bir durum değildi. Bu sayede genç fahişelerin genç erkeklere âşık olmasının önüne geçilmeye çalışılıyordu.³⁴²

Bir kadın kölenin fahişe olarak çalıştığı yaşlar en doğurgan yaşları olduğu için hamile kalmak fahişeler için istenmeyen bir durumdu ve hamileliği önlemek için en sık başvurulan yöntem büyü ve muskaydı. Vajinaya merhem veya sirke sürmek, bazı bitkilerden yapılmış iksirler içmek hamileliği önlemek için kullanılan diğer yöntemlerdi.³⁴³ Doğum kontrol yöntemlerine rağmen gene de hamile kalırsa bu sefer kürtaja başvuruluyordu. Kürtaj, hayati riski olan bir işlem olduğu için doktorlar tarafından önerilmiyordu.³⁴⁴ Bu nedenle bebeğini düşürmek isteyen kadınlar ağızlarından veya vajinalarından aldıkları fitiller ile düşük yapmaya çalışıyordu.³⁴⁵ Tüm bu çabalarına karşın eğer bir bebek doğurmak zorunda kalırlarsa bebeği terk etme veya öldürme yoluyla ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı.

Roma’nın soylu ailelerindeki genç erkekler için genelevlere gitmek ergenlik dönemi eğitiminin bir parçası olarak görülüyordu. Zengin ve yetişkin erkekler daha çok azatlı

³⁴¹ Edmondson, 2011, s. 352-353: Bileziğin içinde (*dom(i)nus ancillae suae*) yazmaktadır.

³⁴² Hallett – Skinner, 1997, s. 152.

³⁴³ Knapp, 1996, s. 224.

³⁴⁴ Soran, I, 60.

³⁴⁵ Knapp, 1996, s. 224.

fahişeleri tercih ediyorlardı. Çünkü azatlı fahişeler diğerlerine nazaran daha saygın ve pahalı oluyordu.³⁴⁶

Roma’da seks ticareti kadar cinsel yolla bulaşan hastalıklar da oldukça yaygındı. Plinius, frengi vakalarına sıklıkla rastlandığını yazmıştır. Genital uçuk ya da genital siğil gibi bazı deri hastalıklarının da cinsel yolla bulaştığı düşünülüyordu. Bu nedenle bu tür hastalıkların kısmen de olsa önlenmesi için genelev kapılarının önüne akan sular konulmuş ve erkeklerin burada yıkanarak temizlenmesi sağlanmıştır.³⁴⁷ Bunun yanında aşırı fiziksel zorlama ve aşırı seks fahişelerde vajinal ya da anal yaralanmalara veya idrar yolu enfeksiyonlarına sebep olabiliyordu.³⁴⁸

Nadir de olsa bazen fahişeliğe köle olarak başlayıp azat edildikten sonra görevine özgür biri olarak devam eden kadınlar da oluyordu. Bu kadınlar özgürleştikten sonra çalıştıkları genelevi yönetecek kadar zenginleşebiliyordu.³⁴⁹ Örneğin İtalya Benevento’da bulunan bir yazıtta şu ifadeler yazar:

CIL, IX, 2029 = ILS, 8287

“Lucius’un azatlısı Vibia Chresta, fuhuşa köle olarak başladı ancak azat edildikten sonra özgür bir kadın olarak çalıştığı genelevi kimseyi dolandırmadan kendi kazancıyla yönetti.”³⁵⁰

Köle kadınları fahişe olarak çalıştırma uygulaması öylesine yaygınlaşmıştı ki İmparator Vespasianus, MS 70-MS 79 tarihleri arasında köle satan kişilere kadının fahişe olarak

³⁴⁶ Cic. *Cael.* 45-50; Gönenç, 2010, s. 167.

³⁴⁷ Plin. *epist.* VI, 24; Gönenç, 2010, s. 167.

³⁴⁸ Knapp, 1996, s. 225.

³⁴⁹ Knapp, 1996, s. 209.

³⁵⁰ CIL, IX, 2029 = ILS, 8287: “*Vibia L(uci) l(iberta) Chresta mon(umentum) / fecit sibi et suis et C(aio) Rustio / C(ai) l(iberto) Thalasso filio et Vibiae / |(mulieris) l(ibertae) Calybeni libertae Lenae / ab asse quaesitum lucro suo sine / fraude aliorum h(oc) m(onumentum) h(eredem) n(on) s(equetur)*”; Knapp, 1996, s. 209.

çalıştırılmayacağına dair güvence isteme hakkını tanımıştır: “*İmparator Vespasianus bir yasa çıkararak, fahişe yapılmamak koşulu ile satın alınan bir köle kadının, fahişeliğe zorlanması halinde özgürlüğüne kavuşması gerektiğini buyurdu.*”³⁵¹

3.2. Kadın Gladyatörler

Borçlarından kurtulmak isteyen gönüllüler ve adlarının duyulması için isteyerek gladyatör gibi yaşamayı seçenler dışında gladyatörlük yapanların çoğu kölelerden oluşuyordu. Roma’da erkek köleler gibi, kadın kölelerin de gladyatörlük yaptığı bilinmektedir.³⁵² Bu kadın dövüşçüler, kolay bulunamadıkları için, seyrek olarak organize edilen daha geniş kapsamlı gladyatör oyunlarında yer alıyor, süslü bir şekilde sunularak ön saflarda bulunuyorlardı.³⁵³ Kadınların dövüştürülmesi oyunların en heyecanlı bölümüydü. Kadınlar hakkındaki seksüel algı, kan görmeyi seven seyircilerdeki şehvet duygusunu da arttırmaktaydı.³⁵⁴

Nadir de olsa Antik Roma yazarları eserlerinde kadın gladyatörlere yer vermişlerdir. Romalı tarihçi Dio Cassius, İmparator Nero’nun düzenlediği gladyatör oyunlarında Etiyopyalı kadın gladyatörlerin de bulunduğunu belirtir: “*Nero, Tiridates’in yaptığı jeste karşılık onu takdir etti. Bu nedenle onuruna Puetoli’de gladyatör oyunları düzenledi. Oyunlar, Nero’nun azatlı kölesi Patrobius tarafından mükemmel bir şekilde idare edilmişti. Öyle ki hiçbir masraftan kaçınılmamış, zengin gladyatör çeşitliliğinin yanında Etiyopya’dan bile erkek, kadın ve çocuklar arenada yer almıştı.*”³⁵⁵

³⁵¹ Dig. XXXVII, 14, 7: “*Divus vespasianus decrevit, ut, si qua hac lege venierit, ne prostituatur et, si prostituta esset, ut esset libera, si postea ab emptore alii sine condicione veniit, ex lege venditionis liberam esse et libertam prioris venditoris.*”

³⁵² Uzunaslan, 2005, s. 30.

³⁵³ Karakoç, 2015, s. 156-157.

³⁵⁴ Iuv, sat. VI, 110.

³⁵⁵ Dio Cass. LXIII, 3, 1.

Yine aynı şekilde Suetonius da eserinde İmparator Domitianus tarafından aşırı savurganca yaptırılan ve kadın gladyatörlerin de yer aldığı gladyatör oyunlarından bahseder: *“Domitianus, aşırı savurgan bir şekilde oyunlar düzenledi. Normal at yarışlarının yanında, birçok savaşı sahneye koydu. Bunlardan birisi piyadeler için, bir diğeri de süvariler içindi. Hatta amfi tiyatrodan bir deniz savaşı bile sahneledi. Gece meşale ışıkları altında ise kadın ve erkek gladyatörlerin bir arada vahşi hayvanları avlayışları izlendi.”*³⁵⁶

Kadın kölelere yazıtlarda da yer verilmiştir:

CIL, VII, 1335

“Gladyatör okulundan Verecunda...”³⁵⁷

CIL, XIV, 4616

“Ostia hazinesinin quaestoru, imparatorluk kültürünün rahibi, karısı Sabina ile birlikte şehrin kuruluşundan bu yana oyunları finanse eden ilk kişi olarak Gençlik Oyunları kararnamesinin küratörü Hostilianus, kılıçla dövüşen kadın gladyatörlerin olduğu bu anıtı kendisi için yaptı.”³⁵⁸

Ostia’da bulunan bir başka yazıtta da kadınların tıpkı erkekler gibi arenalarda dövüştürüldüğü belirtilmektedir. Yazıtta yer alan bilgiye göre kadınları dövüştüren bir oyun düzenleyici, yazıtla onurlandırılmıştır ve Roma’nın kuruluşundan beri ilk defa kadınların dövüştürüldüğü bir gösteri organize etmekle övünmektedir.³⁵⁹

³⁵⁶ Suet. Dom. IV, 1.

³⁵⁷ CIL, VII, 1335: “Verecunda / ludia Luc/ius gladia/tor”; Hemelrijk, 2021, s. 166.

³⁵⁸ CIL, XIV, 4616: “[H]ostilian[us] / [3 Iiv]ir q(uaestor) aerar[ii Osti]ensium flam(en) d(ecreto) d(ecurionum) cur(ator) lusus iuvenal(is) / [3] qui primus om[ni]um ab urbe condita ludos cum / [3 gladiat]or(um) et mulieres [a]d ferrum dedit una cum / [3 Sa]bina u[x]ore fecit sibi et / [3]nio Agonio [3] / [3] corporis togat[ens(ium)] / [3]um qui e[t]”; Hemelrijk, 2021, s. 166.

³⁵⁹ CIL, 92237: “Qui primus om[ni]um ab urbe condita ludus cum [--] or ed mulieres [a]d ferrum dedit.” Uzunaslan, 2005, s. 40.

Gladyatör olarak dövüşlere katılım sağlayan kadınların tamamı köle ya da paraya ihtiyacı olan yoksul kadınlar değildi. Yüksek statüdeki bazı kadınlar da gladyatör oyunlarına katılıyordu.³⁶⁰ Ancak bunlar paraya ihtiyaç duydukları için değil, heyecan ve şöhret duygusuyla arenaya çıkıyorlardı. Tacitus bu durumu şöyle ifade etmiştir: “*Bu sene de sahneye çıkan gladyatörler, geçen senelerde olduğu gibi büyüleyiciydi ancak kimi şöhret sahibi hanımefendiler ve senatörler amfiteyatrolarda yer alarak kendilerini küçük düşürdüler.*”³⁶¹

Kadın gladyatörler, dövüşlere eski gladyatör olan babalarından eğitim alarak hazırlanıyorlardı. Erkek gladyatörlerin aksine kadın gladyatörler, her zaman ölümüne dövüşmezlerdi. Bunun nedeni ilerideki mücadelelerde efendilerine daha çok para kazandırmak istemeleriydi.³⁶² Bununla birlikte sahiplerinin kazançlarının yanında başarılı olan kadın gladyatörlerin de ciddi miktarda paralar kazandığını görüyoruz. Efendi, iyi dövüşen ve kendisine çok para kazandıran kölesine özgürlük vermek isterse, arenaya iner, odundan bir kılıç uzatarak gladyatörü kutlardı. Bunu yaparak gladyatörün köleliğinin son bulduğunu, onun özgür bir kadın olduğunu herkese duyurmuş oluyordu.³⁶³

3.3. Ev İşleri

Özgür kadınlar Roma’da her zaman ekonomik ve sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olsalar da, bankerlik ve askerlik gibi kamusal alana giren bazı görevleri yapamıyorlardı.³⁶⁴ Bu anlayış, kadın kölelerin yaşantısına da etki etmiştir. Örneğin özgür kadınların kamusal görevlerde bulunamadıkları gibi kadın köleler de kamu kölesi olamıyordu. Bu nedenle kadın kölelerin çalışma alanlarının erkek kölelere göre daha kısıtlı olduğu söylenebilir. Bu kısıt, kadın köleleri daha çok ev içinde yapılan işlere yöneltmiştir.

³⁶⁰ Uzunaslan, 2005, s. 30.

³⁶¹ Tac. *ann.* XV, 32.

³⁶² Karakoç, 2015, s. 160.

³⁶³ Karakoç, 2015, s. 161.

³⁶⁴ Dig. Call. II, 13, 12: “*Feminae remotae videntur ab officio argentarii, cum ea opera virilis sit.*”

Köle olan kız çocukları, özgür kız çocukları gibi aileleriyle çok fazla vakit geçirmiyordu. Bulundukları evde genellikle hizmetçi olarak çalışıyorlardı. Köle ailelerin kızları özgür hemcinslerinden farklı olarak, sadece evlilik ve çocuk doğurma gibi geleneksel görevlerin yanında, çalışma hayatına da hazırlanırdı. Dikiş dikme, kuaförlük, yün işleme, çocuk bakıcılığı gibi özel yetenekleri olanlar bu gibi işlerde çalışabiliyordu.³⁶⁵

Genç yaşında ölen ve köle olduğu anlaşılan yün işçisi bir kız için babası tarafından yaptırılan yazıtta şunlar yazmaktadır:

CIL, V, 6808

“Hayatımın baharında, burada gömülü yatıyorum. Görev duygumda ve yün işimde saygınlık gösterdim. Bu kadar hak edilmemiş ve ağır bir talihten şikâyetçiyim. Adımı sorarsan, Salvia ismi yankılanacak.”³⁶⁶

Kadın köleler en çok yerel alanda çalışmıştır ve kuaförlük, saç kesme, aşçılık, ayna tutuculuğu, tamircilik, masözlük, terzilik, yemek pişirme, ev temizliği en çok kullanıldıkları alanlardır.³⁶⁷ Kadın kölelerin yaptığı her meslek ekonomik getirisi olan meslekler değildi. Dokumacılık gibi üretime dayalı bir meslek veya fahişelik gibi ticari bir meslek yapan kadın kölelerin yanında ekonomik değeri olmayan işler yapan kadın köleler de vardı. Bu işler çocuk bakma, okuyuculuk, giydiricilik gibi mesleklerdi. Daha üst sınıftan ailelerin bulunduğu evlerde kişisel hizmetkârlık yapan kadın köleler de bulunuyordu.³⁶⁸ Entelektüel yeteneği olan kadın köleler sekreterlik, okuyuculuk veya kâtiplik yapabiliyordu. Özel yeteneği olan köleler diğer kölelere nazaran daha iyi koşullarda çalışıyor ve efendilerinin beğenilerini kazandıkları

³⁶⁵ Clark, 1981, s. 197.

³⁶⁶ CIL, V, 6808: “C(ai) Paguri C(ai) l(iberti) Gelot[i]s / hospes resiste et tumulum hunc excelsum aspic[e] / quo continentur ossa parvae aetatulae / sepulta haec sita sum verna quouis aetatulae / gravitatem officio et lanificio praestit[e]i(t) / queror fortunae cassum tam iniquom et grave / nomen ei quaeras exoraturi salviae / valebis hospes opto ut s[e]c[un]d[u]m is felicior”; Hemelrijk, 2021, s. 54.

³⁶⁷ CIL, VI, 3926 ff.; CIL, VI, 6213 ff.; CIL, VI, 6339; CIL, VI, 6362; CIL, VI, 6349; CIL, VI, 6326; CIL, VI, 7297; CIL, VI, 37823.

³⁶⁸ CIL, VI, 9781.

takdirde azat edilme şansları olabiliyordu.³⁶⁹ Başka bir ifadeyle kölelerin ev içindeki işlevleri efendilerinin zenginliğine, sosyal statüsüne ve çalıştırdığı köle sayısına bağlıydı. Yalnızca bir veya birkaç kölesi olanlar, kölelerini hem evde hem de dışarıda çok çeşitli işlerde çalıştırabiliyordu. Ancak onlarca hatta yüzlerce kölesi olanlar, bazı köleleri spesifik ve bireysel işlerde kullanıyordu. Özel olarak eğitilmiş köleler, sadece uzmanlık alanlarında çalışabilecekleri için üst sınıftan olan aileler tarafından tercih ediliyordu.³⁷⁰

Efendilerinin akşam yemeği olarak verdiği ziyafette görevli kadın köleler oluyordu.³⁷¹ Bunlar yemeğin hazırlanması, sofranın düzeni, sofranın temizliği gibi işlerden sorumluydu. Davetliler bütün bir akşam keyifle yemek yerken bu köleler aceleyle bir masada yemeklerini yedi. Romalılar çoğu zaman çatal kaşık kullanmadığı ve yemeği elle yediği için kadın köleler davetlilerin başında parfüm içeren bir su ile hazır bulunuyordu.³⁷² Davetliler her lokmadan sonra kâse içinde bulunan bu su ile ellerini temizliyordu. İyi bir Roma ziyafeti asla müzik ve dans olmadan sona ermezdi. Yemek sonunda erkek köleler keman çalarken, kadın köleler de dansları ile davetlileri eğlendirmek zorundaydı. Davetliler evden ayrılırken onların hazırlanması ve geçirilmesi işini de yine bu kadın köleler yapıyordu.³⁷³

3.4. Ebelik, Sütannelik, Diğer İşler

Ebelik ve sütannelik kadın kölelere yaptırılan diğer işlerdi.³⁷⁴ Ebenin (*obstetrix*) görevi gebeliğin tespit edilmesi ile başlıyor, gebelik sürecinde devam ediyor, doğumun gerçekleştirilmesi ile son buluyordu. Efesli jinekolog Soranus, hamile kadınların bakımını üç aşamaya ayırmıştır. İlk aşamada ebenin düşük yapmayı önlemesi gerekiyordu. İkinci aşamada hamile kadının sabah bulantılarını ve aşırma semptomlarını tedavi etmesi gerekiyordu. Üçüncü aşamada ise bebeğin sağlıklı olduğundan emin olarak anneyi doğuma

³⁶⁹ Pomeroy, 1975, s. 191-192; Hezser, 2005, s. 123.

³⁷⁰ Hezser, 2005, s. 139-140.

³⁷¹ Spore, 1962, s. 357.

³⁷² Spore, 1962, s. 357-358.

³⁷³ Spore, 1962, s. 359.

³⁷⁴ *CIL*, VI, 6325: Bu yazıtta Statilia Maior, Secunda isimli köle ebesini anmaktadır.

hazırlaması gerekiyordu. Doğumun kolay gerçekleşmesi adına ebeler anne için kayganlaştırıcı yağ, ılık su, sünger, bandaj, yatak ve rahat bir oda temin ediyordu.³⁷⁵ Soranus, doğumun ebe taburesi adı verilen bir sandalyede yapılması gerektiğini söylemiş ve taburenin özelliklerini şu şekilde sıralamıştır: “*Doğuran kadının üzerine oturtulabilmesi için taburenin ortasında hilal şeklinde bir boşluk olmalıdır, ne kadının kalçalarına batması için çok büyük, ne de tam tersine dar olması gerekir. Yanlar tahtalarla tamamen kapalı olmalı, ön ve arka ise ebelikte kullanım için açık olmalıdır. Ve arkada bir sırt olmalı, böylece hem bel hem de kalça herhangi bir kaymaya karşı dirençli olmalıdır.*” Kadınlar bu taburede dik oturarak doğum yapıyorlardı.³⁷⁶

Doğum gerçekleştikten sonra ebeler bebeğin görünür bir engeli olup olmadığını kontrol ediyor ve anneyi dinlendiriyordu. Soranus, bir ebenin sahip olması gereken özellikleri ayrıntılı bir şekilde belirtmiştir. Ona göre bir ebe okuryazar olmalı, zeki olmalı, işini sevmeli, sır tutmalı, kısa tırnaklı olmalı, örgü örmek ve ağır iş yapmaktan kaçınmalı, falcı ve büyücülerle arasına mesafe koymalı ve tedavinin tüm dallarında deneyim kazanmış olmalıydı. Soranus’a göre en iyi ebe teknik yeterliliğe sahip olan jinekoloji ve doğum konusunda bilgi sahibi olan kadındı.³⁷⁷ Ebelik özellikle azatlı köleler arasında yaygındı. Bunun nedeni ebelerin köle iken özgürlüklerini satın almaya yetecek kadar para kazanmış olmaları olabilir.

Mezar yazıtlarında ebelerin sıklıkla anıldığını görüyoruz:

CIL, VI, 9723

“Poblicia Aphe, azatlı kadın ve ebe. Kemikleri huzur içinde olsun. O, 21 yıl yaşadı.”³⁷⁸

³⁷⁵ Soran, II, 2, 67.

³⁷⁶ Soran, II, 3, 68.

³⁷⁷ Soran, I, 3, 4.

³⁷⁸ CIL, VI, 9723: “*Poblicia |(mulieris) l(iberta) Aphe / o<b=P>stetrix ossa tibi / bene quiescant / vixit annos XXI*”; Hemelrijk, 2021, s. 129.

CIL, VI, 9478

“Ölülerin ruhlarına! Doktor ve ebe olan Valia Callista için. Caecilius Lysimachus bunu karısı için yaptı.”³⁷⁹

CIL, VI, 8948

“Prima Asterope, Maximus'un karısı, Livia'nın ebesi. Bunu Maximus'un annesi Epicharis yaptı.”³⁸⁰

Köle kadınlara yaptırılan işlerden bir diğeri de sütannelikti. Roma'da bir anne için en kutsal görevlerden biri bebeğini kendi sütü ile beslemektir ancak annenin, hastalanması, ölmesi, sütünün gelmemesi, sütünün kesilmesi veya yeniden hamile kalması gibi engeller dolayısıyla görevini yerine getirememesi durumunda emzirme görevi için bir sütanneden (*nutrix*) destek alınırdı.³⁸¹ Bebeği emzirmek, bebek süttten kesildiğinde onu beslemek ve ona bakıcılık yapmak sütannelerin görevleri arasındaydı; hatta bazı bakıcılar, baktıkları bebeklere, büyüdükları zaman da kişisel olarak hizmet etmeyi sürdürmüşlerdir.³⁸² Efendisi ve efendisinin ailesiyle olan yakın ilişkisi nedeniyle sütannelerin ev içinde özel bir yeri vardı. Plinius ve Cicero, bir çocuğun en yakın olduğu kişiler arasında öncelikle sütanneleri işaret etmişlerdir.³⁸³

Roma'da doğum sırasında ya da sonrasında hastalık ve ölüm oranı fazla olduğundan, sütanneler, varlıklı aileler için aranan ve sık başvurulmuş kişiler durumundaydı. Üst sınıf Romalı kadınların bebeklerini emzirme işi, çoğunlukla o sırada emzirmekte olan köleler veya azatlılar tarafından yapılıyordu. Aslında en uygun olan, bebeğin kendi annesinin sütü ile

³⁷⁹ *CIL, VI, 9478: “D(is) M(anibus) / Valiae Callist(a)e / iatromeae Ca/ecilius L<y=U>simach{i}/chus co(n)iugi suae fec(it)”*; Hemelrijk, 2021, s. 130.

³⁸⁰ *CIL, VI, 8948: “Prima Liviae o<b=P>stetrix Asterope Maximi / Epicharis Maximi mater”*; Hemelrijk, 2021, s. 325.

³⁸¹ Kalaycıoğulları, 2016, s. 321.

³⁸² Kalaycıoğulları, 2016, s. 321; Gönenç, 2010, s. 165.

³⁸³ Plin. *epist.* V, 16, 3; Cic. *Lael.* LXXIV.

beslenmesiydi ancak emzirmeye engel bir durum varsa, bu iş için en iyi sütanne seçilmeliydi.³⁸⁴ Bazen de soylu ve varlıklı kadınlar, hiçbir engel veya mecburiyetleri olmamasına rağmen tamamen keyfi bir uygulama olarak bebeklerini sütannelere emzirtiyorlardı. Öyle ki, emzirdiğinde vücudu ve dış görünüşü bozulacağı için endişelenen veya yorucu ve zahmetli olduğu için bu sorumluluğa girmek istemeyen kadınlar, bebeklerini emzirmesi ve bakımıyla ilgilenmesi için sütanne tutmayı tercih ediyorlardı. Fakat sağlıklı ilgili bir zorunluluk dışında keyfi olarak sütanne tutmak Roma toplumunda her zaman eleştirilmiştir. Çünkü Romalılar emziren kişinin karakter özelliklerinin sütle birlikte bebeğe geçtiğine inanıyorlardı ve bu nedenle bebeği -zorunlu durumlar dışında- bir köle veya köle soyundan gelen biri emzirmemeliydi. Çirkin ve iffetsiz özelliklere sahip olan köle kadınlar, asil bir çocuğun ahlakını ve davranışlarını kötü yönde etkileyebilirdi.³⁸⁵ Gellius, bu konuda şu ifadeleri kullanmıştır: “Çocuk, emzirilmek üzere bir başkasına verildiğinde annenin bakışı, annelik arzusunun gücü yavaş yavaş söner ve bir başkasına verilen çocuk, ölümle kaybolmuş gibi neredeyse tamamen unutulur.”³⁸⁶ Aynı şekilde Tacitus da, bebeğin sadece kendi annesi tarafından emzirilmesini savunarak şöyle demiştir: “Çocuklar, sadece kendi annesinin sütünden beslenmeli, hizmetçilere ve sütannelere emanet edilmemelidir.”³⁸⁷ Soranus ise konuya sağlık açısından bakarak, sütannelerin köle olmalarından kaynaklanabilecek sorumsuz davranışları nedeniyle bebeklerin kendi anneleri tarafından emzirilmesini önermiştir. Soranus’a göre ağzı meme ucundayken uykuya dalan bir bebeğin boğulma riski vardı ve bu durum sütannenin dikkatsizliğinden dolayı gerçekleşebilirdi.³⁸⁸

Emzirme süresi iki yılı bulabildiği için sütanne olmak köle bir kadın için kaçırılmayacak bir fırsattı. Çünkü bu sayede köle kadın aldığı ücretin yanı sıra, yeterli ve sağlıklı beslenme

³⁸⁴ Soran. II, 18-19: Soranus’a göre işe alınacak olan sütanne, 20 ile 40 yaşları arasında; iki ya da üç çocuk doğurmuş; sağlıklı, sağlam karakterli, iri yapılı, orta boy göğüslü, iradeli, anlayışlı ve sakin olmalıydı. Soranus, sütannenin fiziksel özelliklerinin, kalitesi açısından önemli olduğunu düşünmüştür; sütannenin karakter özelliklerinin ise, hem yorgunluk ve uykusuzluk karşısındaki direnci, hem bebeğin ağlamaları karşısındaki tahammülü, hem de bebeğin bedensel ve kişisel gelişimi üzerindeki etkisi bakımından önemli olduğunu düşünmüştür. Plut. mor. I, 5-6; Kalaycıoğulları, 2016, s. 320-321.

³⁸⁵ Iuv. sat. VI, 592-594; Kalaycıoğulları, 2016, s. 323.

³⁸⁶ Gell. XII, 1.

³⁸⁷ Tac. Germ. XX.

³⁸⁸ Soran. II, 38.

şansına da sahip oluyordu.³⁸⁹ Sütannelere zeytinyağı, süt, şarap, tavuk gibi sağlıklı yiyecekler veriliyordu. Burada sütannenin sağlığından çok emzirdiği çocuğun sağlığının düşünüldüğü ortadadır. Bununla birlikte köle sahipleri, yeni doğum yapmış kölelerine de bebeklerinin emzirilmesi için sütanne tutabiliyordu. Bu uygulamanın nedeni yeni doğum yapmış köle kadının bir an önce toparlanarak işlerinin başına dönmesini sağlamak ve yeniden hamile kalma olasılığını arttırmaktı. Ancak yeni doğum yapmış kadın kölenin kendi bebeğini emzirememesi bebeği ile arasındaki duygusal bağın gelişmemesine neden oluyordu.³⁹⁰ Diğer yandan bebeğini emziren kadınları öven, sütannelerden ailenin bir parçası olarak bahseden ve onlara saygı duyan yazıt örnekleri de mevcuttur:

CIL, VI, 16450 = ILS, 8532

“Ölülerin ruhlarına! Servius’un azatlısı olan Servia Cornelia Sabina için. Servius Cornelius Dolabella Metillianus bu anıtı, bunu fazlası ile hak eden sütannesi için yaptırdı.”³⁹¹

CIL, VI, 29497 = ILS, 8538

“Ölülerin ruhlarına! Caius’un kızı Volumnia Procula bu anıtı 55 yıl yaşayan sütannesi ve azatlı kadın Volumnia Dynamide için dikti.”³⁹²

CIL, V, 3950

“Clodia’ya! Evde doğan köle ve sütanne.”³⁹³

³⁸⁹ Gönenç, 2010, s. 165.

³⁹⁰ Kalaycıoğulları, 2016, s. 323.

³⁹¹ *CIL, VI, 16450 = ILS, 8532: “D(is) M(anibus) / Ser(viae!) Corneliae Ser(vi) l(ibertae) / Sabinae / Ser(vius) Cornelius / Dolabella / Metil(l)ianus / nutrici et mammul(ae) / b(ene) m(erenti) f(ecit)”*; Wiedemann, 1981, s. 119.

³⁹² *CIL, VI, 29497 = ILS, 8538: “D(is) M(anibus) / Volumniae / Dynamidi / Volumnia / C(ai) f(ilia) Procla / nutrici / assae et / lib(ertae) v(ixit) a(nnos) CV”*; Hemelrijk, 2021, s. 133.

³⁹³ *CIL, V, 3950: “Clodiae / vernaе / nutrici”*; Hemelrijk, 2021, s. 74.

CIL, VI, 12023

“Marcus Antonius Tyrannus bunu kendisi ve Marcus Antonius Florus'un sütannesi olan partneri Antonia Arete için yaptı.”³⁹⁴

CIL, X, 6432 = ILS, 8549

“Cornelia Anthusa bunu sevgili sütannesi, gerçek bir anne, hoş ve çok tatlı Junia Prima için yaptı. O 82 yıl yaşadı.”³⁹⁵

CIL, XI, 6345

“C. Tadius Sabinus bunu fazlasıyla hak eden sütannesi Maria Marcellina için yaptı...”³⁹⁶

Bazen de bugün s tkarde i olarak tanımlayabileceğimiz ve aralarında herhangi bir kan ba ı olmamasına rağmen, aynı sütannenin emzirdi i  ocuk grupları oluyordu. Bunlara *conlactanei* deniyordu.³⁹⁷ Bu  ocukların da birbirlerine karşı duydukları sevgi ve ba lılık yazıtlarda dile getirilmiştir:

³⁹⁴ *CIL, VI, 12023: “M(arcus) Antonius Tyran[nus] / sibi et / Antoniae Arete / contubernali suae / nutricii / M(arci) Antoni Flori”*; Hemelrijk, 2021, s. 92.

³⁹⁵ *CIL, X, 6432 = ILS, 8549: “Cornelia A/nthusa Iuni/ae Primae m/ammulae su/ae verae matri / iuc(undae) dulc(issimae) sine lite / vixit ann(os) LXXII”*; Hemelrijk, 2021, s. 131.

³⁹⁶ *CIL, XI, 6345: “D(is) M(anibus) / Mariae / Marcellinae / nutrici(s) suae / et Caedi Rufini / conlactanei / C(aius) Tadius Sabi/nus mil(es) coh(ortis) II pr(aetoriae) / bene merentib(us)”*; McDonald, 2016, <https://katherinemcdonald.net/2016/11/10/nurses-and-milk-buddies-in-roman-epitaphs/>.

³⁹⁷ Kalaycıo ulları, 2016, s. 325.

CIL, XIII, 2104

“Bir zamanlar genç bir güce sahip olan Rottio, bu anıtı kendisi, sütannesi Marciana ve sütkardeşi Verina için yaptı.”³⁹⁸

CIL, VI, 27119

“Ölülerin ruhlarına! Adrastus'un kızı Tatias, bunu fazlasıyla hak eden sütkardeşi Hermes için yaptı. O, 30 yıl 5 ay 12 gün yaşadı.”³⁹⁹

CIL, VI, 6345

“C. Tadius Sabinus bunu fazlasıyla hak eden sütannesi Maria Marcellina ve sütkardeşi Caedus Rufinus'un anısına yaptı.”⁴⁰⁰

Antik Roma’da banyo ve hamamlar yıkanma ve temizlik işlevinden ziyade sosyal ve kültürel işlevi olan yerlerdi.⁴⁰¹ Roma hamamlarının asıl amaçları ile ilgili bölümlerinin dışında, kütüphane, resim sergisi ve konser salonu gibi bölümleri de bulunurdu. Bu anlamda Roma hamamları sosyal buluşmaların ve iş görüşmelerinin yapıldığı, sosyal ilişkilerin kurulduğu bir tür sosyal aktivite mekânları olarak düşünülebilir. Roma’da banyo ve hamamlar herkesin kullanımına açık olmakla birlikte, daha çok üst tabakadaki vatandaşlar tarafından kullanılmıştır. Hamamlarda köleler için ayrı bir giriş kapısı bulunuyordu ve köleler yıkanma

³⁹⁸ *CIL, XIII, 2104: “D(is) M(anibus) / et m(emoriae) aeternae L(uci) Cl(audi) Rufini / Cl(audius) hunc viv(u)s Stygias Rufinus / ad umbras instituit / titulum post animae requiem qui testis vitae fati / sit lege futuris cum do/mus accipiet saxea corpus ha/bens quodque meam / retinet vocem data litte/ra saxo vo[ce] tua vivet / quisque lege[s] titu]los / Rottio hic sit[us es]t iuve/nili robore quondam / [q]ui sibi moxq(ue) su[ae] nutrice / Marcian(a)e item Verinae / conlactiae haec monu/menta dedit et sub asc(ia) / dedicavit / curante Cl(audio) Sequenti patrone”; McDonald, 2016, <https://katherinemcdonald.net/2016/11/10/nurses-and-milk-buddies-in-roman-epitaphs/>.*

³⁹⁹ *CIL, VI, 27119: “Dis Manibus / Tatias Adrasti filia Her/meti conlacteo suo bene / merenti fecit vixit ann(is) XXX / mensibus V diebus XII”; McDonald, 2016, <https://katherinemcdonald.net/2016/11/10/nurses-and-milk-buddies-in-roman-epitaphs/>.*

⁴⁰⁰ *CIL, XI, 6345; McDonald, 2016, <https://katherinemcdonald.net/2016/11/10/nurses-and-milk-buddies-in-roman-epitaphs/>.*

⁴⁰¹ Peck, 1898.

ve eğlenme amacıyla değil, efendilerine hizmet etme amacıyla orada bulunuyordu.⁴⁰² Kadın kölelerin hamamlarda yaptığı işlere baktığımızda onların genelde efendilerinin giysilerinin başlarında beklediğini, efendilerine şarkı söylediğini, sırt keselemek veya sıcak su dökmek için efendilerinin yanında durduğunu görüyoruz.⁴⁰³

3.5. Vilica

Yukarıda *vilicus* adı verilen çiftlik kâhyalarından kısaca bahsetmiştik. Eğer köleler arasında bir hiyerarşiden söz edeceksek, hiç şüphesiz bir kölenin yapacağı en üst mertebedeki görevlerden biri çiftlik kâhyalığı idi.⁴⁰⁴ Çiftlik sahibinin yokluğunda onun yerini alan ve görevlerini yürüten *vilicus*, çiftliğin tüm idari işlerinden, düzeninden sorumluydu ve tüm üretim süreçlerinin en üst düzeyindeki denetleyicisiydi ancak *vilicus*, çiftlikte yönetim görevlerini yürüten tek kişi değildi. Tüm bu işleri, *vilica* adı verilen yardımcısı ile birlikte yapıyordu.⁴⁰⁵ Columella'ya göre her *vilicusun* yanına ona yardımcı olması için bir kadın refakatçi verilmeliydi.⁴⁰⁶ İşte burada kadın kölelerin yapmış olduğu bir diğer iş olan kâhyalık karşımıza çıkıyor.

Vilicusun düzenli gözetimi altında bulunan *vilica*, ev hanımının sağ kolu olan kadın köle idi ve çiftlikteki bütün kadın kölelerden sorumluydu. Onların yetkilisi olup, köle sahipleri ile yakın iletişim içerisindeydi. *Vilica*, *vilicusun* karısı olabileceği gibi, *vilica* olma özelliklerini taşıyan herhangi bir kadın köle de olabilirdi.⁴⁰⁷ Antik Roma'nın önemli tarım yazarları olan Cato, Varro ve Columella, eserlerinde *vilicadan* sık sık bahsetmişlerdir. Özellikle Columella'ya göre *vilica*, çiftliğin genel bakımı ve temizliğinden, yemeklerin pişirilmesinden, işçilerin bakımından, kadın köleler arasında düzenin sağlanmasından ve

⁴⁰² Deighton, 1999, s. 39-40.

⁴⁰³ Avşar, 2016, s. 637; Ward, 1992, s. 139.

⁴⁰⁴ Sayın, 2020, s. 345.

⁴⁰⁵ Roth, 2003, s. 54.

⁴⁰⁶ Colum, I, 8, 5: “*Sed qualicumque vilico contubernalis mulier assignanda est, quae contineat eum, et in quibusdam rebus tamen adiuvet.*”

⁴⁰⁷ Sayın, 2020, s. 346.

üretimle ilgili birtakım faaliyetlerden sorumluydu.⁴⁰⁸ Vilicanın görevlerini sıralayan Columella, şu ifadeleri kullanır: “*Vilica, yöneticileri için giysiler örerek efendisinin masrafını azaltmalıdır. Hasta taklidi yaparak iş yapmaktan kaçan kadın köleleri belirlemeli ve gerçekten hasta olanların sağlığıyla ilgilenmelidir. Hep aynı yerde oturmaktan mümkün olduğu kadar kaçınması gerekir. Çünkü onun görevi oturmak değildir. Zaman zaman dokuma tezgâhına giderek orada çalışanlara bildiklerini öğretmesi gerekir. Ara sıra kölelerin yemeğini hazırlayanların yanına gitmeli ve mutfakın temiz olup olmadığını kontrol etmelidir. Ayrıca fırsat buldukça revire gitmeli ve eğer hasta yoksa orayı temizletmelidir.*”⁴⁰⁹ Columella ayrıca vilicanın yalnız çalışması gerektiğini, işlerini başka biriyle paylaşmaması gerektiğini de vurgulamıştır. Çünkü Columella’ya göre topluca yapılan bir işte bireysel yapıldığındaki kadar gayret gösterilmez ve sorumluluk tek bir kişiye ait olmayacağı için kimin sorumlu tutulacağı belirlenemez.⁴¹⁰

Vilicanın görevleri dışında karakter özelliklerinden de bahseden Columella’ya göre bir *vilica*, sağlıklı bir sese sahip olmalı, ne çok çirkin ne de çok güzel olmalıydı. Fazla güzel olmak onu tembelleştirebilirdi. Bir mülkü idare etmek kolay bir iş değildi. Bu nedenle *vilica* olarak seçilen kölelerin iyi eğitim almış olması gerekiyordu.⁴¹¹

Columella, çiftlikte çalışan köle kadınları çok çocuk doğurmaya teşvik etmiş ve yeterince çocuk sahibi olan kadınlara özgürlük vaat etmişti: “*Belli sayıda çocuk doğuran ve ödüllendirilmeye layık olan köle kadınların artık çalışmamalarını sağlar ve birkaç çocuk büyütmüş olan anneleri bazı durumlarda azat bile ederim. Kısacası üç çocuk doğurmuş olan anne çalıştırılmaz, daha fazla çocuk doğurmuş olanlar ise özgürlüklerine kavuşurlar. Eğer*

⁴⁰⁸ Cato. *agr.* 10-11, 143; Varro. *rust.* I, 18; Colum. XII; Roth, 2003, s. 54.

⁴⁰⁹ Colum. XII, 3.

⁴¹⁰ Colum. I, 9, 6; Bradley, 1994, s. 73.

⁴¹¹ Colum. XII, 1: “*Nam illibatum robur et vigiliis et aliis sufficiet laboribus: foeditas fastidiosum, nimia species desidiosum faciet eius contubernalem. Itaque curandum est, ut nec vagum villicum et aversum a contubernio suo habeamus, nec rursus intra tecta desidem et complexibus adiacentem feminae.*”

*efendi böyle adil ve dikkatli davranırsa zenginliğinin sürekli arttığını da görecektir.”*⁴¹²
Columella’nın böyle bir yol izlemesindeki amaç çiftliklerdeki köle sayısını arttırmaktı. Çiftliklerde köle kadınlardan doğan bu çocuklar ev içinde büyütüldüğü için efendileri ile aralarında bir bağ oluşuyordu. Bu sayede kölelerin işten kaytarmaları, kaçmaları veya isyan etmeleri engellenmiş oluyordu.⁴¹³

Nadir de olsa işlerini iyi yapan ve efendileri tarafından takdir edilen *vilicalar* için mezar anıtları yapılabilirdi:

CIL, X, 5081 = ILS, 7372

“Gaius’un azatlısı olan Gaius Obinius Epicadus (vilicus) ile Gaia’nın azatlısı olan Bayan Trebia Aphrodisia (vilica) burada 14 yıl yönetici olarak hizmet verdiler.”⁴¹⁴

CIL, VIII, 5384

“Tiberius Claudius Caesar’ın mülk yöneticisi (vilica) Saturnina 30 yıl yaşadı ve kızı Venusta on beş yıl yaşadı. Burada yatıyor.”⁴¹⁵

⁴¹² Colum. I, 8, 19: “Feminis quoque fecundioribus, quarum in subole certus numerus honorari debet, otium, nonnumquam et libertatem dedimus, cum complures natos educassent. Nam cui tres erant filii, vacatio, cui plures, libertas quoque contingebat.”

⁴¹³ Bradley, 1994, s. 34.

⁴¹⁴ CIL, X, 5081 = ILS, 7372: “C(aius) Obinius C(ai) l(ibertus) / Epicadus / Trebia |(mulieris) l(iberta) Ap(h)rodisia / hic vilicarunt / annos XIII”; Wiedemann, 1981, s. 143.

⁴¹⁵ CIL, VIII, 5384: “Saturn/ina Ti(beri) / Claudi / Cae(saris) vil(ica) / vix(it) a(nnos) XXX / et Venu/sta f(ilia) vi(xit) / a(nnos) XV h(ic) / e(st) s(ita)”; Hemelrijk, 2021, s. 177.

3.6. Dayak / Cezalandırma

Roma’da bir köle için aşağılanma ve dayak sıradan cezalardı. Çünkü daha önce de bahsedildiği gibi efendinin onlara işkence etme hatta öldürme yetkisi vardı. Efendiler, kölelerinin korku içinde yaşamasını istiyordu çünkü bu sayede onları kontrol altında tutmak daha kolay oluyordu. Romalılar, kölelerin yalancı ve kötü ruhlu insanlar olduklarına inandıkları için onların ancak işkence altında doğruyu söyleyeceklerini düşünmüşler, işkenceyi yasal bir sorgulama biçimi olarak kullanmışlardır.⁴¹⁶ Konuyla ilgili Digesta’da yer alan metinde şunlar yazmaktadır: “*Kölelere işkence son aşamada ve kişinin suçu işlediğinden iyice kuşku duyulduğu sırada, diğer kanıtların yetersiz olduğu ve sadece kölelerin itiraflarına gerek duyulduğu zaman yapılmalıdır.*”⁴¹⁷

Dayak ve cezalandırma karşısında kölelerin çaresiz kalmaları aşikârdır fakat kadın kölelerin yaptığı bazı işlerin onların daha fazla cezalandırılmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin kişisel hizmetkârlık yapan bir kadın köle sahibine fiziksel olarak daha yakın olduğu için diğer kölelere nazaran daha sık cezalandırılabilirdi. Tam tersi olarak bir efendinin tarım işçileri gibi çok sayıda köleye sahip olması nedeniyle sorumluluklarını gözetmenlere devrettiği ve kölelerinden uzak kaldığı durumlarda, gözetmenlerin kölelere karşı efendiden çok daha acımasız davranması da mümkün olabilirdi.

Bazı efendiler kölelerine duydukları sevgi veya nefreti vasiyetlerinde dile getirebiliyordu. Bir efendi, öfke duyduğu bir kölenin hayatını vasiyetiyle bile karartabilirdi. Konuyla ilgili Digesta’da yer alan metinde, kızgın olduğu bir sırada iki kölesinden biri için ölünceye kadar

⁴¹⁶ Malay, 2010, s. 169.

⁴¹⁷ Dig. Paul. XXIX, 5, 6, 3; Dig. Ulp. XLVIII, 18: “...ad tormenta servorum ita demum veniri oportet, cum suspectus est reus et aliis argumentis ita probationi admovetur, ut sola confessio servorum deesse videatur.”

zincire vurulma, diğeri için denizaşırı bir ülkeye satılma ifadelerini vasiyetine ekleyen bir efendiden bahsedilir.⁴¹⁸

Yumruklama, diş kırma, saçından duvara asma, zincire vurma, hapse tıkma, sürgün etme, sakatlama, el-ayak kesme, arenada vahşi hayvanların önüne atma veya öldürme gibi pek çok çeşidi olan cezalandırma, sistemli bir zulüm olabileceği gibi, anlık bir öfkenin sonucunda da olabiliyordu.⁴¹⁹ Köle sahibi kızdığı zaman çok acımasız olabiliyordu. Dalmatia’da bulunan bir yazıt, işkence görürken ölen bir kadın köleden bahsederken, kölelere uygulanan şiddetin ne denli acımasız ve büyük boyutlarda olduğunu da gösteriyor:

CIL, III, 2267

*“Ölülerin ruhlarına! Benimle yaklaşık 7 yıl yaşayan, 30 yaşlarındaki, bunu fazlasıyla hak eden karım Candida için. Doğum yaklaşırken 4 gün boyunca işkence gördü, doğum yapamadı ve sonunda öldü. Bu anıtı köle arkadaşı Justus yaptı.”*⁴²⁰

Roma’da kölelerin elle dövülmemesi, kırbaç kullanılması daha yaygın bir davranıştı. Çünkü bir efendinin kölesine vururken elini incitme olasılığı vardı.⁴²¹ Bununla birlikte zincirle bir kapıya bağlama, erkek kölelere olduğu kadar kadın kölelere de uygulanan bir cezaydı. Ayrıca ceza olarak bazı kadın kölelere dövme benzeri bir damga/işaret uygulanıyordu. Bu durum onların toplumda daha fazla aşağılanmasına ve satılırken fiyatlarının düşmesine neden

⁴¹⁸ Dig. III, 36, 5: “In ipsius mariti tui fuit potestate mutare, quod iratus in servos suos testamento caverat, ut unus quidem in perpetuis vinculis moraretur, alter vero exportandus venumdaretur.”

⁴¹⁹ Malay, 2010, s. 176.

⁴²⁰ CIL, III, 2267: “D(is) M(anibus) / Candidae coniugi bene me/renti ann(or)um p(lus) m(inus) XXX qu(a)e me/cum vixit ann(os) p(lus) m(inus) VII / qu(a)e est cruciata ut pari/ret diebus IIII et non pe/perit et est ita vita fu/ncta Iustus conser(vus) p(osuit)”;

⁴²¹ Malay, 2010, s. 166-176.

oluyordu.⁴²² Petronius, kadın kölelerin vücutlarına bu damgaları kazımak için ucu sivri demir bir çubuk kullanıldığını ifade eder.⁴²³

Bazı efendiler, kölelerine karşı öylesine acımasızdı ki çok basit nedenlerle bile onlara işkence edebiliyorlardı. Bunu Iuvenalis'in şu satırlarından anlıyoruz: “*Acaba Rutilius küçük hatalar karşısında kibar olmaya ve iradesine hâkim olmaya çalışıyor mu? Kölelerin ruh ve vücutlarının da bizimkiler gibi aynı unsurlardan yaratıldığını düşünüyor mu? Hayır! Onun bildiği tek şey merhametsizliktir! Onun, zalimce bir dayağın sesinden başka işitmeyi sevdiği bir şey yoktur. Evinde korkudan titreyen insanlar için o tam bir canavardır. Bir zavallı, kızgın demirle dağlanmadıkça kesinlikle mutlu değildir; üstelik iki kayıp havlu yüzünden!*”⁴²⁴ Yine aynı şekilde Seneca, oğlu Lucilius’a yazmış olduğu mektupta efendilerinin yanında öksürüp hapşıran veya en ufak bir ses çıkaran kölelerin dövüldüğünü, gece boyunca aç ve susuz bir şekilde ayakta bekletilerek cezalandırıldıklarını ifade etmektedir.⁴²⁵ Bazen de efendiler hiçbir neden olmaksızın sırf canları istediği için kölelerine karşı son derece acımasız olabiliyordu. Örneğin kölesinin çarmıha gerilmesini isteyen bir kadın, “*Köle bir insan değil! Hiçbir suçu yok ama yine de ölecek, böyle emrediyorum*” demiştir.⁴²⁶

⁴²² Köle sahiplerinin, kölelere karşı göstermiş olduğu bu acımasız tutum, İmparator Claudius devrinde (MS 41-MS 54) sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Örneğin, bu dönemde kölesini öldürmek isteyen bir efendinin mahkeme kararı alması gerekiyordu. Kölelerin vahşi hayvanların önüne atılması bu dönemde yasaklanmıştı. Hasta ve yaşlı köleler evden kovulduklarında onların özgür bırakılacağına yine bu dönemde karar verildi. Claudius’un bu ılımlı tavrını Suetonius’tan öğreniyoruz (Suet. *Claud.* XXV). Kölelere uygulanan ceza ve işkencelerin çeşitli yazarlar tarafından da eleştirildiğini görüyoruz. Cicero, kendi kendilerini yönetme kabiliyeti olanların başkalarının egemenliği altına girmesini adaletsiz kölelik olarak tanımlar (Cic. *rep.* III, 38). Kölelerin maruz kaldığı aşağılanmalar ve işkenceler konusunda duyarlılık gösteren bir diğer yazar Seneca’dır. Seneca’ya göre köleler de özgür insanlar gibi olmalıydı. Onlar da aynı şekilde dünyaya geliyor, aynı havayı soluyorlardı. Dolayısıyla ilgi ve saygıyı hak ediyorlardı (Sen. *benef.* III, 18-28); Ergin, 2014, s. 359.

⁴²³ Petron. *satyr.* CIII, 1-4: “*Sequar ego frontes notans inscriptione sollerti, ut videamini stigmati esse puniti. Ita eadem litterae et suspicionem declinabunt quaerentium et vultus umbra supplicii tegent...Implevit Eumolpus frontes utriusque ingentibus litteris, et notum fugitivorum epigramma per totam faciem liberali manu duxit.*”

⁴²⁴ Iuv. *sat.* XIV, 15.

⁴²⁵ Sen. *epist.* V, 47: “*At infelicibus servis movere labra ne in hoc quidem ut loquantur, licet; virga murmur omne compescitur, et ne fortuita quidem verberibus excepta sunt, tussis, sternumenta, singultus; magno malo ulla voce interpellatum silentium luitur; nocte tota ieiuni mutique perstant.*”

⁴²⁶ Iuv. *sat.* VI, 222: “*O demens, ita seruus homo est? nil fecerit, esto hoc uolo, sic iubeo, sit pro ratione uoluntas.*”; Karakoç, 2015, s. 293.

4. KADIN KÖLE TİCARETİ

Cumhuriyet döneminin sonlarına doğru Roma'daki köle sayısı artmış, bu da kölelerin değerini düşürdüğü için köle ticaretinin canlanmasına sebep olmuştu. Strabon bu dönemlerde yalnızca Delos'ta günde 10.000 köle satıldığını belirtmiştir.⁴²⁷ Hayatlarında bir değişiklik isteyen köleler satılmayı iyi bir şey olarak hayal ediliyordu ancak çoğu köle için satılmak, eskisinden daha kötü bir yaşam demekti. Roma'da köleler mal olarak görüldükleri için, köle satışı canlı hayvan satışına denk bir işlem olarak kabul ediliyordu.⁴²⁸

Roma'da köle alış-verişi, önceden duyuru yapılması koşulu ile şehir meydanlarında gerçekleştirilirdi. Satışların önceden duyurulmasının sebebi, kölelerin devlet kontrolünde satılması ve alım-satım vergisinin kolayca toplanabilmesiydi. Köle pazarı, Roma Forumu'nda yer alan Castor Tapınağı'nın yanında kuruluyordu. Haliyle en büyük köle pazarı Roma'daydı ancak Roma dışında İskenderiye, Byzantium, Ephesus, Side, Rhodos ve Delos adaları da faal köle pazarları olarak karşımıza çıkıyor.⁴²⁹ Satışlarda köleler alıcıların iyice görebilmeleri için yüksek bir platform üzerine çıkarılır ve kölelerin özellikleri, boyunlarına asılan bir levha üzerine yazılırdı. Satışı en iyi şekilde sonuçlandırmak isteyen satıcı, söz konusu kölenin milliyet, sağlık, sadakat, çalışkanlık, yeteneklilik, uyumluluk, tutumluluk, dürüstlük konularında kusursuz olduğunu iddia ediyordu. Gellius, bu bilgilerin tüm detaylarıyla yazılmasını önermişti: *"Satışlarda her köle için ayrı bir levha yazılmalıdır. Böylece her kölenin nasıl bir hastalığı veya sakatlığı olduğu, kaçmaya veya tembelliğe eğilimi olup olmadığı müşteri tarafından anlaşılabilir."*⁴³⁰

⁴²⁷ Strab. XIV, 5, 2.

⁴²⁸ Bradley, 1994, s. 54-55.

⁴²⁹ Sayın, 2020, s. 295.

⁴³⁰ Gell. IV, 2 : *"Morbus et vitium quid differat; et quam vim habeant vocabula ista in edicto aedilium; et an eunuchus et steriles mulieres redhiberi possint; diversaeque super ea re sententiae. In edicto aedilium curulium, qua parte de mancipiis vendundis cautum est, scriptum sic fuit: "Titulus servorum singulorum scriptus sit curato ita, ut intellegi recte possit, quid morbi vitiiive cuique sit, quis fugitivus errove sit noxave solutus non sit."*

Levha üzerindeki yazıyla tatmin olmayan alıcı, alacağı kadın kölenin sağlıklı olup olmadığından emin olmak için pazara bir hekim getirebilirdi. Bununla birlikte satıcı, sattığı kadın kölenin nereden getirildiğini, doğurgan olup olmadığını ve önceden işlediği bir suç olup olmadığını doğru bir şekilde söylemek zorundaydı. Ulpianus, Digesta’da konu ile ilgili şunları söylemiştir: “*Köle satıcıları, her kölenin milliyetini satış sırasında belirtmek zorundadır. Çünkü bir kölenin milliyeti, onu almayı düşünen müşteriyi ya yüreklendirir ya da vazgeçirir.*”⁴³¹ Digesta’da yer alan diğer bir metinde ise “*Köleleri yazarken her birinin milliyetini, yaşını, mesleğini ve diğer becerilerini belirtmeniz gerekir*” ifadeleri yer almaktadır.⁴³² Bunlar dışında kölede, alıcının ilk bakışta anlayamayacağı veya sonradan kendisini belli eden kusurlar da olabilirdi. Örneğin Ulpianus, önceden geçirilmiş hafif bir ateş veya konuşma bozukluklarının alıcıya bildirilmesine gerek olmadığını, buna karşın görme bozukluğunun alım-satım sözleşmesini iptal ettirecek kadar büyük bir kusur sayıldığını belirtmektedir. Yine aynı şekilde eğer satılan kadın köle hamileyse sağlıklı olarak kabul ediliyordu. Çocukları ölü doğmuş olan kadın, bu sorun rahmiyle ilgiliyse kusurlu olarak görülüyordu. Kadın köle eğer sonradan oluşmuş bir rahatsızlıktan dolayı değil de doğuştan kısır ise bu durum bir hastalık olarak kabul edilmiyor ve alıcıya bildirilmesine gerek olmuyordu.⁴³³

Satışı yapılan kadın kölelerin yaşları 4 ila 35 arasında değişkenlik gösteriyordu. 14 yaş doğurganlık yaşı olarak kabul edildiği için, 14 yaşından büyük kadınların yetişkin olarak kabul edildiğini söyleyebiliriz.⁴³⁴ Satışlarda genelde yetişkin genç köleler tercih ediliyordu. Satılan köle ne kadar yaşlıysa, alıcı tarafından mülküne yatırılan paranın hızla değer kaybetme ihtimali o kadar fazlaydı. Yine aynı şekilde genç kadın kölelerin doğurgan olması beklenen bir durum olsa da, doğum esnasında gerçekleşen kadın ölümlerinin fazla olması, alıcının yatırdığı parayı kaybetme ihtimalini arttıran bir durumdu. Bununla birlikte sayıları nispeten az da olsa çocuk kölelerin de satışının yapıldığını görüyoruz.⁴³⁵ İlk bakışta yaşları

⁴³¹ Dig. Ulp. XXI, 1, 31; Malay, 2010, s. 43-44; Scheidel, 2007, s. 11-14.

⁴³² Dig. Ulp. L, 15, 4.

⁴³³ Dig. Ulp. XXI, 1, 1, 8.

⁴³⁴ Bradley, 1978, s. 243.

⁴³⁵ Bradley, 1978, s. 245-246.

nedeniyle hiçbir şekilde yetişkinler kadar üretken olamayacak çocuk kölelerin alınıp satılması tuhaf görünmektedir ancak satın aldığı çocuğun bakımını üstlenen mal sahibinin maliyeti, yetişkin bir köleyi satın alırken harcayacağı paradan daha az olacaktır. Bu anlamda bakıldığında bir çocuğun satın alınması, alıcı tarafından uzun vadeli bir yatırım olarak görülüyordu.⁴³⁶

Köle satışlarında, fiziksel güzelliği olan kadın köleler açıkça teşhir edilmez, müşterilere özel olarak gösterilirdi. Tüm köle satışlarında alıcı ve satıcı arasında bir sözleşme imzalanırdı. Köle eğer intihara meyilliyse, daha önce kendini öldürmeye teşebbüs ettiyse satış sözleşmesi iptal edilirdi. Çünkü bu durum söz konusu kölenin karakterinin kötülüğünü ifade ediyordu.⁴³⁷ Alıcı, kölede önemli bir hastalık çıkması durumunda da sözleşmeyi iptal edebilirdi. O dönemde Roma'da en korkulan hastalıklar cüzzam ve sara idi ve bunlar kölenin verimini etkileyen hastalıklar olarak kabul ediliyordu. Dolayısıyla bu hastalıklara yakalanmış bir kölenin satılması zor oluyordu. Roma eyaleti olan Dacia'da ele geçen yazıtta bir kadın kölenin satışına dair sözleşme bulunmaktadır. Sözleşmeye göre:

CIL, III, 25

“Kadın köle 420 dinar karşılığında ve sağlığı yerinde olarak satılmıştır.”⁴³⁸

Yapılan sözleşmelerde kadın kölelerin sağlıklı olduğuna ilişkin yer alan maddeler dışında⁴³⁹, onların sağlıklı olduğunu kanıtlamanın bir diğer yolu da satıcıların kadın köleleri dudaklarından öpmeleriydi. Satıcı bu yolla, kadın kölede bulaşıcı bir hastalık olup olmadığını alıcıya ispat etmiş oluyordu. Bunu Martialis'in eserinde verdiği bir örnekte de görmek mümkündür: “*Namushu olup olmadığı kuşkulu, Subura'nın ortasında oturan cinsten bir kadın, tüccar Gellianus tarafından satışa çıkarıldı. Arttırma durgun gidince Gellianus*

⁴³⁶ Bradley, 1978, s. 247-248.

⁴³⁷ Bradley, 1994, s. 112.

⁴³⁸ CIL, III, 25; Malay, 2010, s. 46-47.

⁴³⁹ Sayın, 2020, s. 299.

kadının sağlıklı olduğunu göstermek üzere kadını zorla kendine doğru çekerek birkaç kez öptü...” ancak tüm bu önlemlere rağmen aradan belli bir süre geçmedikçe satın alınan kölenin sağlığı hakkında bir yargıya varmak çok mümkün olmuyordu.⁴⁴⁰ Köle satışlarında bir kölenin efendisi tarafından cinsel istismara uğraması aşağılayıcı bir durum olarak görülüyordu. Bu nedenle satış sözleşmesi iptal edildiğinde alıcı tarafından cinsel taciz nedeniyle kölenin değeri düşürülmüşse, satıcıya tazminat ödenmesi gerekiyordu.⁴⁴¹

Roma’da köle ticareti ne kadar yaygın olsa da, köle tüccarlarına pek iyi gözle bakılmıyordu. Çünkü köle tüccarları sıklıkla hile yapıyor, özgür insanları bile yasal olmayan yollarla satmaya çalışıyorlardı. Köle tüccarları kadın köleleri daha kolay satabilmek için tenlerine boya veya yağ sürüyordu. Bu sayede kadın kölelerin daha sağlıklı görünmesini sağlamaya çalışıyorlardı.⁴⁴² Bu tür hileler nedeniyle her köle tüccarına şüphe ile yaklaşılıyordu.

Köle sahipleri kölelerini değişik sebeplerle satabilirdi. Sadece sevmediği için kölesini satanlar olduğu gibi, aynı işi yapmak üzere genç bir köle ile değiştirmek için yaşanan kölesini satan köle sahipleri de vardı. Bazı köle sahipleri ise üremek için çok yaşlı buldukları kadın kölelerini satarak yerine genç köleler alabiliyordu. Bununla birlikte kadın kölelerin çocukları ile birlikte satılmaması, çocuklarından ayrı düşmelerine neden oluyordu.⁴⁴³ Bu nedenle satışların kadın köleleri erkek kölelerden daha çok etkilediği sonucuna varabiliriz.

Burada köle fiyatlarından da kısaca bahsetmekte fayda var. Mal olarak kabul edilen kölelerin fiyatları yaş, eğitim, cinsiyet, fiziksel yapı, ırk gibi özelliklere göre değişkenlik gösteriyordu. Doğurgan ve üreme yeteneği fazla olan kadın köleler daha yüksek fiyattan satılıyordu. Çünkü alıcılar için kadın kölenin çok çocuk doğurması, daha fazla köleye sahip olmak demekti. Bazı özel yetenekleri olan kölelere de çok büyük paralar ödendiği bilinmektedir. Örneğin Plinius, rekor sayılabilecek bazı köle fiyatlarından söz eder: “*Bildiğim kadarı ile Daphnis adındaki*

⁴⁴⁰ Mart. VI, 66.

⁴⁴¹ Bradley, 1994, s. 49.

⁴⁴² Quint. inst. II, 15, 25: “...mangonum, qui colorem fuco et verum robur inani sagina mentiantur...”

⁴⁴³ Bradley, 1978, s. 247.

*bir gramerciye ödenen para, bugüne kadar bir köle için ödenen en yüksek fiyattır. Marcus Scaurus, bu köleyi satın almak için 700.000 sestertius ödemişti.”*⁴⁴⁴ Cüceler, tuhaf görünüşlü olanlar veya yarım akıllı olarak tabir edilen köleler de yine yüksek fiyata satılan kölelerdi. Romalılar bu tür köleleri sırf eğlence olsun diye evlerinde bulundurabiliyordu. Bununla birlikte barış dönemlerinde pazarlara gelen köle sayısında belirgin bir düşüş olduğunu ve bu nedenle köle fiyatlarının çok fazla yükseldiğini görüyoruz. Böyle dönemlerde devlet pazarlardaki fiyat denetimlerini yoğunlaştırmış ve fiyatlara bazı sınırlamalar getirmiştir.⁴⁴⁵ Pompeii’de bulunan iki makbuz, bize köle fiyatları hakkında bilgi vermektedir:

CIL, IV, 3340, 24

“Ben Marcus Helvius Catullus. 10 Aralık günü Lucius Duvius Avitus ve Publius Clodius’un konsüllüğünde, Umbricia Antiochis’in talebi üzerine Lucius Caecilius Jucundus’un kölesi Trophimus’u 6.252 sesterse satın aldığımı yazılı olarak beyan ettim.”⁴⁴⁶

CIL, IV, 3340, 25

“12 Aralık’tan önceki gün Lucius Duvius ve Publius Clodius’un konsüllüğünde bir kadın köle Lucius Caecilius Jucundus’dan 11,039 sesters karşılığında alındı. İşlem Pompeii’de yapıldı.”⁴⁴⁷

⁴⁴⁴ Plin. nat. VII, 39, 128; Kabaagaç – Alovera, 1995, s. 552: Sestertius, eski bir Roma sikkesidir. 1 sesters’e denktir. Cumhuriyet dönemi süresince küçük gümüş bir sikke olarak kullanılmıştır. İmparatorluk döneminde ise daha geniş bir formda pirinçten imâl edilmiştir. Sestertium ise 1000 sesters’tir.

⁴⁴⁵ Malay, 2010, s. 52-53.

⁴⁴⁶ CIL, IV, 3340, 24: “[Per]scriptio Trophimo // L(ucio) Duvio Avito P(ublio) Clodio co(n)s(ulibus) / IIII Idus Decembr(es) / M(arcus) Helvius Catullus scripsi rogatu / Umbriciae Antiochidis eam / accepisse ab(!) L(ucio) Caecilio Iucundo / HS VI(milia)CCLII nummos ob / auctionem Trophimi servi / eius mercede minus // [persolutos(?)] / act(um) [Pom]peis // M(arci) Helvi / Catulli / Melissae Fusci / Fabi Proculi / Umbricia[e] Antioch(idis) / Catulli // L(ucio) Duv[io] Avito P(ublio) Cl[od]odio co(n)s(ulibus) / [IIII I]dus Dece(mbres) / M(arcus) Helviu[s] Cat[ull]us scripsi / rogatu [Umbr]iciae eam accepis(se) / ab Iucu[ndo] HS n(ummum) VI(milia)CCLII ob / auction[em] Trophim(i) servi / eius m[er]cede min(us) / act(um) Pomp(eis)”; Hemelrijk, 2021, 180.

⁴⁴⁷ CIL, IV, 3340, 25: “...Caecil[io] Iuc[un]do HS n(ummum) XI(milia)XXXIX / ex auction[e] eius mercede minus / ex inter[rogati]one facta / tabellaru[m] signatarum] ti/[3]s / a[ctum] 3 Pompe]is(?)”; Hemelrijk, 2021, 181.

5. KADIN KÖLELERİN HAKLARI

Roma’da köleler, daha önce de bahsettiğimiz gibi hukuken hak ehliyetine sahip değillerdi. Hak edinebilme ve borç altına girebilme ehliyetleri yoktu. Efendisinin malı durumunda olan köle, eşya (*res mancipi*) olarak kabul ediliyordu. Efendi, kölesi üzerinde her türlü tasarrufa sahipti. Onu dilediği gibi kullanabilir, kiralayabilir, satabilir hatta öldürebilirdi. Sözü edilen tüm bu durumlar elbette kadın köleler için de geçerliydi. Ulpianus bu konuda: “*Efendilerin köleleri üzerindeki hâkimiyeti tam olmalıdır, bir kişiyi sahip olduğu bir haktan mahrum bırakmak doğru değildir*” demiştir.⁴⁴⁸ Bununla birlikte kadın köleye hukuki bir kişilik verilmemesi, onun da bir insan olduğu ve özgür kişiler gibi aklî yeteneklerinin bulunduğu gerçeğini değiştirmiyordu. Nitekim sosyal ve ekonomik hayatın gereksinimleri, efendiyi, kadın kölenin insan olma özelliğinden faydalanmaya itmiştir.

Malikin köle üzerindeki hâkimiyetine *dominica potestas* deniyordu fakat üzerinde hiçbir kişinin mülkiyet hakkı olmayan köle de benzer şekilde köle olarak kabul ediliyordu. Bu tür kölelere terk edilmiş köle veya sahipsiz mal anlamında *res nullius* deniyordu.⁴⁴⁹

Seneca, Roma’nın ilk dönemlerinde köle haklarının nispeten daha iyi durumda olduğunu, efendilerin köleleri aile üyesi olarak gördüklerini belirtir.⁴⁵⁰ Cato da benzer bir şekilde tarımda çalışan kâhya yardımcılarının (*vilica*) komşu kadınlarla dostluk kurabildiğinden ve lüks içinde yaşadığından söz eder.⁴⁵¹

Daha sonrasında ise Roma’nın sınırlarının genişlemesi ile birlikte köle sayısında hızlı bir artış yaşanmış ve köle ticareti canlanmıştır. Köle sayısının artmasına bağlı olarak kölelerin toplumsal durumunun kötüleştiğini görüyoruz. Bu dönemde kadın kölelerin kullanımı giderek artmış ve hayatın her alanında değişik işleri yerine getirmeye başlamışlardır.

⁴⁴⁸ Dig. Ulp. I, 6, 2.

⁴⁴⁹ Berki, 1957, s. 113.

⁴⁵⁰ Sen. *epist.* XLVII.

⁴⁵¹ Cato. *agr.* 143.

Roma’da köleler tıpkı özgür insanlar gibi suç işleyebilirdi ancak işledikleri suç karşısında aldıkları cezalar özgür insanlarınkinden daha ağır oluyordu. Bu cezalar öylesine ağırdı ki bazen ölümle bile sonuçlanabiliyordu.⁴⁵² Roma yasaları, aynı suçu işleyen bir köle ile özgür bir kişi için ayrı ayrı cezalar öngörüyordu: “*Özgür insan için falaka cezasını gerektiren bir suçu işleyen bir köle kamçılandıktan sonra sahibine teslim edilecektir. Özgür birinin falakadan sonra ağır bir işte çalıştırılmasını gerektiren bir suç köle tarafından işlenirse, kölenin önce kamçılanması, sonra zincire vurularak sahibine teslim edilmesi gerekir.*”⁴⁵³

Roma’da kölelerin kendilerine ait bir mal varlığı bulunmuyordu ancak nispi bir mamelekleri vardı. *Peculium* olarak adlandırılan bu mamelek, kölenin, efendinin rızası ile kullanabilmesi için kendisine verilen sermaye idi.⁴⁵⁴ Köle, bu sermayenin görünürdeki sahibi olsa da *peculium*un tüm mülkiyet hakkı efendide oluyordu. Kadın kölelere *peculium* verilmediğini, *peculium*un yalnızca erkek kölelere verildiğini görüyoruz. Buradan da kadın kölelerin herhangi bir ekonomik hak veya özgürlüklerinin olmadığı sonucunu çıkarabiliriz.⁴⁵⁵

Roma’da hem kadın hem de erkek kölelerin kendilerine ait hiçbir zevklerinin olamayacağı kanısı egemen olmuş ve bu nedenle onların sanatla uğraşmaları, spor veya müzik yapmaları engellenmiştir. Bir kadın köle bu etkinlikleri sadece efendisini eğlendirmek için girişebilirdi. Plinius, resim yapmanın özgür insanların işi olduğu belirtmiştir: “*Ressamlık eskiden beri özgür ve yüksek makam sahibi insanların yaptığı ayrıcalıklı bir çalışmadır. Bunu kölelere yasaklayan bazı yasalar her dönemde olmuştur.*”⁴⁵⁶ Bununla birlikte kişisel bir uğraş olmasa da, özgür kişilerin işlettikleri heykel ve seramik atölyelerinde kölelerin iş gücünden yararlandığını da belirtmek gerekir. Köleler efendilerinden izin almak koşulu ile dinsel törenlere katılabiliyordu ancak bazı dinler pis oldukları gerekçesi ile köleleri dışlamaktaydı.⁴⁵⁷

⁴⁵² Eren, 2017, s. 292-293.

⁴⁵³ Dig. XLVIII, 19, 10.

⁴⁵⁴ Özdemir, 2005, s. 109-110.

⁴⁵⁵ Özdemir, 2005, s. 110.

⁴⁵⁶ Plin. nat. XXXV, 6.

⁴⁵⁷ Malay, 2010, s. 152.

Köleler evlenemezdi. Evliliğe benzeyen ve *contubernium* adı verilen birliktelikler yaşayabilirlerdi fakat bu yasal bir evlilik olarak kabul edilmiyordu. Kadın kölelerin özel bir yaşam ya da zevk sahibi olmaları da hoş karşılanmıyordu. Bu, onların cinsel yaşamları konusunda da geçerliydi fakat yasalar izin vermese de doğacak çocuklardan ileride köle olarak yararlanmak amacıyla kölelerin karı-koca hayatı yaşamalarına kimi zaman göz yumuluyordu.⁴⁵⁸ Köle bir mülk olduğuna göre, doğal olarak iki kölenin birleşmesinden doğacak çocuklar da efendinin mülkü oluyordu ancak bir köle ile bir özgür insanın birleşmesinden doğacak çocuklarda annenin sosyal durumuna bakılıyordu. Babanın özgür, annenin köle olduğu durumlarda dünyaya gelen çocuklar annenin efendisinin kölesi oluyordu. Çoğu zaman efendiler sahip oldukları kadın kölelerle cinsel ilişkide bulunuyor, doğan çocuklar evin kölesi (*verna*) olarak büyütülüyordu.⁴⁵⁹

6. KADIN KÖLELERİN DİRENİŞİ

6.1. İntihar

Roma’da efendilerin, istemedikleri bir köleyi yanlarından uzaklaştırmak için iki çözümleri vardı: satmak veya öldürmek. Oysa efendilerinden kurtulmak isteyen kölelerin ellerinde böyle kolay ve yasal çözümler yoktu. Onların kölelikten ve işkenceden kurtulmak için başvurdukları en temel çözüm ancak intihar etmek olabilirdi. Seneca, aşırı korkunun efendilerinden kaçmak isteyen köleleri kendi canlarını almaya ittiğini ifade etmiştir.⁴⁶⁰ Tacitus, MS 1. yy.’da Nero’ya karşı düzenlenen komplolardan biri sırasında tutuklanan Epicharus isimli azatlı bir kadın kölenin durumundan şöyle bahsediyor: “*İmparator, ondan komploya karıştığına dair bir itiraf almaya kararlıydı ve o işkence gördükten sonraki gün kendini boğarak intihar etti.*”⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Ayiter, 1963, s. 11.

⁴⁵⁹ Malay, 2010, s. 145-146.

⁴⁶⁰ Sen. *epist.* IV, 4, Bradley, 1994, s. 112.

⁴⁶¹ Tac. *ann.* XV, 57, 1-2: “...at illam non verbera, non ignes, non ira eo acius torquentium, ne a femina spernerentur, pervicere, quin obiecta denegaret...”

Kendini boğarak ya da yüksek bir yerden atarak öldürme, nehre atlama veya zehir içme, kadın köleler arasında en sık görülen intihar etme biçimleriydi.⁴⁶² Kötü veya kusurlu olduğuna inanılan kadın köleler, öldürülmektense, kendi hayatlarına son vermeyi tercih ediyorlardı. Bu şekilde yaparak özgürlük eksikliklerine, efendilerinin fiziksel, psikolojik ya da cinsel şiddetlerine direnmiş oluyorlardı. Böyle bir durumda kişinin hayatına son vermesi tek çıkış yolu olmalıydı. Başlangıçta özgür olup sonradan köle olan ve özgürlüğün nasıl bir şey olduğunu bilen bazı kadınlar ise bir daha asla özgürlüklerini geri kazanamayacaklarından korktukları için intiharı seçiyordu.

Digesta'ya göre intihar eden köle kötü ve tehlikeliydi. Çünkü kendisini öldürmeye cüret eden birinin başkasını öldürmemesi için hiçbir neden yoktu.⁴⁶³ Buna karşılık eğer bir köle bedensel acılarını taşıyamadığı için intihar etmişse “kötü” olarak düşünülüyordu.⁴⁶⁴ Yine aynı şekilde, bir kadın kölenin efendisinin ölümünden sonra üzüntüden kendisini öldürmesi de kötü karşılanmıyordu. Çünkü bu durum kölenin efendisine karşı olan bağlılığını ve sadakatini gösteren bir şeydi.

Kendilerini öldüren ya da intihara teşebbüs eden köleler, kusurlu olarak kabul ediliyordu. Sahibi, kusurlu bir köleyi satış yoluyla elinden çıkarmaya çalışırsa alıcıya kölenin intihara eğilimli olduğunu belirtmek durumundaydı. Aksi halde satış sözleşmesi iptal edilebiliyordu.⁴⁶⁵

⁴⁶² Dig. Ulp. XXI, 1, 23, 3: “Excipitur et ille, qui motris consciscendae causa quid fecerit. Malus servus creditus est, qui aliquid facit, quo magis se rebus humanis extrahat, ut puta laqueum torsit sive medicamentum pro veneno bibit praecipitemve se ex alto miserit aliudve quid fecerit, quo facto speravit mortem perventuram, tamquam non nihil in alium ausurus, qui hoc adversus se ausus est.”

⁴⁶³ Dig. Ulp. XXI, 1, 23, 3.

⁴⁶⁴ Dig. Ulp. XXI, 1, 43, 4: “...si dolorem corporis non sustinendo id fecerit”

⁴⁶⁵ Dig. Ulp. XXI, 1, 1, 1: “Item si quod mancipium ...motris consciscendae sibi causa quid fecerit ...in venditione pronuntianto.”

6.2. Kürtaj

Kendi çocuğunu öldürme gibi, henüz doğmamış çocuğunu öldürme veya gebeliğe son verme de kadın kölelerin direniş biçimlerinden biri olarak kabul edilebilir. Bu direniş sadece efendilere karşı yapılan bir direniş değil, kadın köleyi cinsel istismara maruz bırakan herhangi birine ya da genel olarak kölelik sisteminin kendisine karşı yapılmış bir direniş olabilirdi. Üstelik kürtaj, kadın kölelerin, sahiplerinin farkına bile varmadan kullanabilecekleri bir direniş biçimiydi. Köle sahipleri bu durumu kanıtlayamaz, sadece bazı durumlarda şüphe duyabilirlerdi.

Fiilen doğana kadar çocuğun hiçbir statüsü olmadığından ve doğmamış çocuk, *patria potestas* altına giremeyeceğinden dolayı Roma’da kürtaj yasadışı değildi. Roma hukukuna göre fetüs, bir kişi değildi⁴⁶⁶ fakat köleler arasında bütün fetüslerin kasıtlı olarak durdurulduğunu veya tüm kölelerin bir tür direnç olarak hamile kalmayı başaramadığını varsaymamalıyız. Çünkü çok sayıda köle düzgün bir şekilde beslenemiyor ve bazıları çok sıkı çalışmak zorunda kalıyordu. Bu da düşüklere ve ölü bebek doğurmaya neden olabilirdi. Ayrıca kürtaj, istenmeyen gebeliklerde özgür kadınlar tarafından da tercih edilen bir yöntemdi ancak özgür kadınlar bunu bir direniş olarak değil, çoğu zaman tercihe bağlı olarak yapıyorlardı. Çocuk doğurduğunda vücudunun bozulmasından korkan veya çocuk evlilik dışı bir ilişkidense, hamileliğini gizleme ihtiyacı duyan çoğu özgür kadın da kürtaja başvuruyordu.⁴⁶⁷

Kadın kölelerin özellikle üreme amacıyla satın alınmış olanlarından bazıları, eğer çoğalmayı başaramazlarsa kölelik kurumunun ortadan kalkabileceğine inandıkları için kürtaj eylemini gerçekleştiriyordu. Ayrıca ekonomik güçsüzlükleri nedeniyle ileride çocuklarına bakamayacaklarını bildikleri için çocuklarını doğduktan sonra öldürmek veya terk etmektense hiç doğurmamayı tercih ediyorlardı. Bu durumu ilk öne süren kişi Dion

⁴⁶⁶ Gardner, 1986, s. 158-159.

⁴⁶⁷ D’ambra, 2007, s. 84.

Chrysostom olmuştur: “Kadın kölelerin bazıları kendi köleliklerine ek olarak bir de çocuk yetiştirme belasına bulaşmamak için hatta kocalarının göz yummasıyla çocuğu doğumdan önce öldürürler. Bunu yakalanmadan yapmaları gerekir.”⁴⁶⁸ Hamilelik ve çocuk yetiştirmenin fiziksel ve zihinsel zorlukları, kadın kölelerin zaten zor olan günlük yaşamlarını daha da zorlaştıran bir durumdu. Bu nedenle bir köle anne, kölelik yaşamına ve bununla ilişkili her türlü fiziksel ve duygusal acıya katlanmamak için ve doğmamış bebeğine olan merhametinden dolayı onun kaderinde belirleyici rol oynamıştır. Burada köle, sadece kendi refahını değil, aynı zamanda çocuğunun geleceğini de düşünerek kürtaj eylemi hakkında karar veren tek kişidir.

Kadın köleler gebeliği sonlandırmak için biber, bal, zeytinyağı gibi elde edilmesi kolay bazı bitki ve maddeleri kullanıyorlardı. Keten tohumu, çemen, ebegümeci, pelin ve hatmi, yine bebek düşürmek için kullanılan fakat zor bulunan bitkilerdi. Soranus, bu bitkilerin kaynatılmasının bebek düşürmede etkili olduğunu belirtmiştir.⁴⁶⁹ Soranus ayrıca bebeklerini düşürmek isteyen kadınlara ağır egzersiz yapmalarını ve ağır yük taşımalarını öğütlemiştir ancak rastgele yapılan düşüklere karşı çıkmış, bu uygulamanın ancak annenin sağlığının tehlikede olması durumunda yapılması gerektiğini savunmuştur. Soranus’a göre fetüsü tahrip etmektense en güvenli yol doğum kontrolüydü: “Rahim küçükse ve tam gelişmemişse veya rahim ağzında yumrulu şişlikler ve çatlaklar varsa veya benzer bir zorluk varsa, doğumdan sonraki tehlikeyi önlemek için kürtaj yapılabilir ancak bu doğum kontrolü ile de yapılabilir. Bir fetüsü yok etmektense, doğum kontrolüyle gebeliğin engellenmesi daha güvenilirdir.”⁴⁷⁰ Doğum kontrolü ve kürtaj Roma’da aynı anlamda kullanılmıştır. Örneğin bazı tıbbi reçetelerde sirke ve bal karışımı hem doğum kontrol yöntemi olarak hem de var olan gebeliğin sonlandırılması için tavsiye edilmiştir. Bu iki kavramın birbirinden farklı kavramlar olduğunu en net ortaya koyan kişi ise Soranus olmuş ve şu tanımlı yapmıştır: “Bir doğum kontrol yöntemi düşükten farklıdır. Çünkü ilki gebe kalmanın gerçekleşmesine izin

⁴⁶⁸ Dion. Chr. XV, 8.

⁴⁶⁹ Soran. I, 64, 2.

⁴⁷⁰ Soran. I, 60; Gönenç, 2010, s. 41: Soranus’a göre en iyi doğum kontrol yöntemi arzusunun denetlenmesiydi. Ayrıca eğer bir birleşme olacaksa birleşmeden hemen sonra kadının ayağa kalkması, kuvvetlice hapsirmesi ya da öksürmesi de yine doğum kontrolü olarak kullanılabilecek yöntemlerdi.

*vermez, ikincisi ise mevcut gebeliği sonlandırır. Bu nedenle birine doğum kontrolü, diğerine kürtaj denir.”*⁴⁷¹

Kadın kölelerin çocuk doğurmayı engellemede kullandıkları bir başka yöntem de kendi üreme organlarına zarar vermektir. Kadın köleler üreme organlarında kalıcı bir tahribata neden olarak, kendilerini üreme aracı olarak gören efendilerine karşı direnç göstermiş oluyorlardı.⁴⁷²

Antik Roma’da büyücülük herkesin inandığı ve merak duyduğu bir etkinlikti. Büyü, muska ve sihir de bebek düşürme yöntemlerinden biri olarak kadın köleler tarafından sıklıkla kullanılmıştır. Bu yöntemde büyüler genellikle mezarlara gömülüyor ve kötülüğü istenen kişinin, o mezarda yatan kişi gibi ölmesi umuluyordu. Acı vişne tohumu ve arpayı bir katırın derisine sürmenin hamile kalmayı önlediğine inanan kadınlar köleler de vardı. Roma’da fasulye de bir büyü aracı olarak kullanılmıştır. Çünkü Romalılar bazı fasulyelerin ölümlerin ruhlarını barındırdığına inanıyorlardı.⁴⁷³

6.3. Kendi Çocuklarını Öldürme

Doğum kontrolünün işe yaramadığı veya kürtajın anne için hayati tehlike yarattığı durumlarda kadın köleler, doğum yaptıktan bir süre sonra bir direniş biçimi olarak kendi çocuklarını öldürmüşlerdi. Çünkü bu eylem de tıpkı intihar gibi sahibinin mülk kaybına neden oluyordu. Onlar böyle yaparak ileride çocuklarının özgürlüklerinden yoksun olarak; şiddet, taciz ve çaresizlik içinde yaşamalarına engel oluyorlardı. İleride çocuklarının acı çekerek yaşamalarını görmektense onların hayatlarına son vermeyi tercih ediyorlardı. Bazı

⁴⁷¹ Soran, I, 63.

⁴⁷² Dig. Ulp. XXI, 1.

⁴⁷³ Malay, 2010, s. 185.

durumlarda kadın köleler bebeklerini öldürmek yerine terk ediyorlar, yine bunu da efendilerine karşı bir direniş olarak görüyorlardı.⁴⁷⁴

Kendi çocuğunu öldürmenin bir diğer sebebi de köle kadının efendisinin cinsel istismarı sonucunda bir çocuk doğurması ve ileride çocuğun, fiziksel özellikleri bakımından efendisine benzemesinden korkması olarak düşünülebilir. Antik kaynaklarda kadın kölelerin çocuklarını öldürmelerine çok fazla yer verilmemiştir. Bunun nedeni cinayetlerin fark edilmeden yapılmış olması olabilir.

Bazı durumlardaysa bebekler belirgin fiziksel kusurlar ile doğuyordu. Örneğin Plinius, cinsel organları kapalı olarak doğan kız bebeklerden veya altı parmaklı doğan bebeklerden bahseder.⁴⁷⁵ Böyle durumlar da kadın kölelerin bebeklerini öldürmelerinin sebeplerinden biriydi. Çünkü fiziksel engel, yaşamı zaten oldukça zor olan kölelerin daha fazla baskıya maruz kalmasına ve yaşam kalitelerinin düşmesine neden olan bir durumdur. Bir kadın köle için çocuğunun ölmesi, bu şekilde yaşamasından daha iyiydi.

Yeni doğan bebeklerin boğazlanması, suda boğulması veya orman gibi tenha bir yere bırakılması en sık başvurulan yöntemlerdi. Tenha bir yere bırakılan çocuğun sonu muhtemelen ölüm olacaktı ancak başka birinin çocuğu bularak ona hayatta kalma şansı verme ihtimalinden dolayı daha şefkatli bir seçenek olarak görülüyordu.⁴⁷⁶

Köleler zaten, çocuklarının her durumda kötü bir yaşama sahip olduğu bir kültürün parçasıydılar. Ayrıca bilindiği gibi Roma'da çocuk ölüm oranları oldukça yüksekti. Yeterli tıbbi bakımın olmaması veya sağlıklı beslenememe nedeniyle bazı çocukların yaşama şansı belki de hiç yoktu. Cicero bu konu ile ilgili "*Eğer bir bebek beşikte ölürse kimsenin dikkatini*

⁴⁷⁴ Dig. Ulp. XXV, 3, 4: "*Necare videtur non tantum is qui partum praefocat, sed et is qui abicit et qui alimonia denegat et is qui publicis locis misericordiae causa exponit, quam ipse non habet.*"

⁴⁷⁵ Plin. nat. VII, 69.

⁴⁷⁶ İpek, 2017, s. 334-337; Iuv. sat. VI, 602-609.

çekmez” ifadelerini kullanır.⁴⁷⁷ Bu nedenle kendi çocuklarını öldürmenin, Roma’daki kadın köleler için zor olmadığını söyleyebiliriz.

6.4. Efendiyi Öldürme ve Kaçma

Antik Roma’nın özgür insanları, bir köle tarafından öldürülme ihtimalini hiçbir zaman göz ardı etmemişler ve bu ihtimale karşılık her türlü yasal ve fiziksel önlemi almışlardır. Bir kölenin özgür birine karşı yönelttiği saldırı hem en sert şekilde (genellikle ölümlle) cezalandırılır, hem de tüm özgür kişilerin nefretini toplardı.⁴⁷⁸ Buna rağmen sahibini öldürmek, bir kölenin gördüğü kötü muameleye karşı koyabileceği en etkili silahtı. Gördükleri işkence ve zulüm, onları birer düşmana çevirebilirdi. Zehirleme, en sessiz ve en göze batmayan yöntem olduğu için genelde kadın köleler tarafından en sık kullanılan yöntemdi. Digesta’ya göre sahibini zehirlemenin cezası idam edilmektir.⁴⁷⁹ Digesta’da geçen diğer öldürme biçimleri; efendiyi boğma, boğazını kesme veya başına bir kaya ya da taş ile vurma idi.⁴⁸⁰

Ev kölelerinden daha önce bahsetmiştik. Ev içinde çalışan ve hane halkına hizmet eden ev köleleri, efendisine ve efendisinin çocuklarına fiziksel olarak daha yakın olduğu için, potansiyel tehlike olarak görülüyordu. Özellikle mutfakta çalışan kölelerin yemeklere zehir koyma ihtimali her zaman vardı. Bununla birlikte bazı efendiler, bir cinayeti bilen ve bunu ihbar eden köleler için ödül olarak özgürlük vad ediyorlardı. Bu da köleler için caydırıcı olabiliyordu. Tam tersi bir durumda, sahibini öldürmek isteyen bir köleye yardım eden veya bunu gizleyen diğer köleler üzerinde çok ağır cezalar ve işkenceler uygulanıyordu.⁴⁸¹ Roma

⁴⁷⁷ Cic. Tusc. I, 93: “Idem, si puer parvus occidit, aequo animo ferendum putant, si vero in cunis, ne querendum quidem.”

⁴⁷⁸ Malay, 2010, s. 165.

⁴⁷⁹ Dig. Ulp. XXIX, 5, 1, 21: “Quid ergo, si dominus veneno non per vim necatus esse proponatur? impunitum erit factum?...”

⁴⁸⁰ Dig. Ulp. XXIX, 5, 1, 17: “Occisorum appellatione eos contineri labeo scribit, qui per vim aut caedem sunt interfecti, ut puta iugulatum strangulatum praecipitatum vel saxo vel fuste vel lapide percussum vel quo alio telo necatum.”

⁴⁸¹ Malay, 2010, s. 181.

yasalarına göre bir efendinin öldürülmesi anında civarda bulunan tüm köleler önce işkence altında sorgulanıyor ardından öldürülebiliyorlardı. Efendi intihar ederek ölmüş olsa bile onu bu hareketinden vazgeçirmeyen köleler sorumlu tutuluyordu. Cinayeti bilen köle eğer çok genç, çok yaşlı veya çok hasta ise bazen ceza almaktan kurtulabiliyordu.⁴⁸²

Bir kölenin sahibinden gördüğü kötü muameleye karşı gösterdiği direniş biçimlerinden biri de kaçarak izini kaybettirmektir. Roma’da resmî köle kıyafeti diye bir olgu olmadığı için kölelerin fark edilmeden kaçmaları nispeten kolay olabilirdi. Yabancı ülkelere kaçmayı başarabilen köleleri bulmak zor oluyordu.⁴⁸³ Roma yasalarına göre bir kölenin kaçışı mülkiyete karşı işlenmiş bir suç olarak kabul ediliyor ve bu köleleri alıkoyan kişiler suç işlemiş sayılıyorlardı. Konu ile ilgili Digesta’da şu metin yer alır: “*Kaçan bir köleyi saklayan kişi hırsızlık suçu işlemiş sayılır. Kaçak bir köle çiftlik yöneticileri veya mal sahipleri tarafından çiftliğe sokulmamalı ve korunmalıdır. Aksi takdirde suç işlemiş sayılır...Kim olursa olsun kaçak bir köleyi yakalayan kimsenin onu geriye verme zorunluluğu vardır.*”⁴⁸⁴

Kaçan köleler hızlı hareket etmek, rahatça saklanabilmek için geceleyin kaçmak ve fark edilmemek için kalabalıktan uzak ıssız yerlerde konaklamak zorundaydı. Köleler kaçmaya çalışırken başarılı olabilmek için yanlarına yiyecek ve su gibi bazı temel ihtiyaç malzemeleri alıyorlardı.⁴⁸⁵ Kaçan bir kölenin saklanacak bir yer bulması da gerekliydi. Kadın kölelerin sevdikleriyle ve özellikle de çocuklarıyla iletişimde kalabilmek için evlerine yakın yerlerde saklandıkları bilinmektedir. Bu nedenle gizlenmek için bazen arkadaşlarından yardım istiyorlardı ancak bu durumda ihanete uğrama ihtimalleri her zaman vardı. Çünkü diğer köleler efendinin gözüne girebilmek için kaçan bir köleyi ihbar edebiliyordu. Aynı şekilde bir kölenin kaçan bir köleye yardım ettiği, efendi tarafından duyulursa yardım eden köle çok

⁴⁸² Dig. Ulp. XXIX, 5, 1, 32; Dig. Ulp. XXIX, 5, 3, 7; Dig. Ulp. XXIX, 5, 3.

⁴⁸³ Malay, 2010, 185.

⁴⁸⁴ Dig. IV, 1.

⁴⁸⁵ Haas, 2011, s. 200.

ağır cezalar alabiliyordu. Bazı kadın köleler kaçarken yanlarına çocuklarını da alıyorlardı. Böyle yaparak efendilerini birden fazla kayba uğrattıklarını düşünüyorlardı.⁴⁸⁶

Roma'da köleler, rüyaların Tanrı tarafından gösterildiğine ve gelecekte haber verdiğine inanıyorlardı. Köleler, rüyalarında gördükleri olaylara göre satılacakları, sürgüne gönderilecekleri veya öldürülecekleri sonucunu çıkarabiliyordu. Bu nedenle kaçmayı planlamadan önce gördükleri rüyayı bir rüya yorumcusuna anlatıyorlardı. Bazı rüyalar kadın kölelerin kaçması için onlara güven vermiştir. Örneğin rüyada mürekkepbalığı görmek kölelerin güvenle kaçıp saklanabilecekleri şeklinde yorumlanıyordu. Yine aynı şekilde rüyada çarmıha gerildiğini görmek de iyi bir habere yorumlanıyordu. Çünkü çarmıha gerilerek ölen biri artık bir başkasına ait değildir. Elbette bu yorumların herhangi bir kesinliği yoktu ancak bazı kadın kölelere duygusal olarak bir güven verdiğini söyleyebiliriz.⁴⁸⁷

Bir kölenin kaçıışı efendileri tarafından mülk kaybı olarak görülüyor, efendiler kaçan kölenin hemen yakalanmasını ve en ağır cezayı almasını istiyorlardı. Köle sahipleri, mal olarak gördükleri kölelerinin ellerinin arasından kayıp gitmesine izin vermemek için bazı öneme başvurmuşlardır.⁴⁸⁸ Tehdit, köleleri bir odaya kilitlemek veya onları zincire vurmak bu önemlerin başında geliyordu. Efendiler, kölelerin kaçmasını engellemek için onların vücutlarını damgalamış ya da boyunlarına metal bir tasma takarak kaçak kölenin her yerde tanınması sağlamıştır.⁴⁸⁹ Kaçak kölelere takılan tasmalar hakkındaki detaylı bilgilere yazıtlardan ulaşıyoruz. Tunus'ta yapılan bir kazıda fahişelik yapmış kadın bir kölenin hala boynunda duran tasmaında şunlar yazmaktadır:

⁴⁸⁶ Haas, 2011, s. 201.

⁴⁸⁷ Haas, 2011, s. 199.

⁴⁸⁸ Malay, 2010, s. 187.

⁴⁸⁹ Malay, 2010, s. 188.

ILS, 9455

“Beni tutun çünkü ben Bulla Regia’dan kaçtım.”⁴⁹⁰

Kadın bir köleye ait olduğu açıkça belli olan bir başka tasmada şunlar yazmaktadır:

CIL, XV, 7176

“Ben Petronia, tut beni çünkü kaçtım ve Theodotenus’un evine, efendim Vitalio’ya geri götür.”⁴⁹¹

Roma’da bulunan başka bir tasmada ise şu ifadeler yer almaktadır:

CIL, XV, 7194 = ILS, 8731

“Kaçtım, tut beni. Beni efendim Zoninus’a verdiğin zaman bir solidus (altın sikke) alacaksın.” (bkz. Ek 2: Fotoğraflar, Fotoğraf 3)⁴⁹²

Damgalanmak da zaten onuru olmayan köleyi daha da alçaltan ve satış değerini düşüren bir durumdu.⁴⁹³ Dolayısıyla böyle kölelerin satışı da zor oluyordu. Efendi, kaçak kölesini satmak istediğinde alıcıya onun kaçmaya teşebbüs ettiğini bildirmek zorundaydı. Aksi halde alıcı sözleşmeyi iptal edebilirdi. Ayrıca damgalanan köleler toplumda açıkça belli olduğundan, bu durum başkalarının da onlara kötü davranışlarda bulunmasına neden olmuştur. Damgalanan köle “kötü” bir imaja sahip olduğu için, bu durum azat edildikten sonraki hayatını bile hep olumsuz etkilemiştir.⁴⁹⁴

⁴⁹⁰ ILS, 9455: “Adultera meretrix tene quia fugivi de Bulla R(e)g(ia)”; Haas, 2011, s. 224.

⁴⁹¹ CIL, XV, 7176: “P(e)tronia tene me quia <f=E>ugi<v=B>i et revoca me ad domu(m) Theodotenis ad dom(i)num meum Vitalione(m)”; Haas, 2011, s. 226.

⁴⁹² CIL, XV, 7194 = ILS, 8731: “Fugi tene me / cum revoc<a=V>/veris me d(omino) m(eo) / Zonino accipis / solidum”; Malay, 2010, s. 193.

⁴⁹³ Malay, 2010, s. 192.

⁴⁹⁴ Malay, 2010, s. 185-191; Haas, 2011, s. 194.

Bir kölenin kaçtığı aşikâr olduktan sonra neredeyse imparatorluğun her sakini, köleyi arama ve onu efendiye veya yetkililere teslim etme görevine sahipti. Digesta bu konuda: “*Bir kaçığı yakalayan herkes, onu toplum içinde ortaya çıkarmalıdır.*” demiştir.⁴⁹⁵ Köle sahipleri, kaçan kölenin diğer kölelere kötü örnek olmasını istemiyorlardı, kaçan köleleri yakalayabilmek için belli yerlere duyurular asarak köleyi getirecek olanlara ödül vad ediyorlardı ve bu ödül vaadi, kaçak kölenin hızlıca bulunmasını kolaylaştırabiliyordu.⁴⁹⁶ Bunun dışında efendilerin kaçak kölelerin bulunması için başvurdukları diğer bir yöntem ise rüya yorumlarına ya da kâhinlere başvurmak oluyordu. Rüya yorumları veya kehanetler kaçan kölenin saklandığı yer hakkında detaylı bilgi veremese de, efendiyi kölesini aramaya devam etme konusunda teşvik ettiği söylenebilir.⁴⁹⁷

6.5. Direnişin Diğer Şekilleri

Kadın kölelerin efendilerine karşı gösterdiği diğer direniş yolları, kendini yaralama, efendinin mülküne zarar verme ya da hırsızlık yapma, köle sahiplerine ihanet veya ihanet edenleri ihbar etme, sözlü saldırı ya da hastalık numarası yapma gibi yollardı.⁴⁹⁸ Kadın köleler bu direniş şekilleriyle elbette daha iyi bir muameleye kavuşmuyordu ancak bu yöntemlerle zaman zaman efendilerinin dikkatini çekmeyi başardıklarını söyleyebiliriz.

Bir kadın köle ümitsiz ve çaresiz kaldığını hissettiği durumlarda bilerek ve isteyerek kendisini yaralayabilirdi. Kendisini yaralamak isteyen kadın köleler iş yapamaz hale gelmek için genelde parmaklarını veya ellerini kesiyorlardı. Üreme organlarına zarar vermek de yine kadın kölelerin kendini yaralama yöntemlerinden biriydi. Bu tür eylemler kadın kölenin

⁴⁹⁵ Dig. Ulp. XI, 4, 1, 3: “*Unusquisque eorum, qui fugitivum adprehendit, in publicum deducere debet.*”

⁴⁹⁶ Dig. Gaius. XXIX, 5, 25”... *quod praemium non in omnes servos, qui sub eodem tecto locove fuerint, sed in eos solos, qui caedem admisissent, accusatori tribuitur.*”; Petron. satyr. XCVII.

⁴⁹⁷ Haas, 2011, s. 219.

⁴⁹⁸ Haas, 2011, s. 281.

değerinin ve kullanışlılığının azalmasına neden olacağı için, kadın köle böyle yaparak efendisine zarar verebileceğini düşünüyordu.⁴⁹⁹

Çiftlik kölelerinin efendilerinden uzakta oturduklarına yukarıda değinmiştik. Çiftliklerde çalışan kadın köleler bu uzaklık sebebi ile hırsızlığa daha yatkın olabiliyordu. Efendisini zarara uğratmak isteyen kadın köleler hırsızlık yapabiliyor veya efendisinin mülküne zarar verebiliyordu. Bir kölenin hırsızlık yapması o kölenin satılması durumunda bildirilmesi gereken kusurlardan biriydi. Bildirilmediği takdirde satış sözleşmesi iptal olabiliyordu. Columella bu konuda çiftlik sahiplerini uyarmış ve onlara bazı önerilerde bulunmuştur. Columella'ya göre çiftlik sahipleri, çiftliklerine geldiğinde herhangi bir asmanın, herhangi bir ağacın veya herhangi bir ürünün eksik olup olmadığını kontrol etmelidir.⁵⁰⁰ Columella bu konuda *vilicanın* çok dikkatli olması ve kadın köleleri sıkı bir denetim altında tutması gerektiğini de söylemiştir: “*Vilica herhangi bir hırsızlık durumuna karşı mahzenlerdeki ürünleri sık sık tartmalı, sığırları ve koyunları saymalı, koyunları sayarken yün miktarını kontrol ederek koyun sayısı ile karşılaştırmalıdır.*”⁵⁰¹

Yatak odası personeli, hemşire veya sekreter gibi efendisine her an yakın konumda çalışan kadın köleler, efendisinin özel hayatı veya efendisinin işlediği bir suç ile ilgili pek çok bilgiyi öğrenebilme şansını yakalıyordu. Efendisi ile iyi geçinen ve ona sadakat borcu olan bazı kadın köleler böyle bir durumda bildiklerini kimseyle paylaşmıyordu ancak efendisine zarar vermek isteyen bazı köleler bir direniş biçimi olarak intikam almak amacıyla bildiklerini yetkili kişilere ihbar edebiliyordu. Livius, elinde zehir bulunduran bir efendinin kadın kölesi tarafından ihbar edildiğini belirtir.⁵⁰² Efendisini ihbar eden kölenin çok ağır cezalar alacağı,

⁴⁹⁹ Dig. Paul. XXXIII, 8, 9, 2: “*Sed si se vulneravit vel etiam occidit, nihil est deducendum hoc nomine: alioquin dicemus et si fugerit, deducendum id, quanto vilior sit factus propter fugam.*”

⁵⁰⁰ Colum. I, 8, 20.

⁵⁰¹ Colum. XII, 3, 9: “*Promis quoque et cellariis aliquid attendentibus aut metuentibus intervenire, nec minus interesse pastoribus in stabulis fructum cogentibus aut ut fetus ovium aliarumve pecudum subrumantibus; tonsuris vero earum utique interesse et lanas etiam diligenter percipere et vellera ad numerum pecoris recensere.*”

⁵⁰² Liv. VIII, 18, 6-7.

hatta öldürüleceği açıktır ancak bazı kadın kölelerin köle hayatı yaşamaktansa ölmeyi bile tercih ettiklerini söyleyebiliriz.

Sözlü saldırı, kadın kölelerin sıklıkla kullandığı ve en erişilir olan direniş biçimlerinden biriydi. Kadın köleler bu şekilde efendilerini psikolojik olarak zarara uğrattıklarını düşünüyorlardı. Seneca'ya göre çok yüksek sesle cevap vermek veya cevabı efendisinin duymayacağı şekilde mırıldanmak en sık kullanılan sözlü saldırı yöntemleriydi.⁵⁰³ Aynı şekilde Augustine de *Confessiones* adlı eserinde sahibine sözlü tacizde bulunan bir kadın köleden söz eder: “*Köle kız, mahzene kadar eşlik ettiği hanımıyla yalnız kalınca tartışmaya başladı ve ona ayyaş dedi.*”⁵⁰⁴

Fahişe olarak satılan bazı kadın kölelerin müşterileriyle birlikte olmamak için hastaymış gibi davrandığını, inandırıcı olmak için de nasıl hasta olduklarına dair hikâyeler uydurduklarını görüyoruz. Kadın kölelerin, boyun eğme ve aşağılanmaktan kurtulma yollarından biri olarak hastalık numarası yaptıklarını söyleyebiliriz.⁵⁰⁵ Ksenophon, genelevde çalışmak zorunda kalan ve hastalık taklidi yapan köle bir kızla ilgili şunları yazmıştır: “*Anthia'yı satın alan genelev sahibi, birkaç gün geçtikten sonra onu çalışmaya zorladı. Kendini bu kaçınılmaz durumdan kurtarmaya çalışan Anthia, bir kaçış yolu icat etti. Yere düştü, kol ve bacaklarını gevşetti. Genelev sahibi, kızın gerçekten hasta olduğuna inanarak onu evine aldı, yatırdı ve ilgilendi.*”⁵⁰⁶

⁵⁰³ Sen. *Ira*. III, 24, 2: “*Quid est quare ego serui mei clarius responsum et contumaciorem uultum et non peruenientem usque ad me murmurationem flagellis et compedibus expiem? Quis sum, cuius aures laedi nefas sit? Ignouerunt multi hostibus: ego non ignoscam pigris neglegentibus garrulis.*”

⁵⁰⁴ Aug. *Conf.* IX, 8.

⁵⁰⁵ Bradley, 1994, s. 117.

⁵⁰⁶ Ksen. *Eph.* V, 7, 1-3.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KÖLELİKTEN SAYGINLIĞA GEÇİŞ

1. ROMA HUKUKU'NA GÖRE KÖLELİĞİN SONA ERMESİ

1.1. Azat Edilme (Manumission)

Neredeyse tüm köle toplumlarında, azat etmeye izin verilmiştir. Azat etme, efendilerin kendilerine iyi hizmet eden köleleri ödüllendirmelerini mümkün kılar ve aynı zamanda becerikli olanların yetenekleri için bir çıkış noktası sağlar. Köleliğin oldukça geliştiği toplumlarda, özgürleştirilmiş köleler genellikle köleler ile özgür doğanlar arasında bir statüye sahiptir. Azat etme, köleleri sıkı çalışmaya, efendilerine itaat etmeye ve paralarını biriktirmeye motive etmek açısından oldukça önemlidir. Kölelerin çoğu azat edilmese de, sistemin işleyişi için her zaman umutlu olmaları gerekir.⁵⁰⁷

Roma'da kölelik kadar kölelere özgürlüğü geri verme de sıklıkla görülen bir uygulama idi. Köleler, genellikle efendilerinin iradesi ile ve *manumissio* adı verilen azat etme yoluyla hürriyetlerine kavuşurlardı.⁵⁰⁸ Kuşkusuz kölelerini sadece insancıl nedenlerle azat eden efendilerin yanı sıra, kişisel çıkarlar uğruna bu yola başvuran efendiler de vardı. Aslında köleleri sadık bir şekilde çalıştırmanın ve onları efendilerine bağlamanın en etkin yolu onlara özgürlük vaat etmektir. Köleler, bir gün özgür olacakları düşüncesi ile daha sıkı çalışabilirlerdi. Azat etme tek taraflı bir hukuki işlem olup, köleyi sadece efendisi azat edebilirdi. Bu bağlamda kölenin isteğinin ve iradesinin herhangi bir önemi yoktu. Bu durum eskiden mümkün değildi. Efendinin tek başına kölelerinden birine medeni ve siyasi haklarını vermesi kabul edilemezdi. İlk azat etme şekillerinde kamu otoritesinin müdahalesini

⁵⁰⁷ Klein, 2014, s. 178, 252.

⁵⁰⁸ Long, 1859, s. 730; Lewis – Short, 1958, s. 1111; *Manumissio*, *manustan* çıkarma, yani elden çıkarma anlamına gelmektedir.

görüyoruz. Eski hukukun azat etme usulleri *magistra* ve Roma halkının rızasını gerektiriyordu. Cumhuriyet devrinin sonlarında ise azat etmenin hiçbir yasal sınırı kalmamıştır. Kölenin sahibi olmak ve azat etmeye ehil olmak bir köleyi azat etmek için yeterli olmuştur.⁵⁰⁹

Manumissio, efendinin kölesi üzerindeki mülkiyet hakkından ve *potestasından* vazgeçmesinden ibaret olmayıp, aynı zamanda azat edilen kölenin *statusunu* da değiştiren bir işlemdi. Zira sadece efendinin haklarından feragati söz konusu olsaydı, azat edilen kölenin *statusu* değişmeyeceği için köle terk edilmiş mal (*res derelicta*) haline gelirdi ve kendisini ele geçiren başka bir kişinin kölesi olurdu. Oysa azat etme işleminde sadece mülkiyet hakkından vazgeçme yoktur ve köle azat edilerek *status libertatisi* kazanmaktadır. Böylece köle üzerinde herhangi birinin herhangi bir hakka sahip olma olasılığı ortadan kalkmaktadır.⁵¹⁰ Azat edilen köle Roma vatandaşlığını elde ediyordu ancak diğer Roma vatandaşları ile aynı hak ve ayrıcalıklara sahip olamıyordu. Azat edilen kölelerin hakları yasalarla sınırlandırılmıştı. Örneğin özgürlüğüne kavuşan bir köle devlet memuru olabilirdi ancak yüksek makamlara gelemeyen, saygın kamu görevlerinden herhangi birinde çalışamazdı. Roma'da köleleri azat etmenin pek çok yöntemi vardı ve bu yöntemler erkek köleler için olduğu gibi kadın köleler için de geçerliydi.⁵¹¹ Bunları en genel haliyle gayriresmî azat ve resmî azat olarak iki ana başlık altında toplayabiliriz.

1.1.1. Gayriresmî Azat

Roma'da efendiler, köleleri üzerinde her türlü hak ve yetkiye sahip oldukları için hiçbir resmî işlem yapmaksızın istedikleri bir köleyi özgür bırakabilirdi. Kölelerini bu şekilde azat eden efendiler, böylece devletin koymuş olduğu azat vergisini ödemekten de kurtuluyordu ancak bu yolla özgürlüğünü kazanan bir köle yasal olanakların çoğundan yararlanamadığı gibi,

⁵⁰⁹ Tahiroğlu, 1973, s. 525; Rio, 2017, s. 75.

⁵¹⁰ Lavan, 1977, s. 119-123.

⁵¹¹ Sayın, 2020, s. 538-539.

efendisinin de her an fikir değiştirme ve onu yeniden köle yapma ihtimali vardı. Ayrıca köle, efendisi tarafından fiilen serbest bırakılsa da hukuken köle kaldığı için efendisinin ölümünde onun mirasçılarının mülkiyetine girmektedir.⁵¹² *Praetor* hukukuna göre yapılan bu azat etme işlemleri, *ius civile* açısından geçerli olmadığı için, *praetor* hukukuna göre kölelik son bulsa bile, *ius civile*ye göre devam ediyordu. Bu yolla azat edilenler, Roma vatandaşlığı kazanamazlardı. Bu kişiler özgür gibi yaşarlardı, fakat öldüklerinde mal varlıkları efendilerine kaldığı için bunların köle olarak öldükleri kabul edilirdi. Hukuki olarak bu köleler efendilerinin hâkimiyeti altında kalmaya devam ederlerdi, buna bağlı olarak herhangi bir mülk edinemezlerdi. Bu köleler, *praetor*ların koruması altında kalıyordu. *Praetor*larca korunan kölelerin özgür kabul edilmesine *in libertate tutione praetoris* adı verilmekteydi.⁵¹³ Bununla birlikte *praetor*, kölenin özgür olmaya uygun olmadığı kanaatindeyse onun özgürlüğünü korumayabilirdi. Bir efendi, kölesini gayriresmî yoldan azat edebilmek için řu üç yoldan birini izleyebilirdi:

***Manumissio inter amicos* (dostlar arasında azat etme);** Bir efendi, dostlarının huzurunda ve onların şahitliğinde kölesini azat ettiğini beyan ederse, köle hürriyetini kazanmış olurdu.⁵¹⁴

***Manumissio per epistulam* (mektupla azat etme);** Bir efendi, yanında bulunmayan kölesine yazdığı mektupta kendisini azat ettiğini bildirirse, mektubun köleye ulaşması ile azat etme işlemi geçerlilik kazanırdı.⁵¹⁵

⁵¹² Rűfner, s. 10; Malay, 2010, s. 249.

⁵¹³ Sayın, 2020, s. 547-548.

⁵¹⁴ Plin. *epist.* VII, 16, 4: “*Spero, immo confido facile me impetraturum, ex itinere deflectat ad te, si voles vindicta liberare, quos proxime inter amicos manumisisti. Nihil est quod verearis ne sit hoc illi molestum, cui orbem terrarum circumire non erit longum mea causa.*”

⁵¹⁵ Günveren, 2018, s. 535; Rűfner, s. 10.

Manumissio per mensam (sofrada azat etme); Efendinin, diğer konuklarıyla birlikte kölesini sofrasına yemek yemeğe davet etmesiyle birlikte, kölesine büyük bir şeref verdiği için onu azat ettiği kabul edilirdi.⁵¹⁶

Mısır'da bulunan ve MS 221 yılına tarihlenen bir papirüste Helene isimli bir köle kadının 2200 drahmi karşılığında gayriresmî yoldan azat edildiğine dair bir sözleşme kayıtlıdır. Sözleşmeye göre Marcus Aurelius Ammonio, Helene isimli bir kadını *manumissio inter amicos* ile arkadaşlarının huzurunda azat etmiştir. Ammonio, bu azat karşılığında Ales adındaki bir azatlıdan 2200 drahmi almıştır. Ales bu parayı Helene'ye bağış olarak vermiştir.⁵¹⁷

Sözü edilen her üç durumda da efendi, kölesine hürriyetini kazandırma iradesini açıkça belirtmiş olmasına rağmen, *ius civile*ye göre o kişi hukuken köle olarak kalmaktadır. Bu durumu hakkaniyete uygun görmeyen *praetor*, fikir değiştirip köleyi geri almak isteyen efendinin açtığı davaları reddedebiliyordu. Gayriresmî azat yöntemlerinde köleler özgürlüklerini *praetorun* koruması altında yaşamak zorundaydılar.⁵¹⁸ Buna karşın *praetorun* koruması sadece azat edilen kişi açısından geçerliydi. Örneğin bu şekilde azat edilmiş bir kadının azat sonrasında doğan çocuğu yine köle olarak doğuyordu. Yani *praetorun* koruduğu bu azat, azat edilenin mirasçılarını bağlamıyordu.⁵¹⁹

1.1.2. Resmî Azat

Gayriresmî azada göre daha karmaşık olan bu azat sonucunda azatlı özgürlüğüne kavuşuyordu ancak bazı sınırlamalara maruz kalan, ikinci derece bir vatandaş olarak kabul ediliyordu. Bu kişiler oy kullanabilir, evlenebilir, ticaret yapabilir ancak askerlik yapamaz,

⁵¹⁶ Rűfner, s. 10.

⁵¹⁷ Malay, 2010, s. 250.

⁵¹⁸ Sayın, 2020, s. 547-548.

⁵¹⁹ Sayın, 2020, s. 550.

senatör olamazdı. Resmî yoldan azat edilen bir kölenin çocukları bu kısıtlamaların dışında tutuluyordu.⁵²⁰

Efendilerin, kölelerine özgürlük vermelerinin bazı nedenleri vardı. Bazı efendiler kölelerinin üstün hizmetleri ve sadakatleri nedeniyle onları özgürlüğe layık görmüşlerdi ancak bazı efendiler kölelerine özgürlük vaat ederek onların kendilerine duyacakları minnet duygusunu sömürmüştü. Bu doğrultuda bazı efendiler işledikleri cinayetlerde kendilerine yardımcı olan kölelere özgürlük verebiliyordu. Bazıları devletin her ay yardım olarak dağıttığı hububat yardımından yararlanmak için kölelerini azat ediyordu, çünkü köleler aldıkları yardımı efendilerine veriyorlardı. Elde edeceği parayı düşünerek kölesine hürriyetini satan ya da hasta ve yaşlı kölelerini azat ederek onların bakımlarını devlete karşılatan efendilerin sayısı da az değildi. Hatta sırf yaşlı kölesine masraf yapmamak için, efendilerin genellikle genç köleleri tercih ettiğini görüyoruz. Bazı efendiler ise sadece başkaları tarafından “iyi bir insan” olarak anılmak ve gösteriş için kölelerini özgür bırakıyordu.⁵²¹

Köleleri azat etmenin bir diğer nedeni de efendilerin kadın köleleri ile yasal olarak evlenme istekleriydi. Genelde özgür bir kişi beğendiği bir kadını önce satın alır, onu kölesi yapar, ardından azat eder ve sonra da onunla evlenirdi.⁵²² Yazıtlarda azat edildikten sonra efendisi ile evlenen kadın köleler ile ilgili örnekler mevcuttur:

CIL, VI, 8604 = ILS, 1519

“İmparator azatlısı Libertus Caesaris ve yazışma sekreteri Titus Flavius burada yatıyor. Flavia Aphrodisia bu anıtı eski efendisi ve sonradan kocası olan kişi için yaptırdı.”⁵²³

⁵²⁰ Günveren, 2018, s. 534-535.

⁵²¹ Malay, 2010, s. 253.

⁵²² Lindsay, 2009, s. 125.

⁵²³ *CIL, VI, 8604 = ILS, 1519: “T(ito) Flavio Aug(usti) lib(erto) / Euschemoni / qui fuit ab epistulis / item procurator / ad capitularia / Iudaeorum / fecit / Flavia Aphrodisia / patrono et coniugi / bene merenti”;* Wiedemann, 1981, s. 48.

Bununla birlikte efendiler kadın kölelerini genelde menopoz dönemlerinden önce azat etmiyorlardı. Böylece, kadın kölelerin menopoza girene kadar doğuracağı tüm çocukları mülkiyetlerine almış oluyorlardı.⁵²⁴

*Ius civile*ye göre, kölelerin azat edilmeleri için bir takım şekil şartları bulunmaktaydı. Kölenin azat edilmesi sırasında, biçim ve usullerden hiçbirisi yerine getirilmemiş veya birisi yerine getirilip şekil şartları uygulanmamış ise, azat etme işleminin geçersiz olmasına bağlı olarak köle özgür olamamakta ve Roma vatandaşlığını elde edememektedir.⁵²⁵

Roma’da bir köleyi resmî olarak azat etmek için başlangıçta üç, Hristiyanlığın kabulünden sonra ise dört yol izlenmiştir:

***Manumissio vindicta* (değnek ile azat etme):** Farazi bir özgürlük davası olarak gerçekleşen bu usulde, efendi kölesini azat etmek istiyorsa, kölesi ve güvendiği bir arkadaşı ile birlikte bir *magistranın* (*praetor*, *consul* veya başka bir devlet memuru) huzuruna giderdi. Efendinin davacı rolündeki arkadaşı özgürlük savunucusu (*adsertor libertatis*) sıfatıyla orada görev alırdı ve elindeki değnekle (*vindicta*) kölenin başına dokunarak artık onun özgür olduğunu açıklardı. Davalı rolündeki köle sahibi de kölenin hür olmasını istediğini tekrar ederek bu açıklamayı onaylardı. Burada değnek iktidarı ve hâkimiyeti temsil ediyordu. Eğer *magistra* azat etme işlemini haklı ve geçerli görürse kölenin artık hür bir insan olduğunu beyan ederdi. *Addictio* adı verilen bu teyit işlemi sonucunda köle artık hür bir Roma vatandaşı sayılırdı.⁵²⁶ Bu yöntemle azat edilen kadın köle aynı zamanda kendisini azat etmiş olan kişinin vesayeti altına giriyordu ancak Augustus devrinde dört çocuğu olan azatlı köle kadınların vesayet altına alınamayacağı hükmü getirilmiştir.⁵²⁷

⁵²⁴ Scheidel, 2007, s. 17.

⁵²⁵ Günveren, 2018, s. 534-535.

⁵²⁶ Dig. Ulp. XL, 2; Ruffner, s. 10; Shumway, 1901, s. 648.

⁵²⁷ Gaius, *inst.* I, 194: “*Tutela autem liberantur ingenuae quidem trium liberorum iure, libertinae vero quattuor, si in patroni liberorumve eius legitima tutela sint; nam et ceterae, quae alterius generis tutores habent, velut Atilianos aut fiduciarios, trium liberorum iure tutela liberantur.*”; Emiroğlu, 2001, s. 179.

Principatus dönemiyle birlikte *manumissio vindicta*nın şekil şartlarında bazı esnemeler olmuştur. Örneğin *praetor*un azat işlemine katılımı yeterli kabul edilerek mutlaka bir mahkemede yapılma zorunluluğu bırakılmaya başlanmıştır. *Praetor*, tiyatro veya hamam gibi yerlerde bile *manumissio vindicta*nın yapılmasını denetleyebilirdi.⁵²⁸ Zaman içinde değnekle azat etme usulünden vazgeçilmiş ve Iustinianus devrinde efendinin azat etme isteğini tek taraflı olarak *magistra* önünde beyan etmesi ile birlikte köle özgürlüğüne kavuşmuştur.⁵²⁹

***Manumissio censu* (sayım yolu ile azat etme):** Bu yöntem, *censor*ların görev yaptığı Cumhuriyet devrine özgüdür. Bu devlet memurları her beş yılda bir vatandaşların sayım ve listesini yapmakla görevliyidiler. Bu usulde köle, efendisinin rızası veya emriyle kendisini beş yılda bir yapılan nüfus sayımı sırasında *censor*un elindeki Roma vatandaşları listesine kaydettirirdi. Kölesini azat etmek isteyen efendi, kölenin adının vatandaşlar listesine eklenmesini sağlayarak onu azat edebilirdi. *Censor* da bu kölenin hürriyetini kazanmasına ehil olup olmadığına bakar, onun dürüst, ahlaklı ve iyi biri olduğuna karar verirse onu listeye kaydederdi. Böylece sayım öncesinde köle olan kişi sayımla beraber özgür biri haline gelirdi. Sadece belirli zamanlarda uygulanabilen bu yöntem, İmparatorluk devrinde *censorluk* müessesesinin ortadan kalkmasıyla birlikte kendiliğinden uygulamadan kalkmıştır.⁵³⁰

***Manumissio testamento* (vasiyetname ile azat etme):** Roma’da uygulanan en popüler azat etme şekli olan bu yöntemde köle sahipleri, kendilerine tam bir bağlılıkla hizmet etmiş olan kölelerinin özgür bırakılmalarını vasiyet ediyordu. Efendinin bir vasiyetname ile kölesine kendi ölümünden sonra özgürlük vadetmesi her iki tarafın da menfaatine olan bir durumdu. Böylece efendi kendi ölümüne kadar kölesini hâkimiyeti altında tutmayı garantilerken, köle de efendisinin ölümünden sonra özgür olacağı umuduyla yaşamını sürdürüyordu.⁵³¹

⁵²⁸ Gaius, *inst.* I, 20.

⁵²⁹ Günveren, 2018, s. 538.

⁵³⁰ Shumway, 1901, s. 647; Long, 1859, s. 730.

⁵³¹ Sayın, 2020, s. 543.

Bu yöntemin bazı koşulları vardı. Örneğin vasiyetin yazılı olarak yapılması zorunluydu. Ayrıca köle hem vasiyetin yazıldığı sırada hem de efendinin ölümünde irade sahibinin mülkü olmalıydı. Vasiyet yolu ile azat etmenin iki farklı türü vardı. Bunlardan ilkinde göre doğrudan azat etme (*directa libertatis*) şeklinde efendi kölesini azat ettiğini vasiyetnamesinde açıkça beyan ederdi ve efendinin ölümü ile köle hür olurdu. İkinci şekilde ise efendi, mirasçısına ya da mal vasiyetinde bulunduğu herhangi bir kişiye ölümünden sonra kölesini azat etmesini emrederdi. Bu haliyle *manumissio testamento*, şarta bağlanması sebebiyle diğer geleneksel azat etme biçimlerinden ayrılıyordu.⁵³² Böyle bir koşul varsa, köle azat edilene kadar bu kişilerin kölesi olur, sonra da onların azatlısı olurdu. Köleler zaman zaman bu mirasçılar tarafından azat edilmeme tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardır. Eğer mirasçı bu durumda kölenin azat edilmesini isteyerek geciktirirse, köle vasiyetçi tarafından doğrudan doğruya beyan edilmiş gibi hür kabul edilirdi.⁵³³

Bir köle sahibinin vasiyetname ile azat yöntemini tercih etmesinin en büyük nedeni ölümünden sonra toplumda bırakmak istediği etkiydi. Köle sahibi, yaptığı son iyilikle toplumda iyi biri olarak anılmayı garanti altına almış oluyordu.

Efendi tarafından düzenlenmiş olan vasiyetname, altı ayda bir defa toplanan *comitia calata* tarafından onaylanmak şartıyla geçerli olur, vasiyet edenin ölmesi halinde de kesinliğe kavuşurdu.⁵³⁴ Bir başka ifadeyle vasiyetname ile azat etmenin geçerliliği, vasiyetname kapsamının halk onayına sunulmasıyla gerçekleşen bir yasama faaliyetinin tamamlanmasıyla mümkündü ancak Cumhuriyet döneminin sonlarında *comitia calatanın* artık toplanamaz hale gelmesi ile söz konusu halk onayı ortadan kaybolmaya başlamıştır.⁵³⁵

Manumissio in esslesia (kilisede azat etme); İmparator Constantinus devrinden (MS 307-MS 337) itibaren efendinin kölesini azat etmek istemesi durumunda, efendi kilisede din

⁵³² Shumway, 1901, s. 648.

⁵³³ Long, 1859, s. 730; Gaius, *inst*, II, 264.

⁵³⁴ Günveren, 2018, s. 540.

⁵³⁵ Günveren, 2018, s. 541.

adamlarının önünde onu azat ettiği beyanında bulunur ve bu suretle köle özgürlüğüne kavuşurdu. İleride gerektiğinde ispat edilebilmesi için bu yöntem yazılı olarak kayda alınıyordu. Kilisede azat sırasında kölenin orada bulunması gerekmiyordu.⁵³⁶ Constantinus, yazmış olduğu bir mektupta konu ile ilgili şunları söylemiştir: “Eğer biri, dinsel inançları doğrultusunda kilisenin huzurunda, özgürlüğü hak eden kölelerini azat ederse; bu köleler, yasal yollardan azat edilen köleler gibi, özgürlüklerini resmen kazanmış olacaklardır ama bu ayrıcalık sadece bir piskoposun önünde azat edilen köleler için geçerlidir.”⁵³⁷

Manumissio vindicta, *manumissio censu* ve *manumissio testamentoya* baktığımız zaman her üç azat etme yönteminde de devlet otoritesinin onayının azat etme işlemlerine dâhil olduğunu görüyoruz. *Manumissio vindictada* *magistranın*; *manumissio censuda* *ensorun*; *manumissio testamentoda* ise *comitia calatanın* azat etme işlemine onay vermesi gerekiyordu. Sonuç olarak tüm bu azat etme işlemleri neticesinde bir kölenin özgürlüğe kavuşması ve sonrasında Roma vatandaşı olması, devlet müdahalesini gerektirmiştir diyebiliriz.⁵³⁸

1.2. Diğer Sona Erme Şekilleri

Bazı istisnai durumlarda herhangi bir azat etme işlemine başvurulmadan bir kölenin özgürlüğünü kazanması mümkün olabiliyordu. Devlet bazen ödül olarak bazen de kişinin korunması amacıyla, efendiye yönelik bir ceza olarak köleye özgürlüğünü verebilirdi. Genelde spesifik bir olay üzerine gerçekleşen bu tür durumlar, zamanla genel hukuk kuralları olarak düzenlenmiştir.⁵³⁹ Bu durumlardan bazıları şunlardır:

Roma toplumuna büyük hizmeti geçen köleye devlet ödül olarak özgürlüğünü verebiliyordu. Özellikle efendisini öldüreni bulan veya büyük bir suç işlemiş birini ihbar eden köleye, onu

⁵³⁶ Altop, 2002, s. 87-88; Erdoğan, 1995, s. 110-111.

⁵³⁷ Cod. Theod. IV, 7, 1: “Qui religiosa mente in ecclesiae gremio servulis suis meritam concesserint libertatem, eandem eodem iure donasse videantur, quo civitas Romana solennibus decursis dari consuevit. Sed hoc dumtaxat* iis, qui sub adspectu antistitum dederint, placuit relaxari.”

⁵³⁸ Günveren, 2018, s. 542.

⁵³⁹ Altop, 2002, s. 103.

ödüllendirmek amacıyla hürriyeti bahşedilirdi. Hristiyanlığın kabulünden sonra 3 sene manastırda veya kilisede kalan köle ödüllendirilerek hürriyetini kazanmış kabul ediliyordu.⁵⁴⁰ Yaşlanarak veya hastalanarak artık eli ayağı tutmaz bir hale gelmiş köleyi efendisi terk ederse efendiye ceza olarak köle hürriyetini kazanırdı. Kölesine karşı haksız yere insani olmayan işlemlerde bulunan, örneğin kadın kölesini fahişeliğe zorlayan veya işkence eden efendiyi cezalandırmak için, kötü muameleye maruz kalan köleler hür kabul edilirdi. Bunların dışında 20 sene boyunca iyi niyetle hür gibi yaşamış köle, uzun süreli zamanaşımı yoluyla hürriyetini kazanmış olurdu. Belirli bir süre sonunda azat edilmek üzere alınan ve bu şartla satılan bir köle, alıcısının azat etmemesi halinde hürriyetini kazanmış sayılırdı.⁵⁴¹

Bu istisnai durumların yanı sıra, bir kölenin kendi özgürlüğünü satın alması da mümkündü. Bazı durumlarda azat edilen erkek bir köle para biriktirerek eşinin özgürlüğünü de satın alabiliyordu. Köle sahiplerinin, yaptıkları işler karşılığında kölelerine para ödemek gibi zorunlulukları yoktu ancak bazı efendiler onları gayrete getirmek ve daha çok çalışmaya teşvik etmek için ara sıra sınırlı bir para (*peculium*) vermekte ve kölelerin bu parayı biriktirmelerine izin verilmekteydi. Aslında yasal olarak köleler herhangi bir mülk ya da paraya sahip olamazdı. Onların biriktirdikleri paralar da efendilerinin sayılıyordu ancak bazı durumlarda kölelerin bu sınırlı birikimine dokunulmaz ve bir gün özgürlüklerini satın alma umutları kırılmazdı.⁵⁴² Seneca, özgürlüğünü satın almak isteyen kölelerin çok büyük sıkıntılarla para biriktirdiklerini şöyle ifade eder: “Özgürlükleri ile değişmek üzere midelerini aldatarak biriktirdikleri paraları veriyorlar.”⁵⁴³

Özgürlüğünü satın alabilmek için *peculium* biriktirmek isteyen bazı kölelerin rüşvet veya hırsızlık gibi bazı yasadışı işlere bulaştığını görüyoruz. Özellikle önemli kişilerin

⁵⁴⁰ Sayın, 2020, s. 579.

⁵⁴¹ Dig. Ulp. XLVII, 10, 5, 11; XL, 8, 6; XL, 8, 2; Altop, 2002, s. 104-105.

⁵⁴² Livraga, 2008.

⁵⁴³ Sen. epist. LXXX, 4: “*Peculium suum, quod comparaverunt ventre fraudato, pro capite numerant: tu non concupisces quanticumque ad libertatem pervenire, qui te in illa putas natum?*”

sekreterliğini yapan köleler sahip oldukları bu konumları rüşvet almak için kötüye kullanıyordu. Iuvenalis bu konuda “*Biz iş sahipleri rüşvet vermek ve kölelerin ceplerini parayla doldurmak zorunda kalıyoruz*” demiştir.⁵⁴⁴

Bir kölenin özgürlüğünü satın alabilmesi için efendisinin kendisine biçtiği değer kadar para ödemesi gerekiyordu. Hiç kuşkusuz gözü daha fazla parada olan çoğu efendi değerinin çok üstünde para isteyerek kölesini ölesiye çalışmaya mecbur bırakıyordu ancak Plinius gibi bazı insancıl köle sahipleri onların biriktirdiği bu paraya dokunmazlar, hatta parayı bir başkasına miras olarak bırakmalarına izin verirlerdi: “*Kölelerimin bir tür vasiyet hazırlamasına bile izin verdim. Böylece onlar diledikleri gibi vasiyette bulunabilirler, sahip oldukları şeyleri dağıtabilirler...*”⁵⁴⁵

Kendi özgürlüğünü satın alma, sadece erkek kölelere özgü bir durumdu. Daha önce de bahsettiğimiz gibi *peculium* yalnızca erkek kölelere verildiği için, kadın kölelerin para biriktirerek özgürlüklerini satın alma gibi bir hakları bulunmuyordu.

2. AZATLI - PATRON İLİŞKİSİ

Roma’da azatlıya *libertinus*, azatlının eski efendisi karşısındaki durumuna ise *libertus* deniyordu. Azatlı, kural gereğince, kendisini özgürlüğe kavuşturan kişinin hukuki durumunu alıyordu. Bu duruma bağlı olarak azatlılar; eski efendilerinin statüsüne göre Roma vatandaşı, Latin⁵⁴⁶ ya da yabancı oluyorlardı.⁵⁴⁷

⁵⁴⁴ Iuv. sat. II, 88.

⁵⁴⁵ Plin. epist. VIII, 16.

⁵⁴⁶ Eren, 2017, s. 296: MÖ 338’de Latin devletlerinden oluşan konfederasyonun dağılmasıyla birlikte Roma, bu şehir devletlerine birer özel statü vermiş ve bu devletlerin vatandaşlarını Roma vatandaşı kabul etmemenin yanında onlara bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Bu ayrıcalıkların içinde Roma’da yerleşim yoluyla vatandaşlık kazanma hakkı, Roma ile ticaret yapma hakkı ve bir Romalı ile evlenme hakkı gibi haklar vardı.

⁵⁴⁷ Günveren, 2018, s. 543.

Azat edilmek, kölenin efendisi ile olan ilişkisinin tamamen koptuğu anlamına gelmiyordu. Bir azatlının, eskiden efendisi, şimdi ise patronu olan kişiye karşı bazı yükümlülüklerini yerine getirmesi gerekiyordu. Bu durum, gönüllülükten çok zorunluluğa dayanıyordu. Buna göre, azatlıların, patronlarına karşı sosyal ve ekonomik nitelikte bazı görevleri vardı (*obsequium* ve *operae*).⁵⁴⁸ Örneğin azatlılar, eski efendilerine karşı tam bir saygı ve itaat içinde olmalıydılar. Nitekim Roma yasalarında “*Bir baba ve aynı zamanda patron, oğlundan ve azatlısından saygı görmelidir*” şeklinde bir madde bulunuyordu.⁵⁴⁹ Yasalarca nankörlüğün tanımı yapılmış ve aynı zamanda azatlıların efendilerine karşı nasıl davranmaları gerektiği de belirtilmiştir: “*Nankör bir azatlı patronuna gerekli saygıyı göstermeyen, mülkünün yönetiminde yardımcı olmayan veya çocuklarını korumayan kişidir.*”⁵⁵⁰ Yine yasalar, eski efendilerine karşı saygısızlık yapan azatlılar için hayli sert cezalar öngörmekteydi. *Digesta*’da yer alan bir metinde konu ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır: “*Eğer bir azatlı eski efendisine veya onun çocuklarına karşı olan görevlerinde bir kusur işlerse, önce sadece azarlanır; tekrar ederse sert bir şekilde cezalandırılır ama eğer küstahlığı sürdürür ve patronuna küfrederse sürgüne gönderilir. Patronuna fiziksel bir saldırı yönelten azatlı ise en ağır işlerde çalışmaya mahkûm edilir.*”⁵⁵¹ Konuyla ilgili Suetonius da, İmparator Claudius’un patronlarına nankörlük eden azatlıları yeniden köleleştirdiğini yazmıştır: “*Claudius, nankörlük yapan ve eski efendileri tarafından şikâyet edilen azatlıları köleliğe döndürdü.*”⁵⁵²

Yasaların dışında, birçok efendi, kendilerine karşı saygısız davranan azatlıları bazı imkânlardan mahrum etmiştir. Örneğin Roma’da bulunan bir mezar yazıtında varlıklı bir

⁵⁴⁸ Günveren, 2018, s. 545.

⁵⁴⁹ Dig. Ulp. XXXVII, 15.

⁵⁵⁰ Dig. Ulp. XXXVII, 14, 19: “*Ingratus libertus est, qui patrono obsequium non praestat vel res eius filiorumve tutelam administrare detractat.*”

⁵⁵¹ Dig. Ulp. XXXVII, 14: “*Patronorum querellas adversus liberos praesides audire et non translatie exsequi debent, cum, si ingratus libertus sit, non impune ferre eum oporteat. sed si quidem inofficiosus patrono patronae liberisve eorum sit, tantummodo castigari eum sub comminatione aliqua severitatis non defuturæ, si rursus causam querellae praeberit, et dimitti oportet. enimvero si contumeliam fecit aut convicium eis dixit, etiam in exilium temporale dari debet: quod si manus intulit, in metallum dandus erit: idem et si calumniam aliquam eis instruxit vel delatorem subornavit vel quam causam adversus eos temptavit.*”; Knapp, 1996, s. 152.

⁵⁵² Suet. Claud. XXV.

kadının yaptırdığı aile mezarına bazı kadın azatlıların gömülmelerinin yasaklandığı yazılmıştır:

CIL, XIV, 1271 = ILS, 8283

“Ölülerin ruhlarına! Longina Procla, bu mezarı kendisi, azatlıları ve onların çocukları için yaptırdı ancak yaşadığım süre içinde beni dışlayan kadınların bu mezara gömülmeleri yasaktır.”⁵⁵³

Yine aynı şekilde efendisine saygısızlık yapan bir azatlı için farklı bir yazıtta şu ifadeler yazılmıştır:

CIL, VI, 11017 = ILS, 8285

“Marcus Aemilius Artema, bu anıtı kardeşi Marcus Licinius Successus, onun karısı Caecilia Modesta ve onun azatlı erkek ve kadın köleleri için yaptırdı. Bu mezara sadece azat edilmiş olan köle Hermes giremez. Çünkü o bana saygısızlık yaptı.”⁵⁵⁴

Azatlıların patronlarına karşı olan bazı ekonomik yükümlülükleri de vardı. Bir köle, azat edilirken yılın belli sayıdaki iş gününde patronu için çalışacağına yemin etmek zorundaydı. Bu, patronların işine gelen bir durumdu çünkü kendi işlerini yapacak güvenilir kişilere ihtiyaçları vardı. Gaius bu durumu: “Köleyi daha sonradan ajan olarak kullanmak, onu azat etmek için geçerli bir nedendir.” şeklinde ifade etmiştir. Yasalara göre azatlıların yapmak

⁵⁵³ CIL, XIV, 1271 = ILS, 8283: “Dis Manibus / Longinia Procla / fecit sibi et suis / libertis libertabusque / posterisque eorum it(um?) a(mbitum?) / pr(a)eter eas qu(a)e me vivam re/liquerunt neque aditu(m) neque / introitu(m) habeant in hoc mon<u=I>m(ento)”; Wiedemann, 1981, s. 50.

⁵⁵⁴ CIL, VI, 11027 = ILS, 8285: “M(arcus) Aemilius Artema / fecit / M(arco) Licinio Successo fratri / bene merenti et / Caeciliae Modestae coniugi / suae et sibi et suis libertis / libertabusq(ue) posterisq(ue) eorum / excepto Hermete lib(erto) quem veto / propter delicta sua aditum ambitum ne / ullum accessum habeat in hoc monumento”; Harvey, 2016, s. 118.

zorunda olduğu işler büro işleri (*officiales*) ve üretimle ilgili para getiren işlerdi (*fabriles*).⁵⁵⁵ Bununla birlikte, bazı Roma yasaları, azatlıların yapacağı işler konusunda onları koruyan bir takım hükümler içermektedir: “Yaş ya da fiziksel yetersizlik yüzünden yerine getirilmesi mümkün olmayan veya azatlığının yaşam düzenine zarar verecek işlerin yerine getirilmesini isteyen bir patronun sözlerine pek itibar edilmemelidir.”⁵⁵⁶ Yine aynı şekilde yaşlı, hasta ve kadın azatlılar bazı özel hükümlerle patronlarına karşı korunmuştur: “Hasta bir azatlığının yaptığı iş iptal edilmelidir. Ayrıca patronu için yaptığı görev, azatlı bir kadının sosyal durumunu olumsuz etkilerse, bu görev kendiliğinden ortadan kalkacaktır...Elli yaşını geçmiş azatlı bir kadın, patronu için çalışmaya zorlanamaz.”⁵⁵⁷ Eskiden fahişelik yapmış olan azatlı kadınların da yasalar tarafından korunduğunu görüyoruz: “Hizmetler yalnızca rezillik ve hayati tehlike olmadan yapılmalıdır. Fahişe bir köle azat edilirse, hamisine aynı hizmeti yapmaya devam edemez. Çünkü bu hayati tehlike doğurur.”⁵⁵⁸ Hukukçu Callistratus’un bu görüşüne göre, patronun eski kölesinden cinsel beklentisinin olması, azatlı kadının rezilliğine (*turpiduto*) neden olduğu için yasaklanan hizmetlere örnek teşkil etmektedir.

Özgürlüklerini elde etmelerine karşın, önceden köle olmaları sebebiyle azatlıların yaşamları olumsuz şekilde etkilenirdi. Azatlıların hukuki durumunda doğuştan hür olanlara nazaran bazı sınırlamalar olduğuna değinmiştik. Örneğin, azatlı kadın, genelde kendisini azat eden eski efendisi ile birlikte yaşardı ve efendilerin, tüm azatlılar üzerinde olduğu gibi azatlı kadınlar üzerinde de bir himaye hakkı vardı (*ius patronatus*). Buna göre azatlı kadın, eski efendisi yeni patronuna boyun eğmek ve saygı göstermek zorundaydı. Azatlı kadının patronuna karşı yaptığı her hakaret ağır suç olarak kabul edilir, patronunu öldüren azatlı kadınlara çok ağır cezalar verilirdi.⁵⁵⁹ Örneğin patron, azatlısı tarafından saldırıya uğradığını,

⁵⁵⁵ Dig. Ulp. XXXVIII, 1, 9.

⁵⁵⁶ Dig. Paul. XXXVIII, 1, 17: “Nec audiendus est patronus, si poscit operas, quas vel aetas recusat vel infirmitas corporis non patitur vel quibus institutum vel propositum vitae minuitur.”

⁵⁵⁷ Dig. Paul. XXXVIII, 1.

⁵⁵⁸ Dig. Call. XXXVIII, 1, 38: “Hae demum impositae operae intelleguntur, quae sine turpitudine praestari possunt et sine periculo vitae. nec enim si meretrix manumissa fuerit, easdem operas patrono praestare debet, quamvis adhuc corpore quaestum faciat: nec harenarius manumissus tales operas, quia istae sine periculo vitae praestari non possunt.”

⁵⁵⁹ Altop, 2002, s. 107.

hastalık veya yoksulluk durumunda terk edildiğini ispatlarsa, azatlığının tekrar eski efendisinin hâkimiyetine gireceği kabul ediliyordu⁵⁶⁰ ya da işlediği suç karşısında azatlı kadının çocuklarından biri ceza olarak patronuna verilebiliyordu. Başlangıçta patronlar, eski kölelerine verdikleri hürriyeti geri alamıyorlardı ancak imparatorluk devrinde patronuna karşı nankörlük eden azatlıların tekrar köle olabileceği kabul edilmiştir.⁵⁶¹

Roma'da azatlılar ve eski efendiler arasında karşılıklı olarak bakma ve nafaka yükümlülüğü vardı.⁵⁶² Azatlıların önceden köle olmaları sebebiyle hayatları olumsuz etkilenebilirdi. Hürriyetine kavuşan eski köle, simgesel olarak efendisinin hâkimiyeti altında kalmaya devam ediyordu. Romalılar ataerkil bir yapılanma içinde olduğu için, azatlığının, eski efendisine karşı bir erkek çocuğun görevlerini taşıdığı kabul edilirdi.⁵⁶³

Kölesini azat eden efendi, azatlısına karşı onu koruma ve kollama yükümlülüğündeydi. Efendinin, nafaka talebiyle dava açan kişinin kendi azatlısı olduğunu inkâr etmesi durumunda, hâkim bu iddiayı inceliyor ve azatlığının, davalı efendinin azatlısı olduğuna kanaat getirirse, azatlığının desteklenmesi yönünde karar veriyordu.⁵⁶⁴ Azatlı ihtiyaç duyduğunda ona gerekli desteği vermeyen efendi, azat etme sonrasında azatlıdan talep edeceği hizmetlerden mahrum oluyordu.⁵⁶⁵

Aynı şekilde azatlı kadın da, ihtiyaç halindeki patronuna ve hatta patronunun çocuklarına kendi şartları dâhilinde bakmak ve nafaka vermek zorundaydı. Azatlılar, patronları kadar patronlarının çocuklarına karşı da aynı yükümlülük altındaydı. Bunun sebebi azatlıların, patronları kadar onların çocuklarına da saygı göstermek zorunda olmalarıydı. Patron ve

⁵⁶⁰ İpek, 2013, s. 287.

⁵⁶¹ İpek, 2013, s. 287.

⁵⁶² Dig. Ulp. XXV, 3, 5, 19: “*Alimenta autem pro modo facultatum erunt praebenda, egentibus scilicet patronis...*”

⁵⁶³ İpek, 2013, s. 286.

⁵⁶⁴ Dig. Ulp. XXV, 3, 5, 18: “*Solent iudices cognoscere et inter patronos et liberos, si alendis his agatur: itaque si negent se esse liberos, cognoscere eos oportebit: quod si liberos constiterit, tunc demum decernere, ut alant: nec tamen alimentorum decretum tollet liberto facultatem, quo minus praeiudicio certare possit, si libertum se neget.*”

⁵⁶⁵ İpek, 2013, s. 287.

çocukları parasız kalmışsa ve ihtiyaç halinde ise, azatlı, durumu yardıma müsait olduğu sürece onlara bakmakla yükümlüydü. Nafaka miktarı azatlının maddi durumuna göre hâkim tarafından tespit ediliyordu.⁵⁶⁶ Patron, azatlısı tarafından kendisine bakılmadığını ispat ederse azatlının yeniden efendinin hâkimiyetine gireceği kabul edilmiştir.⁵⁶⁷

Patronlarının öngördüğü yükümlülükleri yerine getirmek koşulu ile azatlıların kendi istedikleri bir işte çalışma özgürlüğü de vardı. Köleliği boyunca bir meslek edinmiş olanların işleri daha kolay olsa da bir azatlının yeni bir yaşama başlaması için patronunun desteğine ihtiyacı vardı. Bu nedenle azatlıların eski efendileri ile bağlarını sürdürmeleri bir anlamda zorunluydu. Nitekim çoğu azatlı, köle olduğu dönemden daha iyi şartlarda olmak üzere eski efendilerinin ev veya iş yerlerinde çalışmayı tercih etmiştir.⁵⁶⁸ Kasaplık, fırıncılık, bahçıvanlık, konukları ağırlama ve eğlendirme işleri azatlılar tarafından yapılıyordu. Ayrıca bazı azatlı kadınlardan sekreterlik ve mektupçuluk gibi işlerde de yararlanılmıştır.⁵⁶⁹ Bununla birlikte, kendisini Roma toplumuna kabul ettirmek ve saygın bir yer edinmek isteyen her azatlı, özgür rakiplerinin kendisine sorun çıkaracağını ve onlar tarafından kolayca benimsenmeyeceğini bilerek daha çok çalışması gerektiğinin farkındaydı. Bazı kölelerse ne kadar çalışırsa çalışsın hiçbir şeye sahip olamayacaklarını düşünüyordu.⁵⁷⁰ Kendilerine ait bir toprak düşleyen azatlı bir aile, mezarlarını yurt, çiftlik ve bahçe olarak nitelemiş ve mezar yazıtına şunları yazmıştır:

CIL, VI, 9583 = ILS, 8341

***“Hekim Gaius’un azatlısı olan Gaius Hostius Pamphilus bu mezarı kendisi,
Marcus’un azatlısı olan Bayan Nelpia Hymnis ve onların azatlıları ve***

⁵⁶⁶ Dig. Ulp. XXV, 3, 5, 25: “De alimentis patroni arbiter solet dari arbitraturus, quantum sit in facultatibus, ut perinde possint alimenta moderari, quae tamdiu praestabuntur, quamdiu liberto supersit, patrono desit.”

⁵⁶⁷ İpek, 2013, s. 287.

⁵⁶⁸ Malay, 2010, s. 265.

⁵⁶⁹ Malay, 2010, s. 266.

⁵⁷⁰ Malay, 2010, s. 268.

çocukları için yaptırdı. Bu bizim edebi yurdumuz, çiftliğimizdir. Bunlar bahçelerimiz, bu bizim mezarımızdır!”⁵⁷¹

Kendilerini dışlayan özgür insanlara rağmen azatlıların birbirlerine karşı sıkı bir dayanışma içinde olduklarını ve bunu mezar anıtlarında belirttiklerini görüyoruz. Bir azatlının diktirdiği anıtta şu ifadeler yer almaktadır:

CIL, VI, 22355a = ILS, 8432

“Ben Aulus Memmius Urbanus, bu taşı azatlı arkadaşlarım ve pek değerli yoldaşlarım için diktirdim. Sizinle aramızda bir sürtüşme olduğunu hiç hatırlamıyorum. Bizi birbirimizden ölüm dışında hiçbir güç ayıramaz!”⁵⁷²

Azat edildiği için efendisine karşı duyduğu minneti yazıtlarda dile getiren azatlılar da vardı:

CIL, XII, 682a

“Nero bunu hayattayken kendisi ve eski sahibi şimdiki karısı olan çok saygılı Silvana Patricia için yaptı. Çünkü onun iyiliği sayesinde azadından sonra 30 yıl boyunca hoşnutsuzluk duymadan yaşadı.”⁵⁷³

⁵⁷¹ CIL, VI, 9583 = ILS, 8341; “C(aius) Hostius C(ai) l(ibertus) Pamphilus / medicus hoc monumentum / emit sibi et Nelpiae M(arci) l(ibertae) Hymnini / et libert{e}is et libertabus omnibus / poster{e}isque eorum / haec est domus aeterna hic est / fundus h{e}is sunt horti hoc / est monumentum nostrum / in fronte p(edes) XIII in agrum p(edes) XXIIII”; Wiedemann, 1981, s. 54.

⁵⁷² CIL, VI, 22355a = ILS, 8432: “A(ulo) Memmio Claro / A(ulus) Memmius Urbanus / conliberto idem consorti / carissimo sibi / inter me et te sanctissime mi / conliberte nullum unquam / disiurgium fuisse conscius / sum mihi hoc quoque titulo / superos et inferos testor deos / una me tecum congressum / in venalicio una domo liberos / esse factos neque ullus unquam / nos diunxisset nisi hic tuus / fatalis dies”; Harvey, 2016, s. 118.

⁵⁷³ CIL, XII, 682a: “Nero vi<v=B>us sibi posuit / et Silvan(a)e Patriciae / dominae et uxori mu/li{a}eri pientissimae / <c=Q>uius beneficio vix/i(t) pos(t) mis(s)ione(m) an(n)os XXX / s<i=E>ne bile”; Hemelrijk, 2021, s. 90.

Bir köle azat edilecekse, eşi ve çocukları ile birlikte azat edilmek isterdi. Aksi halde onlarla olan bağı kopabilirdi veya azat edilmiş bir adam özgürlüğünü kazandıktan sonra başka biriyle evlenebilirdi. Yazıtlarda kölelerin birlikte azat edilme ve bir arada bulunma istekleri açıkça görülüyor:

CIL, VI, 29460 = ILS, 8466

“Marcus'un azat edilmiş kölesi Marcus Volcius Euhemerus, ölümünden sonra karısı Volcia Chreste'nin kalıntılarıyla birlikte tek bir mezara konulmak istedi. Marcus'un oğlu Marcus Volcius Cerdo, babasının istediği gibi yaptı.”⁵⁷⁴

Azat edilmiş olan erkek ve kadın kölelerin oranına baktığımızda erkek kölelerin kadın kölelere oranla daha fazla azat edildiğini görüyoruz. Bu durum kadın kölelerin daha az kayıt altına alınmış olmalarıyla açıklanabilir.⁵⁷⁵

Burada özellikle Cumhuriyet devrinde alınan azat vergisinden de kısaca bahsetmekte fayda var. Roma'nın Cumhuriyet devri boyunca kölesini azat eden her efendi, azat edilen kölenin değeri üzerinden % 5'lik bir azat vergisi ödemek zorundaydı. Bu verginin amacı azat etme işlemlerinin sayısını azaltmak ve böylece kölelerin özgür kalmalarına bir sınırlama getirmektir. Bu vergiye *vicesima manumissionis* veya *vicesima libertatis* adı verilmiştir.⁵⁷⁶ Normalde azat edilen kölenin değerinin % 5'i, vergi olarak köleyi azat eden efendisi tarafından ödenmeliydi ancak eğer köle kendi özgürlüğünü kendi parasıyla satın almışsa, vergi efendi tarafından değil, bizzat kölenin kendisi tarafından ödeniyordu.⁵⁷⁷ Bu vergi devlet

⁵⁷⁴ CIL, VI, 29460 = ILS, 8466: “M(arcus) Volcius M(arci) l(ibertus) Euhemer(us) rogat post / mortem suam ut cum Volcia Chreste / coniuge sua ut in una olla corporis reliquiae essent / M(arcus) Volcius M(arci) f(ilius) Cerdo dis Manibus satis fecit”; Knapp, 1996, s. 162.

⁵⁷⁵ George, 2013, s. 51.

⁵⁷⁶ Malay, 2010, s. 264.

⁵⁷⁷ Liv. VII, 16: “Ab altero consule nihil memorabile gestum, nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris tributum de vicesima eorum qui manumitterentur tulit. Patres, quia ea lege haud paruum vectigal inopi aerario additum esset, auctores fuerunt; ceterum tribuni plebis, non tam lege quam exemplo moti, ne quis postea populum sevocaret, capite sanxerunt: nihil enim non per milites iuratos in consulis verba, quamvis

hazinesinin gelir kaynaklarından biri olarak kabul edilmiş ve acil durumlarda kullanılması öngörülmüştü.⁵⁷⁸

3. AZAT ETMEYE GETİRİLEN BAZI SINIRLAMALAR

Başlangıçta köleler, civar kavimlerle yapılan savaşıardan toplanan esirlerden ibaret olup, bu kişilerle Roma vatandaşları arasında yaşayış ve kültür açısından bariz bir fark yoktu ve bunların sayıları da azdı. Buna karşılık sınırların büyümesiyle birlikte Cumhuriyet devrinin sonlarından itibaren uzak ülkelerden gelen farklı soy ve kültürlere ait sayısız köle Roma'yı doldurunca bunların herhangi bir kontrol mekanizması olmadan azat edilerek Roma vatandaşlığını kazanmaları tehlikeli görülmeye başlanmıştır.⁵⁷⁹ Bu dönemde Roma halkının büyük bir bölümü azatlı ve azatlı çocuklarından oluşuyordu. Roma vatandaşlığını vermekte oldukça titiz davranan Romalılar, nereden geldikleri belli olmayan bu kişilere vatandaşlık verilmesini haliyle hoş karşılamıyorlardı çünkü bu kişiler toplum içinde rahatsız edici bir unsur olarak görülyordu. Bu durumda kölelerin azat edilmesi ya kaldırılacaktı ya da azat etme işlemi sıkı bir kontrol altına alınacaktı.⁵⁸⁰

Azat etmeleri önlemek için başlangıçta efendinin ehliyetsizliği, kölenin buna layık olmayışı gibi sebepler öne sürüldü. Augustus'un imparatorluğu sırasında ise Roma toplumunun çıkarlarını korumak amacıyla azat etmeyi sınırlayıcı bazı kanunlar çıkarılmıştır.⁵⁸¹ Augustus,

perniciosum populo, si id liceret, ferri posse."; Schmitz, 1859, s. 1196. Aslında bazı Romalı yöneticiler değişik zamanlarda değişik isimler altında köle sahiplerinden vergi almayı denemişler ancak büyük tepkilerle karşılaşmışlardır. Örneğin Cato, MÖ 183 yılında çıkardığı bir yasayla 20 yaşından küçük köle satın alanlar için bir vergi getirmiştir. Diğer yandan Lucullus, MÖ 70 yılında Anadolu'daki köle sahipleri için doğrudan bir vergi koymuştur ancak bu vergiler sert itirazlara sebep olmuş ve sonrasında kaldırılmıştır. Malay, 2010, s. 264.

⁵⁷⁸ Liv. XXVII, 10: "*Cetera expedientibus quae ad bellum opus erant consulibus, aurum uicesimarium quod in sanctiore aerario ad ultimos casus seruabatur promi placuit. prompta ad quattuor milia pondo auri. inde quingena pondo data consulibus et M. Marcello et P. Sulpicio proconsulibus et L. Ueturio praetori qui Galliam prouinciam erat sortitus, additumque Fabio consuli centum pondo auri praecipuum quod in arcem Tarentinam portaretur; cetero auro usi sunt ad uestimenta praesenti pecunia locanda exercitui qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.*"; Bradley, 1985, s. 6.

⁵⁷⁹ Tahiroğlu, 1973, s. 528.

⁵⁸⁰ Sayın, 2020, s. 554.

⁵⁸¹ Tahiroğlu, 1973, s. 528.

bu kanunları çıkararak Roma toplumunun çok karışık kişilerden oluşmasını ve azat edilen kişilerin önemli mevkilere gelmesini önlemek istemiştir. Azat etmeyi kötüye kullanan efendilerden daha önce söz etmiştik. Augustus bu kanunlarla sırf kişisel çıkar sağlamak için yapılan azat etmelere de engel olmak istemiştir. Augustus'un azat etme işlemine sınırlama getirmek için çıkardığı kanunlar, *Lex Fufia Caninia* ve *Lex Aelia Sentia*'dır.⁵⁸²

Lex Fufia Caninia; MÖ 2 yılında çıkarılan bu kanun ile özellikle cenaze törenine daha fazla kişinin katılmasını isteyen efendilerin bunu sağlamak için vasiyet yolu ile köle azat etmeleri önlenmeye çalışılmıştır. Bu yasanın uygulama alanı dışında kalan iki durum vardı. Bunlar, vasiyetname dışı azat edilmeler ile bir veya iki köleye sahip efendinin vasiyetname ile gerçekleştirdikleri azat edilmelerdi. Buna göre vasiyet yoluyla azat etmede köleler grup halinde değil, isimleri tek tek belirtilmek suretiyle azat edilmelidir. Diğer taraftan vasiyetname ile azat edilebilecek en fazla köle sayısı da 100 ile sınırlandırıldı.⁵⁸³ Ayrıca bu yasa gereğince,

- 1-3 kölesi olan efendiler bunun yarısını,
- 11-30 kölesi olan efendiler bunun üçte birini,
- 31-100 kölesi olan efendiler bunun dörtte birini,
- 101-500 kölesi olan efendiler bunun beşte birini,
- 500'den fazla kölesi olan efendiler en fazla 100 köleyi azat edebileceklerdi.⁵⁸⁴

⁵⁸² Tahiroğlu, 1973, s. 528-529; Wiedemann, 1981, s. 25.

⁵⁸³ Westermann, 1955, s. 89; Bradley, 1994, s. 10.

⁵⁸⁴ Gaius, *inst*, I, 42-43: "*Praeterea lege Fufia Caninia certus modus constitutus est in servis testamento manumittendis. Nam ei, qui plures quam duos neque plures quam decem servos habebit, usque ad partem dimidiam eius numeri manumittere permittitur; ei vero, qui plures quam X neque plures quam XXX servos habebit, usque ad tertiam partem eius numeri manumittere permittitur. At ei, qui plures quam XXX neque plures quam centum habebit, usque ad partem quartam potestas manumittendi datur. Novissime ei, qui plures quam C habebit nec plures quam D, non plures manumittere permittitur quam quintam partem; neque plures quam D habentis ratio habetur, ut ex eo numero pars definiatur, sed praescribit lex, ne cui plures manumittere liceat quam C. Quod si quis unum servum omnino aut duos habet, ad hanc legem non pertinet, et ideo liberam habet potestatem manumittendi.*"

Bu rakamlar bize o dönemde sahip olunan ve azat edilen köle sayılarının hangi boyutlara ulaştığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu yasaya göre azat edilmesi istenen kölelerin isimleri vasiyetnameye yazılmalıydı. Yasa ile belirlenen sayıdan daha fazla kölenin azat edilmesi halinde vasiyetname geçersiz olur ve kölelerden hiçbiri özgürlüğüne kavuşamazdı.⁵⁸⁵ Sadece vasiyetname ile azatlara yönelik olarak çıkarılan bu kanunun zamanla yetersiz kalması, başka düzenlemelerin yapılmasına neden olmuştur.

Lex Aelia Sentia; MS 4 yılında çıkarılmış olan bu kanuna göre ise 20 yaşından küçük olan efendiler, geçerli bir sebebin varlığını ispatlamadıkça köle azat edemezlerdi. *Ius civile* açısından 14 yaşını geçen efendi diğer malları üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabiliyorken, azat etme işlemini yapamıyordu. 14 yaşını bitiren bir kişi vasiyetname yapabilir veya mirasçı bırakabilirdi ancak 20 yaşından küçük olduğu için köleye özgürlük veremezdi. Ayrıca 10 kişiden oluşan bir komisyonun onayı alınmadıkça ve yine geçerli bir sebebin varlığı ispatlanmadıkça 30 yaşından küçük kölelerin azat edilmesi de yasaklanmıştı.⁵⁸⁶ Gayrimeşru erkek ve kız çocukların, erkek ya da kız kardeşlerin; üvey evlatların, sütkardeşlerin, mürebbiyelerin ve evlilik sebebi ile kadın kölelerin azat edilmesi birer geçerli sebep oluştururdu.⁵⁸⁷ Geçerli sebepler sayısızdı; komisyonun, belirtilen nedenin haklı olup olmadığının ortaya konulmasında takdir yetkisi bulunmaktaydı.⁵⁸⁸ Bu kanun ile alacaklılarını dolandırmak amacıyla köle azat eden efendilerin azat etme işlemleri de geçersiz sayılmıştır.⁵⁸⁹ Yine bu kanunun getirdiği bir diğer sınırlamaya göre, köleliği sırasında zincire vurulmuş, damgalanmış veya işkence cezası almış olan azatlılar, yaşı kaç olursa olsun veya ne şekilde azat edilmiş olursa olsun Roma vatandaşlığı alamıyor, yabancı (*peregrinus*)

⁵⁸⁵ Gaius, *inst.* I, 46: “*Nam et si testamento scriptis in orbem servis libertas data sit, quia nullus ordo manumissionis invenitur, nulli liberi erunt, quia lex Fufia Caninia, quae in fraudem eius facta sint, rescindit. Sunt etiam specialia senatus consulta, quibus rescissa sunt ea, quae in fraudem eius legis excogitata sunt.*”

⁵⁸⁶ Gaius, *inst.* I, 18; Weaver, 1972, s. 97; Harper, 2011, s. 466; Günveren, 2018, 532.

⁵⁸⁷ Gaius, *inst.* I, 19.

⁵⁸⁸ Tahiroğlu, 1973, s. 532.

⁵⁸⁹ Gaius, *inst.* I, 37.

konumunda oluyorlardı.⁵⁹⁰ Bu kanuna göre ekonomik açıdan zor durumdaki bir kişi, köle azat edemiyordu. Ahlaksız bir kölenin ise azat edilmesi yasaklanmıştı.

Dominatus döneminde, köleler tarafından yapılan işleri, para karşılığında meslek grubu üyesi olan özgür kişiler yaptığı için, kölelere duyulan ihtiyaç azalmıştı. Ayrıca, Hristiyanlık dinine göre de kölelik kurumu hoş karşılanmıyordu. Bu nedenlerde dolayı, bu dönemde azat etme işlemleri sınırlandırılmak yerine teşvik edilmiştir.⁵⁹¹

4. AZATLI KADININ SAYGIN BİR ROMA KADINI OLABİLECEĞİNE İLİŞKİN GÖSTERGELER

Bir kadın kölenin, ikonik Roma kadınından beklenen saygınlığı ve sosyal onuru elde etmesi mümkün müydü? Çalışmanın bu bölümünde azat edildikten sonraki yaşam biçimleri doğuştan özgür olan kadınlara benzeyen kadın köleler örneklerle tespit edilmeye çalışılacaktır.

Romalı özgür bir kadının ulaşabileceği en üst mertebe, saygın, iffetli ve toplum tarafından örnek gösterilen biri olmaktı. Bu mertebe, kanunlarla belirlenen bir zorunluluk değil, toplumsal bakış açısıyla kendiliğinden gelişen bir statüydü ve bu statü Roma toplumunda *mater familias* terimiyle karşılık buluyordu. Peki tüm yaşamı boyunca toplumun en alt kademesinde olan, hukuki hakları olmaması bir yana, yaşam hakkı bile olmayan ve eşya gibi görülen bir kadın köle, azat edildikten sonra *mater familias* unvanına erişebilir miydi? Bu noktada hukukun, azatlı kadınları saygın bir Roma kadını olarak inşa etme girişimi olduğunu görüyoruz. *Digesta*'daki *mater familias* tanımı, bize azatlı bir kadının da *mater familias* olabileceğini açıkça göstermektedir. Ulpianus, *mater familias*; “*Mater familias olarak,*

⁵⁹⁰ Gaius, *inst.* I, 13: “*Lege itaque Aelia Sentia cavetur, ut, qui servi a dominis poenae nomine vincti sunt, quibusve stigmata inscripta sunt, de quibus ob noxam quaestio tormentis habita sit et in ea noxa fuisse convicti sunt, quive ut ferro aut cum bestiis depugnarent traditi sint, inve ludum custodiamve coniecti fuerint, et postea vel ab eodem domino vel ab alio manumissi, eiusdem condicionis liberi fiant, cuius condicionis sunt peregrini dediticii.*”

⁵⁹¹ Tahiroğlu, 1973, s. 537-538.

onursuz yaşamamış olan kadını anlamalıyız. Evli ya da boşanmış olması, doğuştan özgür ya da azatlı olması önemli değildir zira ne evlilik durumu ne de doğum yapmak *mater familias* olmayı sağlar, bunu sağlayan iyi ahlaktır.” şeklinde tanımlamıştır.⁵⁹² Bu metnin orijinalinde geçen “*ingenua sit an libertina*”⁵⁹³ (doğuştan özgür olan veya sonradan özgür olan/azatlı) ifadeleri, azatlı kadınların da *mater familias* olabileceğini, hukuken garanti altına almış gibi görünmektedir.

Ulpianus’un evli olmaya, çocuk sahibi olmaya, statüye ve mülkiyet hakkına bağlı olmayan bu *mater familias* tanımını Cicero da desteklemektedir. Cicero, soylu ve seçkin bir aileye mensup olan Clodia isimli kadının birden fazla erkekle, fahişe gibi ve ahlaksızca yaşadığını öne sürerek *mater familias* olmanın statüyle hiçbir ilgisi olmadığını vurgulamıştır.⁵⁹⁴

Hukukun azatlı kadınlara tanıdığı bu ayrıcalık, azatlı erkekler için geçerli değildi. Bu da azatlılar arasındaki cinsiyet eşitsizliği ile tanımlanabilecek bir durumdu. Roma’da özgür bir erkeğin ulaşabileceği en üst sosyal mertebe *pater familias* olmaktı. *Pater familias* terimi, Roma ailesinin ve daha geniş anlamda Roma toplumunun ataerkil yapısını en net şekliyle ortaya koyan bir terimdir. *Pater familias* olabilmek içinse *patria potestas* altında olmamak gerekiyordu. Oysa ailedeki tüm kadınlar, çocuklar, torunlar ve köleler gibi azatlılar da *patria potestas* altındaydı.⁵⁹⁵ Bu da azatlı bir erkeğin hiçbir zaman *pater familias* olamayacağını göstermektedir. Esasında *pater familias* ve *mater familias* kavramlarını birbiriyle eşit kavramlar gibi algılamak yanlış olacaktır. Çünkü *pater familias* yasalar tarafından tanınan ve mülk sahibi olmayı ifade eden bir statü iken, *mater familias* toplumsal normlara bağlı ve kadının karakterine atıf yapan, imtiyazlı bir statüdür. Azatlılar arasında kadının lehine olan

⁵⁹² Dig. Ulp. L, 16, 46, 1: “*matrem familias*” accipere debemus eam, quae non inhoneste vixit: matrem enim familias a ceteris feminis mores discernunt atque separant. proinde nihil intererit, nupta sit an vidua, ingenua sit an libertina: nam neque nuptiae neque natales faciunt matrem familias, sed boni mores.”

⁵⁹³ Lewis – Short, 1958, s. 951, 1059.

⁵⁹⁴ Cic. Cael. 57: “...Quis enim hoc non videt, iudices, aut quis ignorat, in eius modi domo, in qua mater familias meretricio more vivat, in qua nihil geratur, quod foras proferendum sit, in qua inusitatae, libidines, luxuries, omnia denique inaudita vitia ac flagitia versentur, hic servos non esse servos, quibus omnia committantur, per quos gerantur, qui versentur isdem in voluptatibus, quibus occulta credantur, ad quos aliquantum etiam ex cotidianis sumptibus ac luxurie redundet? Id igitur Caelius non videbat?”

⁵⁹⁵ Dig. Ulp. L, 16, 195, 1-5.

bu fark, Roma gibi erkek egemen bir toplum için çelişkili bir durum yaratmaktadır. Azatlı bir erkek karakteri ve yaşam şekli ne kadar düzgün olursa olsun toplum tarafından azatlı bir kadının elde edeceği *mater familias* benzeri bir saygınlığa erişemeyecektir.

Augustus döneminde azatlı kadınlara bir ayrıcalık daha tanındığını görüyoruz. Bu döneme kadar azatlıların doğuştan hür olan kişilerle evlenmeleri yasaktı. Azatlı kişilerle bir aile kurulmak istendiğinde bu durum yasal bir evlilik olarak değil, *contubernium* olarak adlandırılıyordu. Bu birleşmelerde kadın için evli kadın anlamına gelen *uxor* değil, kız arkadaş anlamına gelen *amica* ya da odalık anlamına gelen *concubina* terimi kullanılıyordu.⁵⁹⁶ Augustus döneminde MÖ 18 yılında çıkarılan ve evlenme hükümlerini düzenleyen *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus* kanunu ile azatlıların evlenmeleri teşvik edilmiş ve azatlılar ile özgür kişiler arasındaki evlilik yasağı kaldırılmıştır. Evli ve çocuklu olanları koruma altına alarak, özellikle miras hukukunda bekârları birtakım haklardan yoksun bırakan bu kanunla birlikte, hangi evliliklerin geçerli sayılacağı ve hangi kişiler arasında yapılan evliliklerin yasaklanacağı da belirtilmiştir. Bu kanun ile dört çocuğu olan azatlı kadının mirastan yararlanabileceği kabul edilmiştir. Bununla birlikte eğer azatlı kadın herhangi bir vasiyetnamede bulunmadan ölürse patron, kadının mirasının beşte birine sahip olabiliyordu.⁵⁹⁷ Azatlı kadınların Augustus döneminde elde ettiği bu hakka *ius liberorum* adı verilmiştir⁵⁹⁸ ve yazıtlarda *ius liberorum* ait örnekler görmek mümkündür:

CIL, VI, 1877 = ILS, 1910

“Azatlı Persicus bunu oğlu C. Cornelius Persicus ile dört çocuğa sahip olduğu için bir lütuf olarak ius liberorum hakkına sahip olan annesi Cornelia Zosima için yaptı.”⁵⁹⁹

⁵⁹⁶ Orhan, 2019, s. 113.

⁵⁹⁷ Ceylan, 2010, s. 130.

⁵⁹⁸ Hemelrijk, 2021, s. 104.

⁵⁹⁹ *CIL, VI, 1877 = ILS, 1910: “Persicus lib(ertus) / manumissus a<d=T> consilium procuratorio nom[ine] / apu<d=T> Domitianum Caesarem in secund[o] co(n)s(ulatu) exercuit / decurias duas viatoria(m) et lictoria(m) consulares / C(aio) Cornelio Persico f(ilio) habenti equum publicum / Corneliae Zosimae matri eius*

Augustus tarafından evlilikle ilgili çıkarılan diğer bir kanun ise MS 9 tarihli *Lex Iulia Et Papia Poppea*'dır. Bu kanun, *Lex Iulia De Maritandis Ordinibus*'a benzer hükümler içeriyordu fakat onun daha kapsamlı haliydi.⁶⁰⁰ Evli ve çocuklu olanlara bir takım imtiyazlar veren kanun, nüfusu arttırmaya ve doğum oranını yükseltmeye yönelikti. Bunun yanında *Lex Iulia Et Papia Poppea* gereğince, doğuştan özgür olan erkeklerle azatlı kadınların yaptığı evlilikler geçerli kabul edildi fakat senato üyeleri ile onların çocukları bu kapsamın dışında tutuldu.⁶⁰¹ Böylece azatlı kadınların cinsel bütünlüğü ve evlilik kurma kapasiteleri korunmuş oluyordu.

Augustus'un evlilik yasaları, köle sahiplerine kadın köleleri ile evlenme fırsatı yaratmıştı. Özgür kişilerle kölelerin yaptığı evlilikler yasalarca geçerli sayılmadığı için, köle sahiplerinin evliliklerini yasal bir zemine oturtmak üzere kadın kölelerini azat ettiğini söyleyebiliriz. Hukukçu Marcellus, *Digesta*'da yer alan bir metninde “*bir concubina kendi patronu dışında biriyle birlikte olursa bu, o kadının onuru olmadığını gösterir*”⁶⁰² derken köle sahiplerinin *contubernium* bir ilişki yaşamamasını ve yasal bir evlilik gerçekleştirmesini öğütler gibidir. Marcellus'un, Augustus yasalarını destekler nitelikteki bu metni, daha onurlu bir yaşam için efendilerin kölelerini evlilik amacıyla azat etmelerinin elzem olduğunu gösteriyor. Buradan da azatlı kadınların efendileri ile evlendiklerinde toplum tarafından daha saygın bir konuma erişecekleri sonucunu çıkarabiliriz.

Bir kadın köle için efendisi ile evlenmek, hem kölelikten kurtuluş yoluydu hem de bu durum kadın kölenin sosyal statüsünü bir anda olumlu yönde değiştirmiş oluyordu. Üstelik *Lex Aelia Sentia* gereğince 30 yaşının altındaki bir kölenin azat edilmesi yasaklanmasına rağmen, kölesini evlenmek üzere azat eden bir efendi bu yasaktan muaf oluyordu. Yani kadın kölesi

habenti ius quat/tuor liberorum beneficio Caesaris libertis liber/tabusque liberis eorum posterisque suis eorumve”; Hemelrijk, 2021, s. 106.

⁶⁰⁰ Ceylan, 2010, s. 132.

⁶⁰¹ Dig. Cels. XXIII, 2, 23: “*Lege papia cavetur omnibus ingenuis praeter senatores eorumque liberos libertinam uxorem habere licere.*” = Lex papia, senatörler ve onların çocukları hariç, doğuştan özgür olan erkeklerin azatlı kadınlarla evlenebilmesini sağlar.

⁶⁰² Dig. Marcel. XXIII, 2, 41, 1: “*Et si qua se in concubinato alterius quam patroni tradidisset, matris familias honestatem non habuisse dico.*”

ile evlenmek isteyen bir efendi, 30 yaşından küçük de olsa kölesini azat edebilir ve akabinde evlenebilirdi.⁶⁰³ Bununla birlikte eski efendisiyle evlenen azatlı kadın, özgür bir kadına göre daha avantajlıydı. Çünkü aralarındaki köle-efendi ilişkisi, birbirlerini yeterince tanımalarına ve aralarındaki bağın daha güçlü olmasına imkân tanıyabilirdi. Bu durumun aksine erkek azatlılarla kadın efendilerin evlenmesi hoş karşılanmıyordu. Çünkü bu durum cinsiyet hiyerarşisine bir tehdit olarak algılanıyordu.⁶⁰⁴ Azatlılar arasındaki cinsiyete dayalı bu farkın, yine kadın azatlılar lehine olduğunu söyleyebiliriz.

4.1. Azatlı Kadınlar Arasındaki Mater Familias Örnekleri

Antik dönem kadınlarına ve çocuklarına diğer kaynak türlerinde olduğu gibi, epigrafik kaynaklarda da çok fazla yer verilmemiştir. Buna rağmen yazıtlar, kadınların günlük yaşamlarını incelememize büyük ölçüde yardımcı olan birincil kaynaklardır. Roma yazıtlarının en büyük grubunu mezar anıtları üzerindeki kitabeler oluşturmaktadır. Romalılar genellikle bu tür yazıtları, ölenler hakkında ve onların yaşları, meslekleri ya da yaşam öyküleri gibi çok kesin ayrıntıları kaydetmek için kullanıyorlardı. Bu ayrıntılar sayesinde dönem insanları hakkında pek çok bilgiye erişebilmekteyiz. Buna ek olarak, Roma cenaze yazıtları bize Romalıların insani ve şefkatli yanını da gösterir. Çünkü bunlar sıklıkla sevgi sözcükleri, kişisel kayıp ve üzüntü ifadeleri içeren metinlerdir. Bununla birlikte Roma yazıtlarının sadece ölen kişiyi anmak üzere yazıldığını söylemek yanlış olacaktır. Çünkü yazıtlar, antik dünyadaki günlük yaşamın çeşitliliğini de ortaya koyar ve hangi sosyal statüde olursa olsun kadınlara atfedilen geleneksel işlere, erdemlere ve kusurlara da yer verir.

Antik Roma’da kadın kölelerin yaşamlarını incelerken sıklıkla yazıtlardan yararlanmaya çalıştık. Kadın kölelerin toplumda ne gibi fonksiyonları olduğunu; fahişe, ebe, sütanne veya *vilica* olarak görev yapan kadın kölelerin yazıtlarda nasıl anıldığını tespit ettik. Çalışmanın bu bölümünde azatlı kadınların günlük yaşamları ve toplum içindeki konumlarına

⁶⁰³ Günveren, 2018, 532.

⁶⁰⁴ Huemoeller, 2020, s. 136.

odaklanarak, azat edildikten sonra *mater familias* olarak belirli bir saygınlığa erişen kadınları yine yazıtlar ışığında belirlemeye çalışacağız.

4.1.1. Aurelia Philematio

Aynı efendinin kölesi olan ve sonrasında azat edilen bir çift arasında geçen diyalog, kadının kocasına olan bağlılığına, sadakatine, iffetine ve çalışkanlığına atıf yapmaktadır. Özellikle iffete olan vurgu (*casto*), *Digesta*'daki *mater familias* tanımına uymakta ve kadının *mater familias* olabileceğini göstermektedir. Muhtemelen Aurelia, kocasına işte de yardımcı oluyordu. Çünkü kendisi sayesinde kocasının işlerinin yolunda gittiğini söylemiştir. Roma'da bulunan ve MÖ 1. yy.'a tarihlenen yazıtta, çift birbirlerine dönük şekilde ve kadın kocasının sağ elini öperken resmedilmiştir (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 1).

CIL, VI, 9499 = ILS, 7472

Aurelius yazıtta karısına şöyle seslenir:

“Ben Lucius Aurelius Hermia, Lucius'un azatlı kölesi ve Viminal Tepesi'nde çalışan bir kasabım. Benim tek ve biricik karım Aurelia Philematio, benden önce ölüme gitti. O, iffetli, sadık, kocasını hiçbir bencillik olmadan bağlılıkla seven bir kadın olarak yaşadı.”

Aurelia ise kocasına şu cevabı verir:

“Ben Lucius'un azatlı kölesi Aurelia Philematio. Hayatta olduğum süre boyunca iffetli, alçakgönüllü, kalabalığın iğrenç davranışlarından habersiz, kocama sadık olarak yaşadım. O benim için bir babadan bile fazlasıydı. Onu tanıdığımda 7 yaşındaydım, şimdi 40 yıl sonra öldüm. Kocam benim sadakatim

ve kararlılığım sayesinde hep özverili oldu ve bütün işlerinde başarı gösterdi.”⁶⁰⁵

4.1.2. Antistia Plutia

Roma’da bulunan ve MÖ 1. yy.’a tarihlenen yazıtta yüksek rütbeli bir adam olduğu anlaşılan Lucius, eskiden kölesi ve şimdi karısı olan Plutia ile yan yana resmedilmiştir (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 2). Kölelerinden cinsel anlamda daha fazla yararlanmak için onlarla evlenen ve aşağılamalarına devam eden efendilerin varlığı bilinmektedir ancak bu yazıtta Plutia’nın, kocasının hemen yanında ve bir hanımefendi gibi resmedilmesi, onun kocası tarafından aşağılanmadığını, hatta belirli bir saygınlığa eriştiğini ve *mater familias* olabileceğini göstermektedir. Ayrıca yazıt, Lucius’un farklı iki azatlısı tarafından ve minnet duygularıyla yaptırılmıştır. Yazıtı yaptıran kişiler, minnetlerini ifade ederken hem Lucius’a hem de Plutia’ya (*patrono et patronae*) seslenmişlerdir. Bu da Plutia’nın saygı duyulan bir kadın olduğuna işaret etmektedir.

CIL VI, 2170 = ILS, 5010

**“Solda: Lucius Antistius Sarculo, Gnaeus'un oğlu, Horatia kabilesinin üyesi,
Salian Tarikatı'nın rahibi ve aynı zamanda rahiplerin efendisi.**

Sağda: Antistia Plutia, Lucius'un azatlı kadını.

⁶⁰⁵ CIL, VI, 9499 = ILS, 7472: “[L. Au]relius L. I. [H]ermia / [la]nuis de colle / Viminale. / [H]aec quae me faato / praecessit corpore / casto, / [c]oniunis, una meo / praedita amans / animo, / [f]ido fida viro veixsit / studio parili, qum / nulla in avaritie / cessit ab officio. / Aurelia L. I. / (vir et mulier manus iungenies, A latere) Aurelia L. I. / Philematio. / Viva Philematium sum / Aurelia nominata, / casta, pudens, volgei / nescia, feida viro. / Vir conleibertus fuit / eidem, quo careo / eheu! / ree fuit ee vero plus / superaue parens. / Septem me naatam / annorum gremio / ipse recepit; XXXX / annos nata necis potior. / Ille meo officio / adsiduo florebat ad omnis.; Knapp, 1996, s. 51.

Altta: Azatlılar Rufus ve Anthus, bu portreleri, bunu fazlasıyla hak eden patron ve patroniçeleri için yaptırıldılar.”⁶⁰⁶

4.1.3. Anicia Glucera

Aquileia’da (İtalya’daki bir şehir) bulunan bir yazıt, eskiden köle olan Anicia Glucera adındaki bir kadının azat edildikten sonra saygınlığa eriştiğini ve *mater familias* olduğunu kanıtlamaktadır. Yazıtta yazılanlardan kadının, efendisi tarafından evlilik amacıyla azat edildiğini ve eski efendisi ile evlendiğini çıkarmak mümkündür (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 3).

CIL, V, 1071

“Ben Publius’un azatlı kadını Anicia Glucera. Hayatım boyunca beni en alt düzeyden en yüksek onura yükselten iyi bir adamı memnun etmeye çalıştım.”⁶⁰⁷

4.1.4. Plotia Prune

Hispania bölgesinde bulunan ve MÖ 1. yy.’a tarihlenen yazıt, Plotia Prune adındaki azatlı bir kadının sadakatinden bahsetmektedir. Kadının ebeveynlerine yapılan vurgudan, ailesinin de köle olduğu ve kadının evde doğmuş bir köle (*verna*) olduğu sonucunu çıkartabiliriz (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 4). Yazıtta Prune’nin sahiplerinden ve kocasından ayrı kişiler gibi bahsedilmektedir. Bu nedenle Prune’nin eski efendisi tarafından evlilik amacıyla azat

⁶⁰⁶ CIL, II, 3495 = ILS, 8417: “L(ucius) Antistius Cn(aei) f(ilius) Hor(atia) Sarculo / salius Albanus dem(um) mag(ister) saliorum // Antistia / L(uci) l(iberta) Plutia // Rufus l(ibertus) Anthus l(ibertus) imagines de suo fecerunt patrono et patronae pro meritis / eorum.”; Carroll, 2007, s. 138.

⁶⁰⁷ CIL, V, 1071: “Anicia P(ubli) l(iberta) Glucera / fui dixi de vita mea / satis fui probata / qu(a)e viro placui bo/no qui me ab imo / ordine ad summum / perduxit honorem // Aram / deum / inferum / t(estamento) l(egavit) h(ic?)”; Hemelrijk, 2021, s. 83.

edildiğini söyleyemeyiz. Muhtemelen Prune'nin kocası da aynı evin içinden azat edilmiş bir köleydi.

CIL, II, 3495 = ILS, 8417

“Burada Lucius ve Fufia'nın azatlısı Plotia Prune yatıyor. Prune, hizmetçi kız (ancilla) olarak adlandırıldı. Bu mezar anıtı onun sahiplerine, ebeveynlerine ve kocasına karşı ne kadar mükemmel ve ne kadar güvenilir biri olduğunu gösteriyor.”⁶⁰⁸

4.1.5. Pontia Martina

Lyon'da bulunan ve MS 3. yy.'ın başlarına tarihlenen yazıtta (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 5), Pontia Martia ismindeki azatlı bir kadının, efendisi tarafından evlenme amacıyla azat edildiğini görüyoruz. Rütbeli bir asker olduğu anlaşılan⁶⁰⁹ Marcus Pontius Gemellus, eskiden kölesi olan karısı için övgüler yağdırmaktadır. Yazıtta kadının karakterine yapılan övgü (*feminae sanctissimae*), onun *mater familias* olabileceğini düşündürmektedir.

CIL, XIII, 1880

“42 yıl, 2 ay ve 5 gün yaşamış olan Pontia Martina'nın ebedi hatırasına! 1. Lejyon Minervia Pia Fidelis'in emektarı Marcus Pontius Gemellus, bunu azatlı kadını ve sevgili karısı, saygıdeğer Pontia Martina için yaptı. Onunla 22 yıl, 2 ay, 5 gün boyunca hiçbir ruhsal yara almadan yaşadım. O eşsiz bir kadındır.”⁶¹⁰

⁶⁰⁸ CIL, II, 3495 = ILS, 8417: “Plotia L(uci) et Fufiae l(iberta) Prune haec voci/tatast ancilla h{e}ic sitast haec / qualis fuerit contra patronum patro/nam parentem coniugem monumen/tum indicat salve salvos seis.”; Hemelrijk, 2021, s. 77.

⁶⁰⁹ Hemelrijk, 2021, s. 122.

⁶¹⁰ CIL, XIII, 1880: “D(is) M(anibus) // et memoriae aeternae / Pontiae Martinae natione / provincialis quae vixit annis / XXXX mens(ibus) II dieb(us) V M(arcus) Pontius / Gemellus veteranus leg(ionis) I M(inerviae)

4.1.6. *Passieniae Gemellae*

Roma’da bulunan ve MS 2. yy.’a tarihlenen yazıtta *Passieniae Gemellae* adındaki bir azatlı kadının 2 oğluyla birlikte resmedildiğini görüyoruz (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 6). Azatlı kadının eski efendisi, yeni kocası tarafından yaptırılan yazıt, kadının saygıdeğer kişiliğine atıf yapmakta (*obsequentissimae*) ve *Gemellae*’nin *mater familias* olabileceğini düşündürmektedir.

CIL, VI, 23848

“Ölülerin ruhlarına! Sevgili ve uyumlu karım, azatlı kadını *Passieniae Gemellae* ve oğullarım *Lucio Passienio Doryphoro* ile *Passienio Sabino* için. Hepsi çok saygıdeğer. Bunu *Lucius Passienius Saturninus* yaptı.”⁶¹¹

4.1.7. *Callityche*

Roma’da bulunan ve MS 1. yy.’a tarihlenen yazıt, azatlı bir kadının *mater familias* olabileceğine ilişkin en güzel örneklerden birini teşkil etmektedir. *Callityche* adındaki azatlı kadının eski efendisi, yeni kocası tarafından yaptırılan yazıtta, çok uzun yıllar süren bir ilişkinin izlerini görmek mümkündür. Flüt çalan ve dans eden insanların tasvir edildiği yazıt (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 7), bir ömür birlikte yaşayan *Callityche* ve kocası *Lucius Mussius Trophimus*’un mutluluklarına işaret ediyor. Ayrıca yazıtta *Callityche* için erdemli ve harika bir eş vurgusu (*optimae et meritis*) yapılmaktadır.

P(iae) F(idelis) / [m(issus)] h(onest) m(issione) ex b(ene)ff(iciario) proc(uratoris) Pontiae Mar/tinae libertae et coniugi / karissimae / feminae sanctissimae / et incomparabili quae / vixit cum eo annis XXII / mens(ibus) II dieb(us) V / sine ulla animi laesione / M(arcus) Pontius Gemellus viv(u)s / sibi posterisque suis faci/undum curavit et sub / ascia dedicavit / {h}ave Dulciti Gaudentius / te salut / bonis bene”; Hemelrijk, 2021, s. 122.

⁶¹¹ *CIL, VI, 23848: “D(is) M(anibus) / Passieniae Gemel/lae co(n)iugi et lib(ertae) / suae carissimae / obsequentissi/mae et L(ucio) Passie/nio Doryphoro / filio et Passienio / Sabino filio et lib(erto) / sanctissimis // L(ucius) Passienus Saturninus fecit.”; Gardner, 1988, s. 98.*

CIL, VI, 22765

“Lucius Mussius Trophimus bunu 52 yaşında ölen, azat edilmiş kadını ve mükemmel erdemleri nedeniyle 42 yıl birlikte yaşadığı sevgili karısı Callityche için yaptı.”⁶¹²

4.1.8. Alliae Potestatis

Roma’da bulunan ve MS 1. yy.’a tarihlenen yazıt Alliae Potestatis adındaki azatlı bir kadını geleneksel erdemleri ve fiziksel güzelliği konusunda uzun uzun övmektedir (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 8). Hatta bu övgü o kadar fazladır ki, yazıtta kadının kendisini hiçbir zaman azatlı biri gibi görmediği ifade edilmiştir. Bu ifadeden, kadının her zaman saygı duyulan ve beğenilen biri olduğu sonucunu çıkartabiliriz. Alliae Potestatis her zaman öylesine saygı duyulan biri olmuştur ki, kendisini özgür doğmuş bir kadın gibi görmektedir. Yazıt kadının Pylades ve Orestes adında iki sevgiliyle yaşadığını söylemektedir. Kadına yapılan bu abartılı övgünün, biri eski efendisi olan iki erkek tarafından yapılması çok objektif görünmese de, metinde geçen *notissima volgo* (herkes tarafından bilinen) ifadesi, kadının sahip olduğu erdemlerin başkaları tarafından da kabul edildiğini ve Alliae Potestatis’in *mater familias* olabileceğini açıkça göstermektedir.

CIL, VI, 37965

“Aulus’un azatlı kadını Alliae Potestatis’in ruhuna!”

Burada herkesten daha değerli olan bir kadın yatıyor. O diğer kadınlardan daha çalışkandır. Saygıdeğer, sadık, suçsuz, güvenilir, koruyucu, evde ve dışarıda zarif olduğu halk tarafından çok iyi biliniyor. İşlerini bitirdikten sonra en son yatan ve sabah yataktan ilk kalkan oydu. Yün işini hiçbir zaman elinden

⁶¹² CIL, VI, 22765: “L(ucius) Mussius / Trophimus / Callityche lib(ertae) / et coniugi suae / optimae et meritis / suis karissimae / cum qua vixit annis / XXXXII tulit / annos LII / et sibi.”; Hemelrijk, 2021, s. 83.

bırakmadı. İtaatkârdı ve ahlâkı sağlamdı. Kendisini hiçbir zaman azatlı biri gibi görmedi. Beyaz teni, güzel gözleri ve altın gibi sarı saçları vardı. Dünyada böyle bir ölümlü olmadığını söylüyorlar. Bembeyaz göğüsleri güzel ve narindi. Elleri belki kusurluydu ama eğer bir işi kendisi yapmazsa asla memnun olmazdı.

Kendi kendisine yetiyordu. Kötü bir üne sahip değildi. Çünkü hiç yanlış yapmadı. Hayatı boyunca iki genç sevgilisiyle (Pylades ve Orestes) tek bir ruh gibi yaşadı. Şimdi onun ölümünden sonra iki erkek de ayrı ayrı yaşlanıyor. Bu satırlar, seni kaybettiği için hiç durmadan ağlayan ve seni yüreğinden çıkaramayan patronunun son görevidir. Senden sonra hiçbir kadın ona güzel görünmedi. Sensiz yaşayan kendi cenazesini canlı olarak görür. Övgülerimiz ne kadar güçlü olursa, küçük dizelerimizde o kadar çok yaşayacaksın...”⁶¹³

⁶¹³ CIL, VI, 37965: “Dis Manib(us) / Alliae A(uli) l(ibertae) Potestatis // hic Perusina sita est qua non pretiosior ulla / femina de multis vix una aut altera visa / sedula seriola parva tam magna teneris / crudelis fati rector duraque Pers<e=I>phone / quid bona diripitis ex(s)uperantque mala / quaeritur a cunctis iam respondere fatigor / dant lac{h}rimas animi signa benigna sui / fortis sancta tenax insons fidissima custos / munda domi sat munda foras notissima volgo(!) / sola erat ut posset factis occurrere cunctis / exiguo sermone inreprehensa manebat / prima toro delapsa fuit eadem ultima lecto / se tulit ad quietem positus ex ordine rebus / lana cui e manibus nuncquam(!) sine caus{s}a recessit / o<b=P>sequioque prior nulla moresque salubres / haec sibi non placuit numquam sibi libera visa / candida luminibus pulchris aurata capillis / et nitor in facie permansit eburneus illae / qualem mortalem nullam habuisse ferunt / pectore et in niveo brevis illi forma papillae / quid crura Atalantes status illi comicus ipse / anxia non mansit sed corpore pulchra benigno / levia membra tulit pilus illi quaesitus ubique / quod manibus duris fuerit culpabere forsan / ni(hi)l illi placuit nisi quod per se sibi fecerat ipsa // nosse fuit nullum studium sibi se satis esse putabat / mansit et infamis quia ni(hi)l admiserat umquam / haec duo dum vixit iuvenes ita rexit amantes / exemplo ut fierent similes Pyladisque et Orestae / una domus capiebat eos unusque et spiritus illis / post hanc nunc idem diversi sibi quisq(ue) senescunt / femina quod struxit talis nunc puncta lacessunt / aspiciat ad Troiam quid femina fecerit olim / sit precor hoc iustum exemplis in parvo grandibus uti / hos tibi dat versus lac{h}rima{n}s sine fine patronus / muneris amissae cui nuncquam(!) es pectore adempta / quae putat amissis munera gratia dari / nulla cui post te femina visa proba est / qui sine te vivit cernit sua funera viv<u=O>s / auro tuum nomen fert ille refertque lacerto / qua retinere potest auro conlata potestas / quantumq(ue) tamen praeconia nostra valebunt / versiculis vives quaudiucumque(!) meis / effigiem pro te teneo solacia nostri / quam colimus sancte sartaque multa datur / cumque Atte veniam mecum comitata sequetur / sed tamen infelix cui tam sollemnia mandem / si tamen extiterit cui tantum credere possim / hoc unum felix amissa te mihi forsan ero / et mihi vicisti sors mea facta tua est // laedere qui hoc poterit ausus quoque laedere divos / haec titulo insignis credite numen habet.”; Bourne, 1916, s. 115.

4.1.9. *Vecilia Hilara*

Roma’da bulunan ve MS 1. yy.’a tarihlenen yazıtta azatlı olduğu açıkça belli olan *Vecilia Hilara* adındaki kadın, kocası ve oğluyla birlikte resmedilmiştir (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 9). Asil duruşu ve sanki özellikle gösterdiği sol elindeki evlilik yüzüğü nedeniyle *Vecilia Hilara*’nın evlilik amacıyla azat edilmesini ve *mater familias* olabileceğini söyleyebiliriz. *Hilara* ve kocası orta yaşlı hatta yaşlı diyebileceğimiz şekilde resmedilmişlerdir. Bu da onların birlikte uzun yıllar geçirdiğinin bir göstergesi olabilir. Ayrıca yazıtta resmedilmeyen *Vibia Prima* adındaki azatlı bir kadından daha bahsedilmektedir ancak onun resmedilmemesi *Hilara*’ya daha fazla değer verildiği sonucunu çıkarmamıza neden olmuştur.

CIL, VI, 28774

*“Azatlı kadın Vecilia Hilara, oğlu Lucius Vibius Felicio Felix ve hane halkından Lucius Vibius’un azatlısı Vibia Prima.”*⁶¹⁴

4.1.10. *Dasumia Soteris*

Roma’da bulunan ve MS 2. yy.’a tarihlenen yazıt, *Dasumia Soteris* adındaki azatlı bir kadın için eski efendisi, şimdiki kocası tarafından yaptırılmıştır (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 10). Yazıtta geleneksel övgü sözcüklerinin kullanılması (*optimae, sanctissimae, benemerenti*) ve kadının erdemlerine vurgu yapılması *Soteris*’in *mater familias* olduğunu açıkça göstermektedir. Kocası *Soteris*’e öylesine değer vermiştir ki, ondan önce ölmeyi dilemiştir.

⁶¹⁴ *CIL, VI, 28774: “L(ucius) Vibius L(uci) f(ilius) Tro(mentina) Vecilia l(mulieris) l(iberta) Hilara / L(ucius) Vibius Felicio Felix Vibia L(uci) l(iberta) Prima”*; Sebesta, 2021, <https://feminaeromanae.org/class>.

CIL, VI, 16753

“Ölülerin ruhlarına! Lucius Dasumius Callistus bunu en mükemmel, en erdemli ve en iyiyi hak eden azatlı karısı Dasumia Soteris için yaptı. 35 yıl boyunca hiçbir şikâyetim olmadan onunla birlikte yaşadım ve onun tarafından terk edilmesindense ondan daha önce ölmeyi umuyorum.”⁶¹⁵

4.1.11. Pinnia Didyma

Roma’da bulunan ve MÖ 1. yy. ile MS 1. yy. arasına tarihlenen yazıt, Pinnia Didyma adındaki azatlı bir kadın için bir arkadaşı tarafından yaptırılmıştır (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 11). Yazıtlarda eşlere ithafen kullanılan *coniunx* (eş) ifadesinin bu yazıtta kullanılmaması, Didyma’nın evli olmadığı düşüncesini doğurmaktadır ancak *mater familias* olmak için evlilik şartı bulunmadığından ve yazıtta Didyma’nın karakter özelliklerine (*carissimae*, *benemerenti*) atıf yapıldığından dolayı Pinnia Didyma’nın *mater familias* olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

CIL, VI, 7580 = ILS, 7988

“Burada Pinnia Didyma’nın iyi ve kutsal ruhunun kemikleri huzur içinde dinleniyor. Titus Pinnius Hermes bu anıtı sevgili ve bunu fazlasıyla hak eden azatlı kadın arkadaşı ve kendisi için yaptı.”⁶¹⁶

⁶¹⁵ CIL, VI, 16753: “D(is) M(anibus) / Dasumiae Soteridi li/bertae optimae et con/iugi sanctissimae bene / mer(enti) fec(it) L(ucius) Dasumius Cal/listus cum qua vix(it) an(nos) / XXXV sine ulla que/rella optans ut ipsa / sibi potius superstes fu/isset quam se sibi super/stitem reliquisset”; Sebesta, 2021, <https://feminaeromanae.org/class>.

⁶¹⁶ CIL, VI, 7580 = ILS, 7988: “Ossa cineresque / Pinniae Didymae animae / bonae et sanctae hic intus / bene posita quiescunt / T(itus) Pinnius Hermes / conlibertae sibi / carissimae et / bene merenti fecit”; Sebesta, 2021, <https://feminaeromanae.org/class>.

4.1.12. Sempronia Eune

Roma’da bulunan ve MÖ 1. yy.’a tarihlenen yazıtta Sempronia Eune adındaki azatlı bir kadın, kocası ve oğluyla birlikte resmedilmiştir (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 12). Kocasının hemen yanında ve evlilik yüzüğüyle resmedilmesi Eune’nin evlilik amacıyla azat edilğini ve *mater familias* olabileceğini göstermektedir.

CIL, VI, 26410

“Çocuk Publius Servilius Quinti Globulus, baba Quintus Servilius Hilarus ve karısı azatlı Sempronia Eune.”⁶¹⁷

4.1.13. Cocceia Philotis

Roma’da bulunan bir yazıt Cocceia Philotis adındaki azatlı bir kadına ithafen yaptırılmıştır (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 13). Eski efendisi, şimdiki kocası tarafından evlenmek amacıyla azat edilen Philotis’in karakterine yapılan övgü (*sanctissimae, benemerenti*), onun *mater familias* olabileceğini göstermektedir.

CIL, VI, 15936

“Ölülerin ruhlarına! Marcus Cocceius Augusti Encolpius bu anıtı en kutsal, en sadık, en saygıdeğer ve bunu fazlasıyla hak eden sevgili eşi azatlı Cocceia Philotis için yaptı...”⁶¹⁸

⁶¹⁷ CIL, VI, 26410: “P(ublius) Servilius Q(uinti) f(ilius) / Globulus f(ilius) // Q(uintus) Servilius Q(uinti) l(ibertus) / Hilarus pater // Sempronia / C(ai) l(iberta) Eune uxor”; Sebesta, 2021, <https://feminaeromanae.org/class>.

⁶¹⁸ CIL, VI, 15936: “Dis Manibus / Cocceiae Philotidi fecit / M(arcus) Cocceius Aug(usti) lib(ertus) Encolpius / coniugi sanctissimae et fidelissi/mae de se b(ene) m(erenti) et M(arco) Cocceio Marcello / fil(io) et sibi et suis posterisq(ue) eorum / in fr(onte) p(edes) XII in agr(o) p(edes) X”; Mcinerney, 2019, s. 165.

4.1.14. Satriena Salvia

Roma’da bulunan ve MÖ 1. yy.’a tarihlenen yazıtta Satriena Salvia adındaki azatlı bir kadının kendisi gibi azatlı olan kocasıyla uzun süren evliliklerine şahit oluyoruz (bkz. Ek 3: Yazıtlar, Yazıt 14). Kocasının Salvia için söylediği övgü sözcükleri ve mutlu evlilikleri, Salvia’nın uyumlu ve hoşgörülü karakterine işaret etmekte ve Salvia’nın *mater familias* olabileceğini düşündürmektedir.

CIL, VI, 33087 = ILS, 8401

“Bithynici’nin azatlısı Quintus Pompeius Sosus ve tutumlu karısı, Publius’un azatlı kadını Satriena Salvia kendileri ve buna layık olanlar için bu anıtı yaptılar. 60 yıl birlikte uyum içinde yaşadık. Ölüme yenildiğimizde bir anıtımız olsun diye bunu yaşarken yaptık...”⁶¹⁹

4.1.15. Attia Secunda

Solin’de (Hırvatistan’da bir kasaba, Roma’nın Dalmaçya eyaletinin başkenti) bulunan ve MS 1. yy.’a tarihlenen yazıtta Attia Secunda adındaki azatlı bir kadının yine kendisi gibi azatlı olan kocası Marcus Attius Faustus tarafından sevgiyle anıldığını görüyoruz. Yazıtta yer alan bilgiye göre Secunda ve oğulları Faustus’tan önce ölmüştür ve Faustus karısı ve oğulları için yas tutmaktadır. Yazıtta Faustus’un karısından saygıdeğer bir kadın olarak bahsetmesi (*coniugi sanctae*) Secunda’nın *mater familias* olabileceğini düşündürmektedir.

⁶¹⁹ CIL, VI, 33087 = ILS, 8401: “Q(uintus) Pompeius Bithynici l(ibertus) Sosus / Sa[t]riena P(ubli) l(iberta) Salvia ux{s}or frug(i) / o<b=P>sequentes et con/cordes Esquileis ab aqua / conclusa fecer(unt) sib[ei] et su{e}is et digneis / dum suppeditat vita inter nos annos LX vi/ximus concordēs / morte obita ut monumentum haberemus fecimus vivi / studium et Acme l(ibertae) ut una con/deremus conditivom / cubiculum fecerunt / hoc mon(umentum) hered(em) / non sequetur”; Hemelrijk, 2021, s. 24.

CIL, III, 2197

“Marcus'un azatlısı Marcus Attius Faustus, bunu hayattayken kendisi ve saygıdeğer karısı, Marcus'un azatlısı Attia Secunda ve oğulları Marcus Attius Crispus ile Marcus Attius Secundus için yaptı. Karımı kaybettiğim için çok gözyaşı döktüm ve tanrıların gücüne yeterince katlandım ama şimdi yalnız ve çocuksuz, oğullarımı kaybettiğim için, çok ağlıyorum. Tanrılara yemin ederim ki, bir baba oğullarına, oğullarının babaları için kurması gereken bir hediyeye (mezar) hazırladı...”⁶²⁰

⁶²⁰ CIL, III, 2197: “M(arcus) Attius M(arci) l(ibertus) F[a]ustus / v(ivus) f(ecit) sibi et Attiae M(arci) l(ibertae) / Secundae coniugi sanc(tae) / et M(arco) Attio M(arci) f(ilio) Crispo / et M(arco) Attio M(arci) f(ilio) Secundo / coniugis amissae lacr<i=U>mas satis esse putavi / me fudisse meae vimqu<e=R> tulis[s]e deum / et tuleram graviter sed nunc et so[lus] et orbus / amissis natis maxima damna fleo / et testor superos patr<i=EM> qu(a)e ponere nati / debuerant natis ponere dona patrem”; Hemelrijk, 2021, s. 95.

SONUÇ

Binlerce yıllık geçmişı olan ve tüm Eski Çağ medeniyetlerinde farklı şekillerde uygulama alanı bulan kölelik, insanlık tarihi kadar eski ve kökleşmiş bir kurumdur. Kölelik, 19. yy.'da yasaklanmasına ve günümüzde uygulanmıyor gibi görünmesine rağmen yeni formlarıyla modern kölelik şeklinde gerçekleşmekte ve insanlığın en önemli sorunlarından biri olmaya devam etmektedir. Dünya tarihine yön veren bu önemli kurum, hiç şüphesiz en parlak dönemini Roma'da yaşamıştır. Roma'da kölelik diğer Eski Çağ toplumlarında olduğu gibi düzensiz uygulamalar şeklinde değil, sistematik bir sömürü şeklinde gerçekleşmiştir. Hatta bu sistematığın Roma toplumu için devlet ve aile kadar önemli bir olgu olduğunu söylemek mümkündür.

Romalılar insanları özgürler (*liberi*) ve köleler (*servi*) olarak ikiye ayırmışlardı ve köleliği “bir kişinin başka bir kişiye sahip olması” olarak tanımlıyorlardı. Onlar için başka birine sahip olmanın en iyi yolu ise savaşlardı. Akdeniz ve Anadolu'da hem ekonomik hem de siyasal olarak büyümesi sayesinde Roma'nın köle kaynakları artmış, savaşlarla gelen esirlerle birlikte, köle emeğine ulaşma imkânları da çeşitlenmişti. Savaşlar yoluyla tahakküm altına alınan ülkelerden Roma'ya getirilen köleler çok ağır işlerde çalıştırılmaya başlamış, böylece kölelik, toplumsal ve ekonomik hayatın ayrılmaz bir parçası olmuştu.

Savaşlarda esir düşenler dışında, ağır suç işleyenler, borcunu ödeyemeyenler veya korsanlar tarafından kaçırılanlar arasından seçilerek bir şekilde topluma entegre edilen köleler birer mal (*res mancipi*) konumundaydı ve ev içindeki taşınır veya taşınmaz mallar ile aynı durumda görülüyorlardı. Köle sahiplerinin köleri üzerinde mutlak bir hâkimiyet yetkisi vardı ve köleler bu hâkimiyet çerçevesinde alınıp satılabilen, ömrünün sonuna kadar çalıştırılan, insanlık dışı koşullarda yaşamını sürdürmeye çalışan, hiçbir yaşamsal ve hukuki hakkı olmayan ve istenildiğinde öldürülebilen bir konumundaydı. Roma toplumu, köle sahiplerine köleleri üzerinde böyle bir sınırsız iktidar hakkı tanımıştı.

Ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanan Roma için kölelerin önemi oldukça büyüktü. Kölelerin en fazla çalıştırıldığı alanların başında tarım ve çiftçilik geliyordu. Aslında önemli mevkiler dışında hemen hemen her alanda köle iş gücünden yararlanılmıştır. Madencilikten ev işlerine, çocukların bakımı ve eğitiminden kişisel hizmetlere kadar çalışma hayatının her alanında köleler kullanılıyordu. Tamamen vasıfsız, beden gücü gerektiren ve hayati tehlikesi olan ağır işler kölelere yaptırılıyordu ancak bir de iyi eğitilmiş ve bazı özel yetenekleri olan köleler vardı. Okuyuculuk, hocalık, muhasebecilik veya hekimlik gibi mesleklere sahip olan bu eğitilmiş kölelerin değeri, niteliksiz kölelere göre daha fazlaydı.

Genelden özele bir anlatım ile öncelikle köleliğin tarihsel süreci ve Roma'da köleliğin nasıl uygulandığı konusunda bilgi veren bu doktora tezi çalışmasının asıl konusunu Roma'daki kadın köleler ve azatlı kadınlar oluşturmaktadır. Esasında köleliği meydana getiren sebepler ve köleliğin uygulanış biçimleri hem erkek hem de kadın köleler için aynıydı ancak çalışma, toplumda çoğu zaman göz ardı edilen kadınların köleliğine ve özellikle de kadın kölelerin azat sonrasındaki durumlarına odaklanmıştır. Bu bağlamda kadın kölelerin ve azatlı kadınların günlük yaşamdaki fonksiyonları üzerine detaylı bir bilgi verilmiştir.

Antik Roma'da kadın kölelerin günlük hayata olan katkısı yadsınamaz ölçüde fazlaydı. Kadın kölelerin en fazla kullanıldıkları alanların başında fahişelik ve seks geliyordu. Roma'da cinsellik sadece üreme kabiliyetine indirgenemeyecek kadar önemli bir konuydu ve adeta Romalıların yaşam tarzını oluşturuyordu. Cinsel tatmin ve cinsel sömürü ise çoğunlukla kadın köleler üzerinden gerçekleştiriliyordu. Ev içinde tüm köle sahiplerinin kadın köleleri üzerinde sınırsız bir cinsel hakkı vardı. Kadın köleler ev dışında ise kamuya açık genelevlerde zorla fahişe olarak çalıştırılıyor ve kendileri üzerinden büyük paralar kazanılıyordu.

Herhangi bir eğitimi olmayan kadın köleler ev içinde kişisel hizmet, temizlik, yemek, kuaförlük, masözlük, dokumacılık gibi vasıfsız işlerde ve ağır koşullarda çalıştırılıyordu. Eğitimi olan veya özel olarak yetiştirilmiş kadın köleler ise ebelik ve sütannelik gibi daha

değerli işler yapıyordu. Ebelik ve sütannelik hem tıbbi bilgi gerektiren hem de hayati önem taşıyan konular olduğu için bu işleri yapan köleler daha fazla güven duyulan ve azat edilme potansiyelleri yüksek olan kölelerdi. Bu kölelerin satış değeri de diğer kölelere göre yüksek oluyordu.

Köle sayısının artmasına paralel olarak Roma’da köle ticareti de oldukça gelişmişti. Köle pazarında yapılan satışlarda fiziksel güzelliğe sahip, sağlıklı, genç ve özel bir yeteneği olan kadınlar daha yüksek fiyata satılıyordu. Herhangi bir hastalığı ya da sakatlığı olan ve yaşı ilerlemiş kadınlar ise zor alıcı buluyor ve düşük bedellere satılıyordu. Bu köleler için satılmak, eskisinden daha kötü bir yaşam demekti.

Yaptıkları iş değerli olsun olmasın, kadın kölelerin efendileri tarafından kötü muameleye maruz kaldıkları açıktır. Tıpkı erkek köleler gibi, kadın köleler de birer eşya konumundaydı ve istenildiği zaman satılabilir, cezalandırılabilir hatta öldürülebilirlerdi. Her ne kadar bir gün azat edilerek özgürlüklerine kavuşacaklarını ümit etseler de, baskı ve korku içinde yaşayan kadın köleler bazen intihar, kürtaj, kendi çocuğunu öldürme, kaçma veya efendiyi öldürme gibi direniş yollarına başvurabiliyordu. Gösterdikleri mukavemetle hem kölelikten kurtulacaklarını hem de sahiplerini mülk kaybına uğratacaklarını düşünen kadın kölelerin hayatta kalanlarına elbette çok ağır cezalar veriliyordu.

Hem erkek hem de kadın köleler için kölelikten kurtulmanın en kolay yolu ise azat edilmektir. Tüm köleci toplumlarda olduğu gibi, Roma’da da azat etmeye izin verilmiştir. Azat, karşılıklı menfaate dayalı bir konuydu. Köleler bir gün azat edileceğini düşlerken, köle sahipleri de onları azat etme vaadiyle daha fazla çalıştırıyordu. Azat edilen köle özgürlüğünü ve Roma vatandaşlığını kazanıyordu ancak diğer Roma vatandaşları ile aynı hak ve ayrıcalıklara sahip olamıyordu. Örneğin azat edilen bir kadın köle patronuna karşı tam bir saygı ve itaat içinde olmalıydı. Patron, azatlısı tarafından saygısızlığa ya da herhangi bir saldırıya uğrarsa azatlının yeniden köle olma ihtimali vardı.

Çalışmanın dayanağını teşkil eden epigrafik kaynaklar incelendiğinde, bazı kadın kölelerin azat edildikten sonra doğuştan özgür olan saygın bir Roma kadını gibi yaşadığı sonucuna ulaşıldı ve ulaşılan bulgular yazıt örnekleriyle pekiştirildi. Roma’da bazı köle sahipleri kadın köleleriyle cinsel veya duygusal bir ilişki içinde olmuş ve onları evlenme amacıyla azat etmiştir. Eski efendileri ile evlenen azatlı kadınlar toplum tarafından saygı gören bir konuma erişmiştir. Ayrıca saygın bir Roma kadının sahip olduğu *mater familias* unvanını azatlı bir kadının da alabileceği yine yazıtlarla tespit edilmiştir. Roma’da *mater familias* olmak, evli veya bekâr olmasına bakılmaksızın, kadının namusu ve iffetiyle ilişkilendirilen bir konuydu. O halde iffetli yaşayan özgür veya azatlı her kadın *mater familias* olabilirdi. Bulunan yazıt örneklerinde namuslu ve örnek gösterilecek bir yaşam tarzı olan azatlı kadınların varlığıyla karşılaşıldı. Bu kadınların mezar anıtlarında onurlu, sadık, çalışkan, dürüst, iffetli ve saygıdeğer kişilikleriyle anıldığı tespit edildi. Roma gibi, köleliği devletin en belirgin kurumlarından biri haline getiren ve ekonomisini köle emeğine dayandıran bir toplum için çelişki yaratan bu tespitin, Roma’da kölelik çalışmalarına bir nebze de olsa ışık tutacağını umuyoruz.

KAYNAKLAR

A. Antik Kaynaklar

- Amm. Ammianus Marcellinus, **Rerum Gestarum**, ed. John C. Rolfe, Harvard University Press, London, 1935-1940
- App. civ. Appianus, **Bella Civilia**, ed. Horace White, Macmillan and Company, London, 1899
- Aug. Conf. Augustine, **Confessiones**, ed. James J. O'Donnell, University of Pennsylvania
- Caes. Gall. C. Iulius Caesar, **De Bello Gallico**, 1st Edition, Harper and Brothers, New York, 1869
- Cato. agr. M. Porcius Cato, **De Agricultura**, ed. T.E. Page, E. Capps and W.H.D. Rouse, Translated by William Davis Hooper, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1934
- Cic. Att. M. Tullius Cicero, **Epistulae ad Atticum**, ed. C. D. Yonge, London, 1856
- Cic. Cael. M. Tullius Cicero, **Pro Caelio**, ed. Albert Curtis Clark, 1909
- Cic. Cluent. M. Tullius Cicero, **Pro A. Cluentio**, ed. C. D. Yonge, London, 1856
- Cic. Lael. M. Tullius Cicero, **Laelius de Amicitia**, ed. William Armistead, Harvard University Press, Cambridge, 1923
- Cic. leg. M. Tullius Cicero, **De Legibus**, ed. Georges de Plinval, Belles Lettres, Paris, 1959
- Cic. parad. M. Tullius Cicero, **Paradoxa Stoicorum**, ed. H. Racklam, Cambridge, 1977

Cic. <i>rep.</i>	M. Tullius Cicero, De Republica , ed. C. F. W. Mueller, Leipzig, 1889
Cic. <i>top.</i>	M. Tullius Cicero, Topica , ed. A. S. Wilkins, 1911
Cic. <i>Tusc.</i>	M. Tullius Cicero, Tusculanae Disputationes , ed. M. Pohlenz, Leipzig, 1918
Cod. <i>Iust.</i>	Codex Iustinianus , ed. Theodor Mommsen – Paul Martin Meyer, Berlin, 1905
Cod. <i>Theod.</i>	Codex Theodosianus , ed. Theodor Mommsen – Paul Martin Meyer, Berlin, 1905
Colum.	Columella, De Re Ructica , Vol. 1. Harrison Boyd Ash. London, Cambridge, William Heinemann; Harvard University, 1940
Dig.	Corpus Iuris Civilis 1: Institutiones, Digesta , ed. Theodor Mommsen – Paul Krueger, Berolini, 1992.
Dio Cass.	Dio Cassius Cocceianus, Historiae Romanae , ed. William Heinemann; Harvard University Press, 1914
Dion. Chr.	Dion Chrysostomos, Orationes , ed. J. de Arnim. Weidmann, Berlin, 1893
Frontin. <i>agu.</i>	Sextus Iulius Frontinus, De Aquaeductu Urbis Romae , Translated by R. H. Rodgers, Cambridge University Press, 2003
Gaius, <i>inst.</i>	GAIUS, Institutiones , Part 1, Translated by Francis de Zulueta, 1975
Gaius, <i>inst.</i>	GAIUS, Institutiones , Part 2, ed. W. M. Gordon – O. F. Robinson, London, 1997
Gell.	Aulus Gellius, Noctes Atticae , ed. John C. Rolfe, Harvard University Press, London, 1927
Hdt.	Herodotos, Historiae , ed. A. D. Godley, Harvard University Press, Cambridge, 1920

Iuv. <i>sat.</i>	Iuvenalis, Saturae , Translated by G. G. Ramsay, London, 1918
Ksen. <i>Eph.</i>	Ksenophon, Ephesus , Erotici Scriptores Graeci, Vol 1. Rudolf Hercher in aedibus B. G. Teubneri, Leipzig, 1858
Liv.	Titus Livius, Ab Urbe Condita , ed. Cyrus Evans, John Child and Son, Bungay, 1850
	Titus Livius, Ab Urbe Condita , ed. Canon Roberts, E. P. Dutton and Company, New York, 1912
	Titus Livius, Ab Urbe Condita , ed. Benjamin Oliver Foster, Harvard University Press, London, 1919-1929
	Titus Livius, Ab Urbe Condita , ed. Evan T. Sage, Harvard University Press, London, 1935
	Titus Livius, Ab Urbe Condita , ed. Evan T. Sage – Alfred C. Schlesinger, Harvard University Press, London, 1938
Mart.	Martialis, Epigrammata , ed. W. M. Lindsay, Oxford University Press, 2007
Ov. <i>met.</i>	Ovidius, Metamorphoses , ed. Brookes More, Cornhill Publishing, Boston, 1922
Petron. <i>satyr.</i>	Petronius, Satyricon , ed. Michael Heseltine, London, William Heinemann, 1913
Plaut. <i>Aul.</i>	T. Maccius Plautus, Aulularia , ed. Henry Thomas Riley, G. Bell and Sons, London, 1912
Plaut. <i>Poen.</i>	T. Maccius Plautus, Poennulus , ed. F. Leo, Weidmann, Berlin, 1895
Plaut. <i>Trin.</i>	T. Maccius Plautus, Trinummus , ed. F. Leo, Weidmann, Berlin, 1895
Plin. <i>epist.</i>	Plinius d. J., Epistulae , ed. John Bostock – H.T. Riley, Taylor and Francis, London, 1855

Plin. <i>nat.</i>	Plinius d. A., Naturalis Historia , ed. John Bostock – H.T. Riley, Taylor and Francis, London, 1855
Plut. <i>Caes.</i>	Plutarchus, Caesar , ed. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, London, 1919
Plut. <i>Crass.</i>	Plutarchus, Crassus , ed. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, London, 1914
Plut. <i>Luc.</i>	Plutarchus, Lucullus , ed. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, London, 1914
Plut. <i>mor.</i>	Plutarchus, Moralia , ed. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, London, 1914
Plut. <i>Rom.</i>	Plutarchus, Romulus , ed. Bernadotte Perrin, Harvard University Press, London, 1914
Quint. <i>inst.</i>	Quintilianus, Institutio Oratoria , ed. Harold Edgeworth Butler, Harvard University Press, Cambridge, 1920-1922
Sall. <i>Iug.</i>	Sallustius, De Bello Iugurthino , ed. John Selby Watson, Harper and Brothers, New York and London, 1899
Sen. <i>benef.</i>	Seneca, De Beneficiis , ed. John W. Basore, London and New York, Heinemann, 1935
Sen. <i>contr.</i>	Seneca, Controversiae , Translated by Michael Winterbottom. Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, 1974
Sen. <i>epist.</i>	Seneca, Epistulae Ad Lucilium , ed. Richard M. Gummere, Harvard University Press, Cambridge, 1917
Sen. <i>Ira.</i>	Seneca, De Ira , ed. John W. Basore, London and New York, Heinemann, 1935
Soran.	Soranus, Gynaecia , ed. O. Temkin, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1991
Strab.	Strabon, Geographika , ed. H.C. Hamilton – W. Falconer, M.A., G. Bell and Sons, London, 1903

	Strabon, Geographika , ed. H.L. Jones, Harvard University Press, Cambridge, 1924
Suet. <i>Aug.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Divus Augustus , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>Cal.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Caligula , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>Claud.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Divus Claudius , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>Dom.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Domitianus , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>gramm.</i>	C. Suetonius Tranquillus, De Grammaticis , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>Nero.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Nero , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>Tib.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Tiberius , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Suet. <i>Vesp.</i>	C. Suetonius Tranquillus, Divus Vespasianus , ed. Alexander Thomson, Gebbie and Company, Philadelphia, 1889
Tac. <i>Agr.</i>	Cornelius Tacitus, Agricola , ed. Henry Furneaux, Clarendon Press, Oxford, 1900
Tac. <i>ann.</i>	Cornelius Tacitus, Annales , ed. Alfred John Church – William Jackson Brodribb, Random House, New York, 1942
Tac. <i>dial.</i>	Cornelius Tacitus, Dialogus , ed. Sara Bryant Random House, New York, 1942

Tac. <i>Germ.</i>	Cornelius Tacitus, Germania , ed. Lisa Cerrato New York, 1942
Tac. <i>hist.</i>	Cornelius Tacitus, Historiae , ed. Alfred John Church – William Jackson Brodribb, Random House, New York, 1942
Val. Max.	Valerius Maximus, Factorvm et Dictorvm Memorabilivm, Libri Novem , ed. Karl Friedrich, Leipzig, 1888
Varro. <i>rust.</i>	M. Terentius Varro, Res Rustica , ed.byT.E. Page, E. Capps and W.H.D. Rouse, Translated by William Davis Hooper, London, 1934
Verg. <i>Aen.</i>	P. Vergilius Maro, Aeneis , ed. J. B. Greenough, Ginn and Company, Boston, 1900

B. Modern Kaynaklar

Akıncı, 1999	AKINCI, Şahin, Roma Hukuku Dersleri , 1. b., Nobel Yayınları, Ankara, 1999
Aldrete, 2004	ALDRETE Gregory S., Daily Life in The Roman City: Rome , Pompeii and Ostia, 1. b., Greenwood Press, London, 2004
Altö, 2002	ALTÖ Serpil, Roma Hukuku’nda Kölelik , 1. b., Filiz Kitabevi, İstanbul, 2002
Avşar, 2016	AVŞAR Zakir, “Var Olmanın ve Arınmanın Tarihi Seyri İçerisinde Bedensel-Ruhsal Temizlik Mekânları Olarak Hamamların İletişim Bakımından Önemi”, Kent Araştırmaları Dergisi , C. VII, S. 19, Ankara, 2016, ss. 630-658
Ayiter, 1963	AYİTER Kudret, Roma Hukuku Dersleri: Aile Hukuku , 2. b., Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1963

- Bakirezer, 2008 BAKIREZER Güven, “Antik Yunan Düşüncesinde Kölelik”, **A.Ü.S.B.F.D.**, C. LXIII, S. 1, Ankara, 2008, ss. 17-54
- Berki, 1957 BERKİ Şakir, “Roma’da Aile Hukuku”, **A.Ü.H.F.D.**, C. XIV, S. 1-4, Ankara, 1957, ss. 111-121
- Bierkan – Sherman – Stocquart, 1907 BIERKAN Andrew T. – Charles P. SHERMAN – Emile STOCQUART, “Marriage in Roman Law”, **The Yale Law Journal**, Vol. 16, No: 5, The Yale Law Journal Company, Inc., 1907, pp. 303-327
- BMC* GRUEBER H. A., **Coins of the Roman Republic In The British Museum**, 1910
- Bonner, 1977 BONNER Stanley F., **Education in Ancient Rome**, 1. b., University Printing House, Cambridge, 1977
- Bourne, 1916 BOURNE Ella, “The Epitaph of Allia Potestas”, **The Classical Weekly**, Vol. 9, No: 15, 1916, pp. 114-116
- Bozkurt, 1981 BOZKURT Gülnihal, “Eski Hukuk Sistemlerinde Kölelik”, **A.Ü.H.F.D.**, C. XXXVIII, S. 1, Ankara, 1981, ss. 65-103
- Bölükbaşı, 2020 BÖLÜKBAŞI Mehmet, “Cahiliye Devrinde Araplarda Sosyal ve İktisadi Hayat”, **Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. VII, S. 13, Ankara, 2020, ss. 88-95
- Bradley, 1978 BRADLEY Keith, “The Age at Time of Sale of Female Slaves” **Women in the Ancient World**, The Johns Hopkins University Press, 1978, pp. 243-252
- Bradley, 1985 BRADLEY Keith, “The Early Development of Slavery at Rome”, **Historical Reflections**, Vol. 12, No: 1, 1985, pp. 1-8
- Bradley, 1988 BRADLEY Keith, “Roman Slavery and Roman Law”, **Historical Reflections**, Vol. 15, No: 3, 1988, pp. 477-495

- Bradley, 1994
BRADLEY Keith, **Slavery and Society at Rome**, Cambridge University Press, New York, 1994
- Buckland, 1908
BUCKLAND W. W., **The Roman Law of Slavery: The Condition of the Slave in Private Law from Augustus to Justinian**, Cambridge University Press, New York, 1908
- Buckland, 1921
BUCKLAND W. W., **A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian**, Cambridge University Press, New York, 1921
- Carcopino, 1941
CARCOPINO Jerome, **Daily Life in Ancient Rome**, Penguin Books, Canada, 1941
- Carroll, 2007
CARROLL Maureen, **The Mourning was very good' Liberation and Liberality in Roman Funerary Commemoration**, The University of Sheffield, 2007, pp. 126-149
- Ceylan, 2004
CEYLAN Seldağ Güneş, "Roma Hukukunun Günümüz Hukuk Düzenlerine Etkisi" **A.H.B.V.Ü.H.F.D.**, C. VIII, S. 2, Ankara, 2004, ss. 1-19
- Ceylan, 2010
CEYLAN Seldağ Güneş, **Roma Hukukunda Evlenme (Matrimonium)**, 1. b., Yetkin Yayınları, Ankara, 2010
- CIL*
Corpus Inscriptionum Latinorum, Vol. I-XVI, Leipzig-Berlin, 1826-1843. (Birçok ek cildi bulunmaktadır).
- Clark, 1981
CLARK Gillian, "Roman Women", **Greece & Rome, Second Series, Vol. 28**, No: 2, Cambridge University Press, 1981, pp. 193-212
- Colognes, 1993
COLOGNES Luigi Capogrossi, "Roma Egemenliği: Yurttaşlık ve Kölelik", **A.Ü.H.F.D.**, çev. Özcan Çelebican, C. XLIII, S. 1-4, Ankara, 1993, ss. 299-313
- Cook, 1954
COOK S.A., Adcock F.E., Charlesworth M.P, **The Cambridge Ancient History**, 2. b, Cambridge University Press, Cambridge, 1954

- Couch, 1894
COUCH John Andrew, “Woman in Early Roman Law”, **Harvard Law Review**, Vol. 8, No: 1, The Harvard Law Review Association, 1894, pp. 39-50
- Çalık, 2010
ÇALIK Etem, “Hristiyan Medeniyetinin Dinî Kaynakları”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 2010, ss. 57-92
- D’ambra, 2007
D’AMBRA Eve, **Roman Women**, 1. b., Cambridge University Press, Cambridge, 2007
- Deighton, 1999
DEIGHTON Hilary J., **Eski Roma Yaşantısında Bir Gün**, çev. Hande Kökten Ersoy, 1. b., Homer Kitapevi ve Yayıncılık, İstanbul, 1999
- Dixon, 1992
DIXON Suzanne, **The Roman Family**, 1. b., The Johns Hopkins University Press, London, 1992
- Edmondson, 2011
EDMONDSON Jonathan, “Slavery and The Roman Family”, **The Cambridge World History of Slavery**, Vol. 1, ed. Keith Bradley and Paurt Cartledge, Cambridge University Press, Cambridge, 2011, pp. 337-361
- Emiroğlu, 2001
EMİROĞLU Haluk, “Roma Klasik Hukuk Döneminde Mal Rejimi”, **A.Ü.H.F.D.**, C. L, S. 3, Ankara, 2001, ss. 175-183
- Erdoğan, 1995
ERDOĞMUŞ Belgin, **Roma Hukuku**, 1. b., Filiz Kitapevi, İstanbul, 1995
- Eren, 2017
EREN Selahattin, “Roma Hukukunda Köle Mülkiyetinin Sınırları”, **M.Ü.H.F.H.A.D.**, C. XXIII, S. 3, İstanbul, 2017, ss. 283-322
- Ergin, 2014
ERGİN Gürkan, “Roma Toplumunda Kölelik Eleştirisi ve Kölelere Empati”, **Cedrus Dergisi**, S. 2, Antalya, 2014, ss. 355-376
- Erişgin, 2012
ERİŞGİN Özlem Söğütlü, “Roma Hukukunda Hamile Kadın Kölenin Çocuğunun (Partus Ancillae) Hukuksal Yazgısı Hakkında”, **A.Ü.H.F.D.**, C. LXI, S. 4, Ankara, 2012, ss. 1407-1436

- Finley, 1960 FINLEY M. I., **Slavery in Classical Antiquity**, W. Heffer & Sons Ltd., Cambridge, 1960
- Finley, 1970 FINLEY M. I., “Contubernium”, **The Oxford Classical Dictionary**, ed. N. G. L. Hammond – H. H. Scullard, The Clarendon Press, Oxford, 1970, p. 287
- Finley, 1980 FINLEY M. I., **Ancient Slavery and Modern Ideology**, Chatto & Windus, London, 1980
- Frier, 1994 FRIER Bruce W., “Natural Fertility and Family Limitation in Roman Marriage”, **Classical Philology**, Vol. 89, No: 4, The University of Chicago Press, 1994, pp. 318-333
- Gardner, 1986 GARDNER Jane F., **Women in Roman Law and Society**, 1. b., British Library Cataloguing in Publication, London, 1986
- Gardner, 1988 GARDNER Jane F., “Julia’s Freedmen: Questions of Law and Status”, **Bulletin of the Institute of Classical Studies**, Oxford University Press, 1988, pp. 94-100
- Gardner, 1990 GARDNER Jane F., “Roman Children”, **The Classical Review, New Series**, Vol. 40, No: 2, Cambridge University Press, 1990, pp. 397-399
- Gardner – Wiedemann, 1991 GARDNER Jane F. – Thomas WIEDEMANN, **The Roman Household: A Sourcebook**, 1. b., British Library Cataloguing in Publication, London, 1991
- Garnsey – Saller, 1987 GARNSEY Peter – Richard SALLER, **The Roman Empire: Economy, Society and Culture**, 1. b., University of California Press, Los Angeles, 1987
- George, 2013 GEORGE Michele, **Roman Slavery and Roman Material Culture**, University of Toronto Press, London, 2013
- Glancy, 2002 GLANCY Jennifer A., **Slavery in Early Christianity**, Oxford University Press, New York, 2002

- Gönenç, 2003 GÖNENÇ Fulya İlçin, “Roma Hukukunda Boşanma (Divortium)”, **E.Ü.H.F.D.**, C. VII, S. 1-2, Erzincan, 2003, ss. 645-654
- Gönenç, 2010 GÖNENÇ Fulya İlçin, **Roma Hukukunda Kadın**, 1. b., On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2010
- Gözlü – Yılmazcan, 2017 GÖZLÜ Ahmet – YILMAZCAN Defne, “Antik Yunan’da Kölelik: Atina ve Sparta Örneği”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. V, S. 2, Çankırı, 2017, ss. 117-136
- Grubbs, 2002 GRUBBS Judith Evans, **Women and The Law in The Roman Empire: A Sourcebook on Marriage, Divorce and Widowhood**, 1. b., Routledge, New York, 2002
- Güler, 2015 GÜLER Mehmet Atilla, “Modern Kölelik ve Modern Köleliğin Görünümleri”, **İş ve Hayat Dergisi**, C. I, S. 2, Ankara, 2015, ss. 23-46
- Günal, 1995 GÜNAL Nadi, “Roma Miras Hukukuna Genel Bir Bakış ve Vasiyet Yolu ile Miras”, **A.Ü.H.F.D.**, C. XLIV, S. 1-4, Ankara, 1995, ss. 425-442
- Günveren, 2018 GÜNVEREN G. Burcu, “Ius Civile’nin Tanıdığı Azat Etme Muameleleri ve Özel Hukuk Bakımından Sonuçları”, **İstanbul Hukuk Mecmuası**, C. LXXVI, S. 2, İstanbul, 2018, ss. 529-557
- Haas, 2011 HAAD Ingrid I. de, **Female Slave Resistance in the Roman Empire: First - Fourth Centuries CE**, PhD Thesis, University of California, 2011
- Hallett – Skinner, 1997 HALLETT Judith P. – Marilyn B. SKINNER, **Roman Sexualities**, Catharine Edwards, “Unspeakable Professions: Public Performance and Prostitution in Ancient Rome”, 1. b., Princeton University Press, New Jersey, 1997
- Harper, 2011 HARPER Kyle, **Slavery In The Late Roman World AD 275-425**, Cambridge University Press, Cambridge, 2021

- Harvey, 2016 HARVEY Brian K., **Daily Life in Ancient Rome a Sourcebook**, Hackett Publishing Company, United States of America, 2016
- Hemelrijk, 2021 HEMELRIJK Emily A., **Woman and Society in the Roman World**, Cambridge University Press, Cambridge
- Hersch, 2010 HERSCHE Karen K., **The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity**, 1. b., Cambridge University Press, Cambridge, 2010
- Hezser, 2005 HEZSER Catherine, **Jewish Slavery in Antiquity**, Oxford University Press, New York, 2005
- Hopkins, 1978 HOPKINS Keith., **Conquerors and Slaves**, Cambridge University Press, New York, 1978
- Huemoeller, 2020 HUEMOELLER Katharine P. D., “Freedom in Marriage? Manumission for Marriage in the Roman World” **The Society for the Promotion of Roman Studies**, 2020, pp. 123-139
- ILS* DESSAU Hermann, **Inscriptiones Latinae Selectae**, 3 Vols in 5 Parts, Berlin, 1892-1916
- İpek, 2013 İPEK Nurcan, “Roma Hukukunda Yardım Nafakası Yükümlülüğü”, **M.Ü.H.F.H.A.D.**, C. XIX, S. 3, İstanbul, 2013, ss. 277-290
- İpek, 2017 İPEK Nurcan, “Arkaik ve Klasik Dönem Roma Ailesinde Çocuk ve Yeni Doğan Bebeğin Terk Edilmesi Meselesi”, **M.Ü.H.F.H.A.D.**, C. XXIII, S. 2, İstanbul, 2017, ss. 295-359
- James, 2008 JAMES Simon, **Eyewitness: Ancient Rome**, 3. b., DK Publishing, New York, 2008
- Kabağaç – Alover, 1995 KABAAĞAÇ Sina – Erdal ALOVA, **Latince Türkçe Sözlük**, 1. b., Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1995
- Kalaycıoğulları, 2016 KALAYCIOĞULLARI Serap, “Roma Yazınında Emzirme: Anne Sütünün Bebeğin Bedensel ve Zihinsel Gelişimine Etkisi”, **DTCFD**, S. 56, Ankara, 2016, ss. 319-331

- Karakoç, 2015 KARAKOÇ Eren, “Antik Roma’da Kadın Gladyatörler”, **A.B.D.**, S. 52, Kırgızistan, 2015, ss. 154-163
- Klein, 2014 KLEIN Martin A., **Historical Dictionary of Slavery and Abolition**, Published by Rowman & Littlefield, London, 2014
- Knapp, 1996 KNAPP Robert, **İnvisible Romans**, Profile Books, London, 1996
- Koschaker – Ayiter, 1977 KOSCHAKER Paul – Kudret AYİTER, **Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları**, 2. b., Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1977
- Kramer, 1963 KRAMER Samuel Noah, **The Sumerians**, The University of Chicago Press, Chicago, 1963
- Kunkel, 1930 KUNKEL W., “Mater Familias”, **RE**, ed. Georg Wissowa, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1930, pp. 2183-2184
- Kunkel, 1930 KUNKEL W., “Matrimonium”, **RE**, ed. Georg Wissowa, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1930, pp. 2259-2286
- Lavan, 1977 LAVAN Myles, **Slaves to Rome**, Cambridge University Press, Cambridge, 1977
- Lengelle, 1993 LENGELLE Maurice, **Kölelik**, çev. Emine Su, 1. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 1993
- Lewis – Short, 1958 LEWIS Charlton T. – Charles SHORT, “Ingenua”, **Latin Dictionary**, The Clarendon Press, Oxford, 1958, p. 951
- Lewis – Short, 1958 LEWIS Charlton T. – Charles SHORT, “Libertina”, **Latin Dictionary**, The Clarendon Press, Oxford, 1958, p. 1059
- Lewis – Short, 1958 LEWIS Charlton T. – Charles SHORT, “Manumissio”, **Latin Dictionary**, The Clarendon Press, Oxford, 1958, p. 1111

- Lindsay, 2009 LINDSAY Hugh, **Adoption in The Roman World**, 1. b., Cambridge University Press, Cambridge, 2009
- Livraga, 2008 LIVRAGA Jorge Angel, “Antik Roma’da Günlük Hayat”, **Yeni Yüksektepe e-dergi**, 2008, çev. Mehmet İlgürel, S. 71, <http://dergi.yeniyuksektepe.org.tr.>, 2010
- Long, 1859a LONG George, “Familia”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 519-520
- Long, 1859b LONG George, “Manumissio”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 730-731
- Long, 1859c LONG George, “Patria Potestas”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 873-875
- Malay, 2010 MALAY Hasan, **Çağlar Boyu Kölelik**, 2. b., Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2010
- Matz, 2002 MATZ David, **Daily Life of The Ancient Romans**, 1. b., Greenwood Press, London, 2002
- McDonald, 2016 MCDONALD Katherine, **Nurses and “milk-buddies” in Roman Epitaphs**, University of Exeter and University of Cambridge, 2016, <https://katherinemcdonald.net/2016/11/10/nurses-and-milk-buddies-in-roman-epitaphs/>
- Mcinerney, 2019 MCINERNEY Jeremy, “Interpreting Funerary Inscriptions from the City of Rome”, **Journal of Ancient History**, 2019, pp. 156-206
- Memiş, 2011 MEMİŞ Ekrem, **Eskiçağ Türkiye Tarihi**, 11. b., Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2011
- Mızrak, 2017 MIZRAK Baransel, “Amerika’da Ayrımcı Politikalar ve Siyahi Mücadele Tarihi”, **İnsamer**, İstanbul, 2017, ss. 1-25

- Mirković, 2014 MIRCOVIC Miroslava, **Rea Silvia and Seven Roman Kings**, Compromis Dizajn Požarevac, Beograd, 2014
- Nicholas, 1970 NICHOLAS Barry, “Patria Potestas”, **The Oxford Classical Dictionary**, ed. N. G. L. Hammond – H. H. Scullard, The Clarendon Press, Oxford, 1970, p. 789
- Nilsson, 1926 NILSSON Martin P., **Imperial Rome**, Ares Publishers, Chicago, 1926
- Orhan, 2019 ORHAN Duygu Tahan, “Roma Hukukunda Materfamilias Kavramı”, **Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi**, Ankara, 2019, ss. 110-128
- Önder, 1944 ÖNDER Akil, **Vasiyet Hukuku**, 1. b., Doğu Matbaacılık, Ankara, 1944
- Özdemir, 2005 ÖZDEMİR Gökçe Türkoğlu, “Roma Hukukunda Actio De Peculio”, **D.E.Ü.H.F.D.**, C. VII, S. 2, İzmir, 2005, ss. 103-136
- Özdemir, 2020 ÖZDEMİR Mehmet Nadir, “Orta Çağ’da Kölelik Üzerine Bir Değerlendirme”, **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, C. XII, S. 2, Diyarbakır, 2020, ss. 209-223
- Phang, 2000 PHANG Sara Elise, **The Marriage of Roman Soldiers, 13 B.C. – A.D. 235: Law and Society on The Roman Frontier**, 1. b., Columbia University, 2000
- Peck, 1898 PECK Harry Thurston, “Balneae and Thermae”, **Harpers Dictionary of Classical Antiquities**, Harper and Brothers, New York, 1898
- Peck, 1898b PECK Harry Thurston, “Familia”, **Harpers Dictionary of Classical Antiquities**, Harper and Brothers, New York, 1898
- Pollini, 2010 POLLINI John, “Lovemaking and Voyeurism in Roman Art and Culture: The House of the Centenary at Pompeii”, **Mitteilungen Deutsches Archäologisches Institut**, 2010, pp. 289-321

- Pomeroy, 1975 POMEROY Sarah B., **Goddesses Whores, Wives and Slaves**, Schocken Books, New York, 1975
- Poynton, 1934 POYNTON J. B., “Roman Education”, **Greece & Rome**, Vol. 4, No: 10, Cambridge University Press, 1934, pp. 1-12
- RIC* SUTHERLAND C.H.V., **Roman Imperial Coinage**, Vol. 1, Spink and Son Ltd., London, 1984
- Rio, 2017 RIO Alice, **Slavery After Rome 500-1100**, Oxford University Press, New York, 2017
- Roth, 2003 ROTH Ulrike, **The Female Slave in Roman Agriculture: Changing the Default**, PhD Thesis, University of Nottingham, 2003
- RSC* SEABY H.A., **Roman Silver Coins**, Vol. 1, London, 1989
- Rüfner, RÜFNER Thomas, **An Introduction to Roman Slave Law**, Germany
- Sachers, 1949 SACHERS E., “Pater Familias”, **RE**, ed. Georg Wissowa – Wilhelm Kroll – Karl Mittelhaus, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1949, pp. 2121-2157
- Saller, 1987 SALLER Richard P., “Men’s Age at Marriage and Its Consequences in the Roman Family”, **Classical Philology**, Vol. 82, No: 1, The University of Chicago Press, 1987, pp. 21-34
- Sanfelice, 2017 SANFELICE Pérola de Paula, “Homoeroticism and Performances: Representations of Bodies and Human Relationships in Ancient Rome in Paintings of Pompeii”, **Heródoto**, Vol. 2, No: 2, 2017, pp. 332-364
- Sayın, 2020 SAYIN Yiğit B., **Roma’da Köle ve Hukuku**, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2020
- Scheidel, 2007 SCHEIDEL Walter, “The Roman Slave Supply”, **Princeton/Stanford Working Papers in Classics**, Stanford University, 2007, ss. 1-22

- Schmitz, 1859 SCHMITZ Leonhard, “Vicesima”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 108-115
- Sebesta, 2021 SEBESTA Judith, University of South Dakota, 2021, <https://feminaeromanae.org/vernae>
- Shumway, 1901 SHUMWAY Edgar S., “Freedom and Slavery in Roman Law”, **The American Law Register (1898-1907)**, Vol. 49, The University of Pennsylvania Law Review, 1901, pp. 636-653
- Smith, 1859 SMITH Philip, “Aquaeductus”, **A Dictionary of Greek and Roman Antiquities**, ed. William Smith, Little, Brown and Company, Boston, 1859, pp. 108-115
- Stewart, 2012 STEWART Roberta, **Plautus and Roman Slavery**, 1. b., A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, Oxford, 2012
- Spore, 1962 SPORE Marilyn, “A Day in Ancient Rome”, **The Elementary School Journal Vol. 62**, No: 7, The University of Chicago Press, 1962, pp. 356-359
- Tahiroğlu, 1973 TAHİROĞLU Bülent, “Roma Hukukunda Azad Etmenin Tahditleri”, **İ.Ü.H.F.M.**, C. 38, S. 1-4, İstanbul, 1973, ss. 521-546
- Tekin, 2010 TEKİN Oğuz, **Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş**, 4. b., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010
- Tosun, 1973 TOSUN Mebrure, “Sümer, Babil ve Asurlularda Hukuk, Kanun ve Adalet Kavramları ve Bunlarla İlgili Terimler”, **Belleten**, C. XXXVII, Ankara, 1973, ss. 557-581
- Uzunaslân, 2005 UZUNASLAN Abdurrahman, “Antik Roma’da Gladyatör Oyunları”, **S.D.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S. 12, 2005, Isparta, ss. 15-58
- Ülgen, 2010 ÜLGİN Pınar, “Orta Çağ Avrupa’sında Feodal Sisteme Genel Bir Bakış”, **Mukaddime**, S. 1, 2010, Mardin, ss. 1-17

- Visky, 1968
VISKY Karoly, “Roma Hukukunda Kölelik ve Serbest Meslekler”, **Revue Internationale des Droits de l’Antiquite**, çev. Bülent Tahiroğlu, C. XV, S. 3, 1968, ss. 689-700
- Wall, 2019
WALL Emilia, “Erotic Tokens and The Business of Prostitution”, **Bachelor Thesis in Classical Archaeology and Ancient History**, Uppsala University, 2019, ss. 1-31
- Ward, 1992
WARD Roy Bowen, “Women in Roman Baths”, **The Harvard Theological Review**, Vol. 85, No: 2, Cambridge University Press, 1992, pp. 125-147
- Warmington, 1970
WARMINGTON Brian Herbert, “Vicarius”, **The Oxford Classical Dictionary**, ed. N. G. L. Hammond –H. H. Scullard, The Clarendon Press, Oxford, 1970, p.1119
- Weaver, 1972
WEAVER P. R. C., **Familia Caesaris A Social Study of The Emperor’s Freedmen and Slaves**, Cambridge University Press, New York, 1972
- Weisner, 2014
WEISNER Lauren, “The Social Effect the Law had on Prostitutes in Ancient Rome”, **Grand Valley Journal of History**, Grand Valley State University, 2014, pp. 1-7
- Weiss, 1930
WEISS E., “Statu Liber”, **RE**, ed. Georg Wissowa, Alfred Druckenmüller Verlag, Stuttgart, 1930, pp. 2230-2232
- Westermann, 1942
WESTERMANN William L., “Industrial Slavery in Roman Italy”, **The Journal of Economic History**, Vol. 2, No: 2, Cambridge University Press, 1942, pp. 149-163
- Westermann, 1955
WESTERMANN William L., **The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity**, The American Philosophical Society Independence Square, Philadelphia, 1955
- Wiedemann, 1981
WIEDEMANN Thomas, **Greek and Roman Slavery**, Croom Helm Ltd., London and New York, 1981

Williams, 2010

WILLIAMS Craig A., **Roman Homosexuality**, 2. b., Oxford University Press, New York, 2010

Yenidünya, 2018

YENİDÜNYA Caner, “İnsan Ticareti ve Batının Unutmak İstedığı Tarihi: Atlantik Köle Ticareti”, 2018

Yıldız, 2020

YILDIZ Sevil, “Roma Hukukunda Evlenme Engelleri”, **A.Ü.H.F.D.**, C. LXIX, S. 2, 2020, ss. 879-914

EKLER

Ek 1: SİKKELER

Sikke 1

Ön yüz: Sağa doğru taç giymiş Venüs başı.

Arka yüz: Ortada her iki elinde de oval kalkan bulunan bir kupa. Solda elini başına dayamış kadın köle. Sağda elleri arkadan bağlı sakallı erkek köle. CAESAR

Ref: RSC, 13

Sikke 2

Ön yüz: Sağa doğru Augustus başı. CAESAR AVGVSTVS

Arka yüz: Arkada elde edilen ganimetler. Önde diz çökmüş, elleri arkadan bağlı köle. P
CARISIVS LEG PRO PR

Ref: RIC, I, 6; BMC, 287

Sikke 3

Ön yüz: Sağa doğru Augustus başı. CAESAR AVGVSTVS

Arka yüz: Sola doğru yere düşen Sicilyalı kadın köle. Arkasında bir Roma askeri ayakta durmakta ve asker köleyi kolundan tutarak zorlamaktadır. AQVILLIVS FLORVS III VIR

Ref: *RIC*, I 310; *RSC*, 366

Sikke 4

Ön yüz: Sağa doğru defne çelenkli Vespasianus başı. IMP CAESAR VESPASIAN

Arka yüz: Palmiye ağacının sağında, elleri arkadan bağlı, yerde oturan bir köle. IVDAEA

Ref: *RIC*, II, 16

Sikke 5

Ön yüz: Sağa doğru defne çelenkli Titus başı. IMP TITVS CAES VESPASIAN AVG PM
Arka yüz: Ortada elde edilen ganimetler. Sağda elleri arkadan bağlı köle, solda elini kafasına dayamış köle. TR PIX IMP XV COS VIII PP
Ref: *RIC*, II, 21a

Sikke 6

Ön yüz: Sağa doğru defne çelenkli Domitianus başı. IMP CAES DOMIT AVG GERM COS XI CENS POT PP
Arka yüz: Askeri kıyafetler içinde ayakta duran Domitinaus, önünde kalkarıyla diz çökmüş bir köle. S C
Ref: *RIC*, II, 285

Sikke 7

Ön yüz: Sağa doğru defne çelenkli Traianus başı. IMP TRAIANO AVG GER DAC PM TR P

Arka yüz: Sağa doğru silah yığının üzerinde elleri arkadan bağlı oturan bir köle. COS VPP SPQR OPTIMO PRINC DAC CAP

Ref: *RIC*, II, 96

Sikke 8

Ön yüz: Sağa doğru ışın taçlı Marcus Aurelius başı. M ANTONINVS AVG GERM SARM TR P XXXI

Arka yüz: Elde edilen ganimetler ve her iki yanında yerde oturan köleler. IMP VIII COS III PP DE GERM S C

Ref: *RIC*, III, 1180

Sikke 9

Ön yüz: Sağa doğru defne çelenkli Commodus başı. M COMMODVS ANTONINVS AVG

Arka yüz: Elde edilen ganimetler ve her iki yanında ellerini başlarına dayamış, yerde oturan iki köle. TRP V IMP IIII COS II PP

Ref: RIC, III, 9a

Sikke 10

Ön yüz: Sağa doğru defne çelenkli Septimus Severus başı. IMP CAE L SEP SEV PERT AVG COS II

Arka yüz: Yerel kıyafetler giymiş, elleri arkadan bağlı, silah yığının yanında yerde oturan bir köle. TRP III IMP V COS II

Ref: RIC, IV, 433

Sikke 11

Ön yüz: Sağa doğru defne çelenkli Caracalla başı. ANTONINVS PIVS AVG

Arka yüz: Yerde oturan iki köle ve aralarında elde edilen ganimetler. PART MAX PONT
TR P IIII

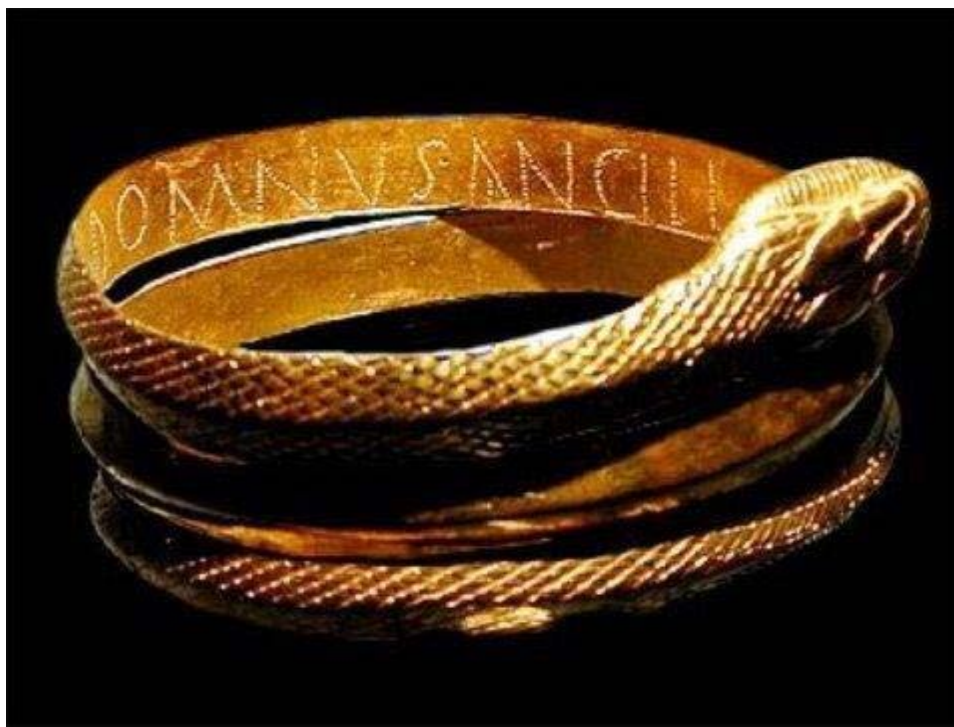
Ref: *RIC*, IV, 54b

Ek 2: FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: Spintriae

Fotoğraf 2: Bilezik

Fotoğraf 3: Tasma

Ek 3: YAZITLAR

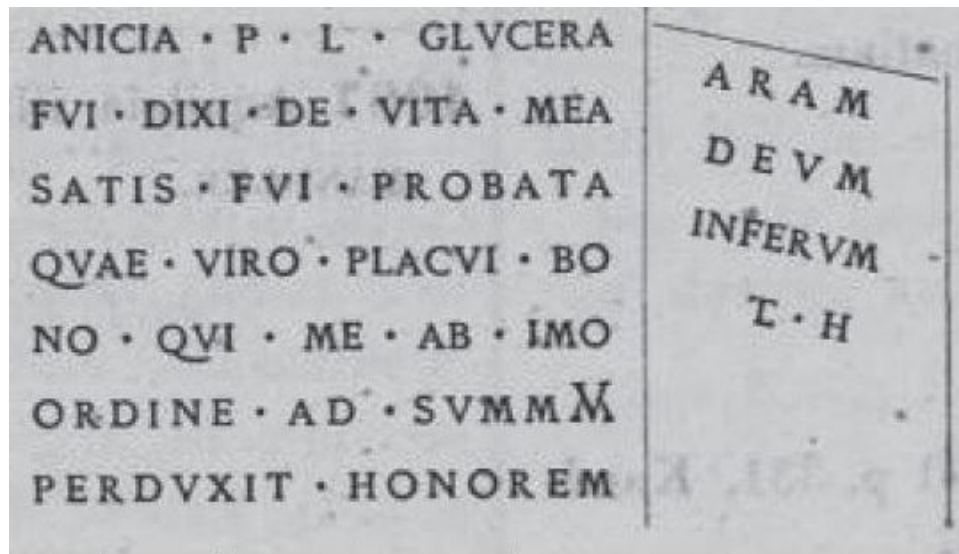
Yazıt 1: Aurelia Philematio

Yazıt 2: Antistia Plutia

Yazıt 3: Anicia Glucera

Yazıt 4: Plotia Prune

Yazıt 5: Pontia Martina

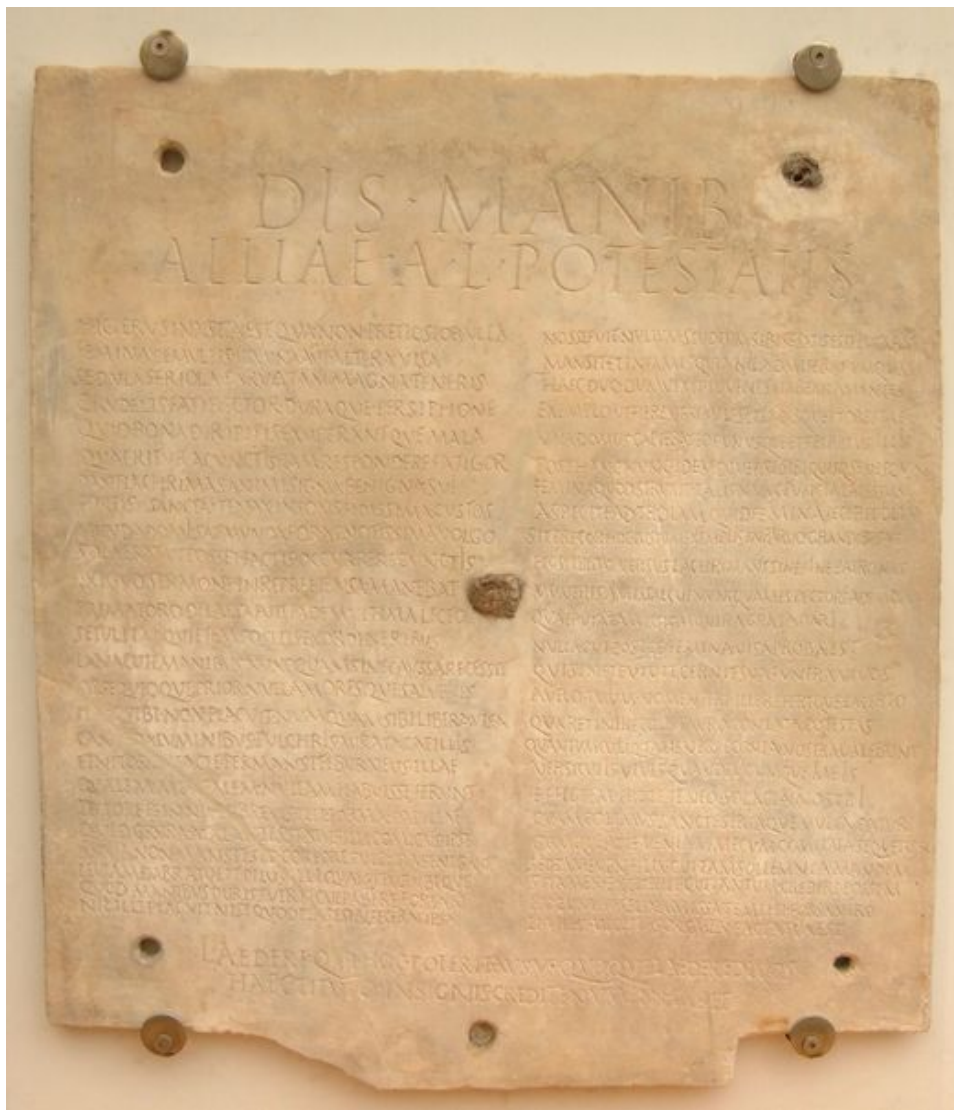
Yazıt 6: Passieniae Gemellae

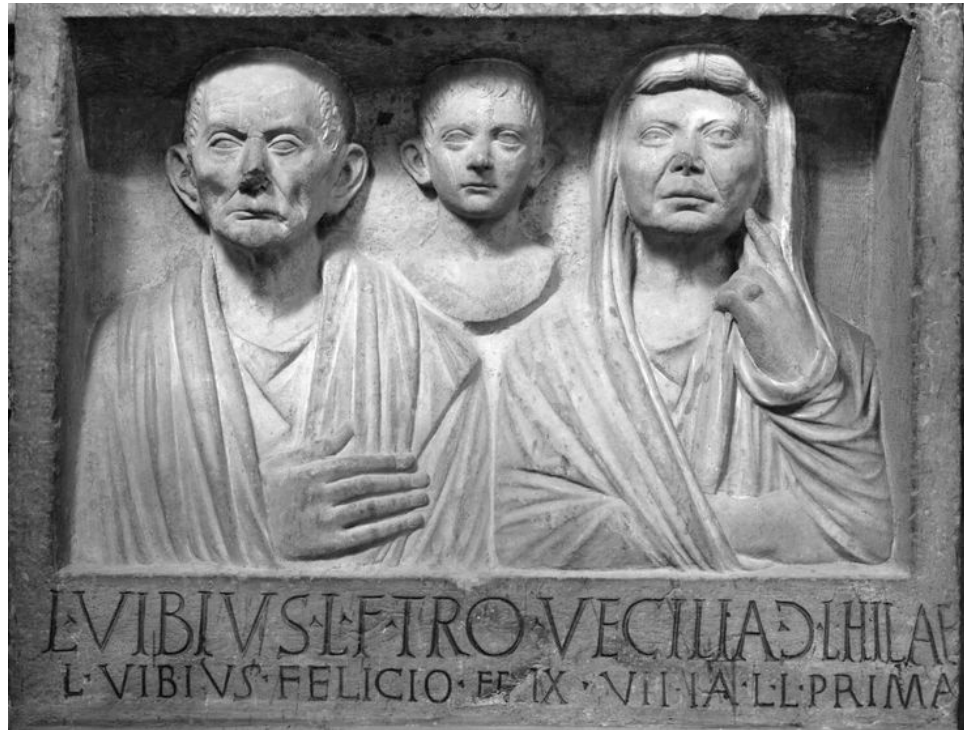
Yazıt 7: Callityche

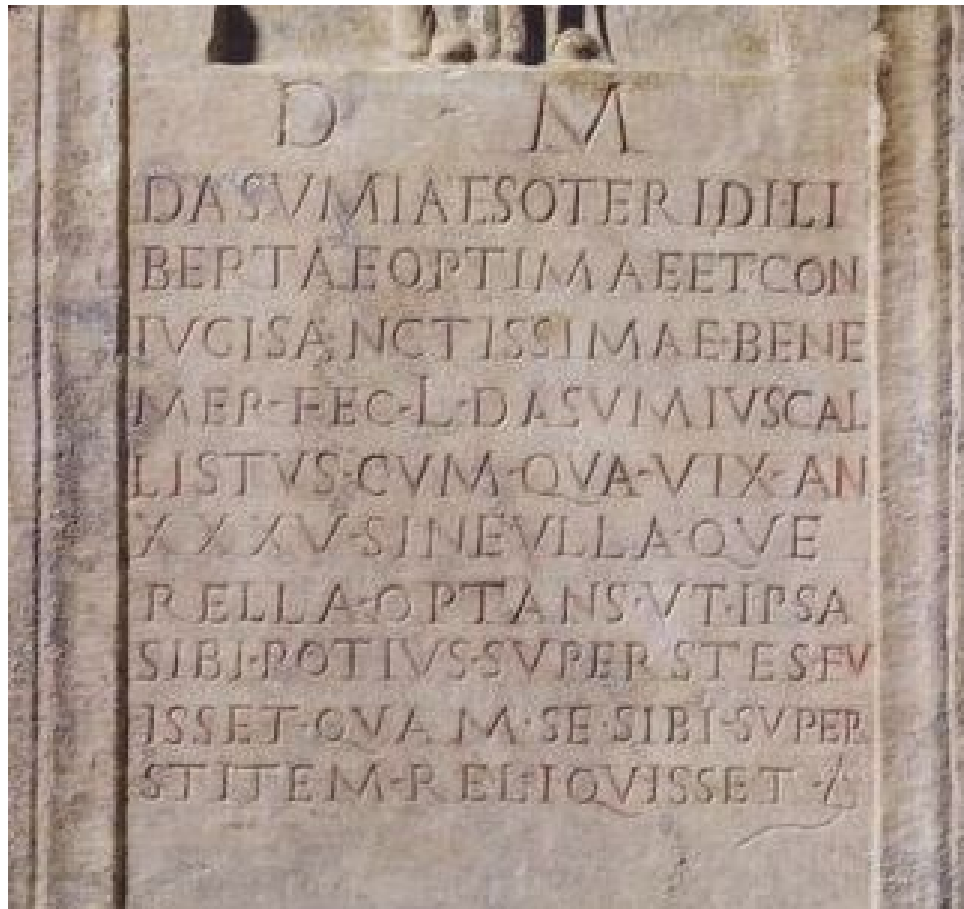
Yazıt 8: Alliae Potestatis

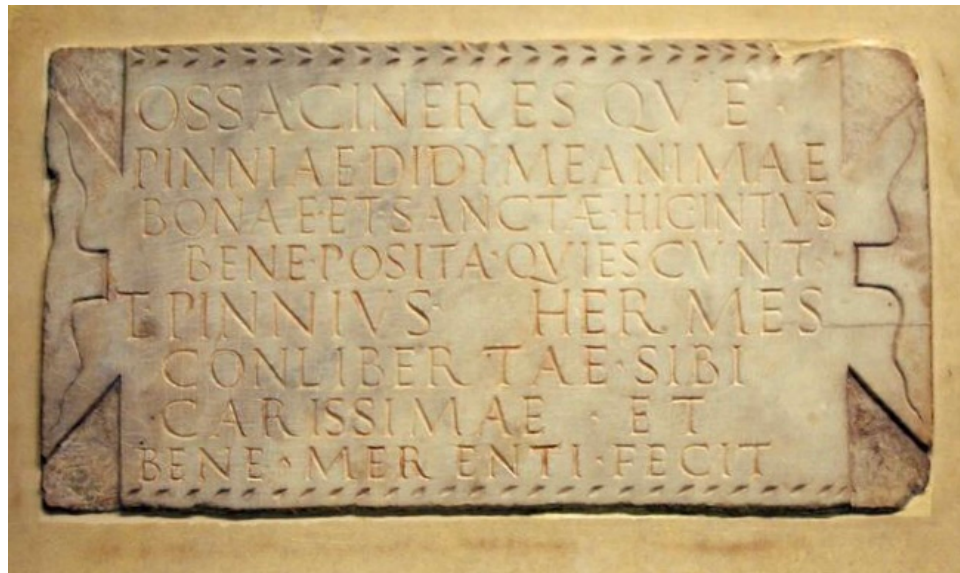
Yazıt 9: Vecilia Hilara

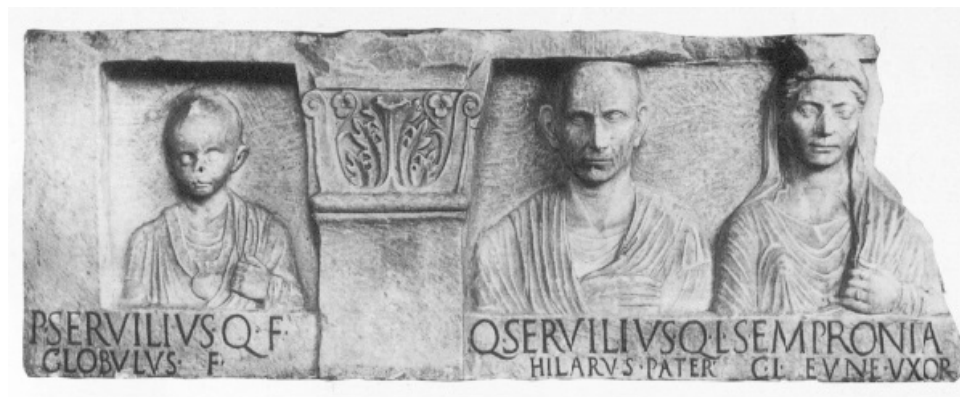
Yazıt 10: Dasumia Soteris

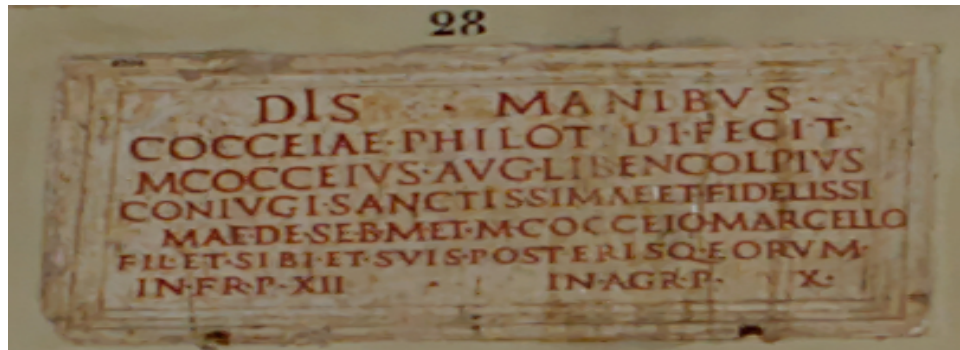
Yazit 11: Pinnia Didyma

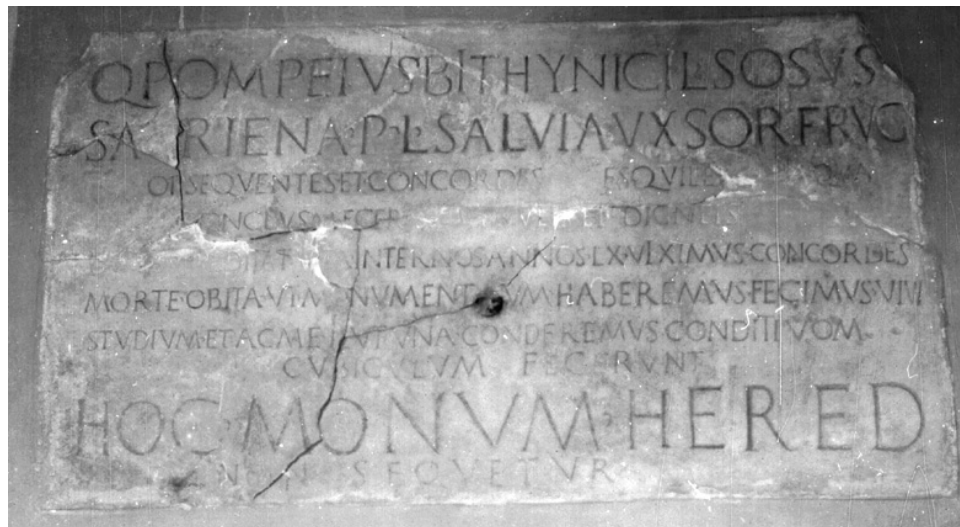
Yazit 12: Sempronia Eune

Yazıt 13: Cocceia Philotis

Yazıt 14: Satriena Salvia

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	Fulya		KOCAKUŞAK KOÇBEY
Bildiği Yabancı Diller ve Düzeyi	İngilizce		İyi
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı		Kurum Adı
Lise	2000	2003	Bursa Çelebi Mehmet Lisesi
Lisans	2004	2008	Uludağ Üniversitesi
Yüksek Lisans	2009	2011	Uludağ Üniversitesi
Doktora	2013	2023	Uludağ Üniversitesi
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama - Ayrılma Yılı		Çalışılan Kurumun Adı
1.	2010	2010	Şehit Piyade Binbaşı Ercüment Türkmen İlköğretim Okulu
2.	2012	Halen	Bilen Patent (Fikri ve Sınai Haklar Danışmanlık Şirketi)
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar			
Katıldığı Proje ve Toplantılar			
Yayınlar:	Eski Roma Ailesinde Pater Familias ve Patria Potestas Kavramları, U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl: 16, Sayı: 27, 2014/2		

28/02/2023

Fulya KOCAKUŞAK KOÇBEY